

Koncepcja rozwoju i komercjalizacji zachodniopomorskich szlaków kulturowych wraz z programem ich wdrażania, zarządzania i promocji

Zachodniopomorski
Szlak Fortyfikacji

Zachodniopomorski
Szlak Gryfitów

Szlak św. Ottona

Zachodniopomorska Pętla
Szlaku Cysterskiego

Pomorska Droga
św. Jakuba

Koncepcja rozwoju i komercjalizacji zachodniopomorskich szlaków kulturowych wraz z programem wdrażania, zarządzania i promocji opracowywał zespół ekspertów konsorcjum Locativo sp. z o.o. oraz Instytutu Rozwoju Miast w składzie:

Adam Kałucki, Karolina Fidyk, Piotr Idziak, Paweł Pawłowski, Dorota Szlenk, Paweł Zarębski, Ewa Goras, Wojciech Jarczewski, Katarzyna Konkel

Współpraca i konsultacje:

Bożena Wołowczyk, Tomasz Wieczorek, Przemysław Wraga, Anna Bartczak, Aleksandra Hamberg-Federowicz, Monika Kuźmińska, Agnieszka Redlak, Zygmunt Cywiński, Jerzy Zbiorczyk, Joanna Ścigała, Joanna Kudłaszyk, Elżbieta Kucharska, Mariusz Juszko, Urząd Miejski w Sławnie, Urząd Miasta w Świnoujściu, OSH Jazda 4x4.

Kraków – Szczecin 2015

Spis treści

1. Wstęp	7
2. Identyfikacja potencjału szlaku – analiza sytuacji obecnej	8
2.1. Historia powstania szlaków kulturowych	9
2.2. Europejskie Szlaki Kulturowe	10
2.3. Istniejące szlaki w województwie zachodniopomorskim	11
2.3.1. Szlaki turystyczno-kulturowe	11
2.3.1.1. Błękitny Samochodowy Szlak Turystyczny	11
2.3.1.2. Szlak Samochodowy Zachodniopomorskie Pojezierza	12
2.3.2. Szlaki tematyczne	12
2.3.2.1. Szlak Latarni Morskich	12
2.3.2.2. Szlak Zakonu Templariuszy	13
2.3.2.3. Szlak Hanzeatycki	14
2.3.2.4. Europejski Szlak Gotyku Ceglanego	15
2.3.2.5. Szlak Solny	15
2.3.3. Potencjalne szlaki kulturowe na Pomorzu Zachodnim	16
2.3.4. Szlaki turystyki aktywnej i przyrodniczej	16
2.3.4.1. Zachodniopomorski Szlak Żeglarski	17
2.3.4.2. Pomorski Krajobraz Rzeczny	17
2.3.4.3. Szlaki kajakowe, rowerowe i konne	18
2.3.4.4. Szlaki piesze	19
3. Funkcje szlaków kulturowych i dobre praktyki	20
3.1. Szlak kulturowy jako tematyczne przedstawienie dziedzictwa kulturowego	20
3.2. Szlak kulturowy jako narzędzie promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego	21
3.6.1. Trakt Królewsko-Cesarski w Poznaniu	22
3.6.2. Gdyński Szlak Modernizmu	24
3.6.3. Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego	25
3.6.4. Szlak Rzemiosła (Małopolska)	25
3.6.5. Doświadczenia europejskie	26
3.7. Podstawowe elementy funkcjonowania szlaku	27
3.7.1. Konstruowanie szlaku kulturowego	28
3.7.2. Funkcjonowanie szlaku	29

3.8.	Podstawowe elementy zarządzania szlakiem	31
4.	Dokumenty strategiczne.....	32
4.1.	Na poziomie europejskim.....	33
4.2.	Na poziomie krajowym.....	34
4.3.	Na poziomie regionalnym	35
5.	Wycieczki fakultatywne po regionie i zagranicą.....	49
6.	Kwerenda medialna.....	50
7.	Przewodniki turystyczne.....	53
8.	Komunikacja marketingowa obiektów należących do szlaku	57
9.	Dostępność komunikacyjna regionu	59
10.	Analiza i opis szlaków objętych koncepcją	63
10.1.	Zakres i tematyka szlaków	65
10.2.	Główne przesłania szlaków	67
10.3.	Szlaki kulturowe – funkcjonujące	70
10.3.1.	Pomorska Droga św. Jakuba	70
10.3.1.1.	Wnioski z ewaluacji Pomorskiej Drogi św. Jakuba.....	74
10.3.2.	Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego	76
10.4.	Szlaki kulturowe – projektowane	80
10.4.1.	Kryteria doboru obiektów na szlakach	81
10.4.2.	Zachodniopomorski Szlak Gryfitów	82
10.4.3.	Szlak św. Ottona	88
10.4.4.	Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji	93
10.4.4.1.	Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa miasteczek warownych	94
10.4.4.2.	Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa miast-twierdz.....	98
10.4.4.3.	Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa miejsc pamięci	101
10.4.4.4.	Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa Wału Pomorskiego	104
10.5.	Projekt Wrota Czasu	108
10.6.	Podsumowanie	108
10.7.	Wizja szlaków – 2020 rok	110
11.	Segmentacja odbiorców	110
12.	Analiza SWOT	117
13.	Cele strategiczne	121

14.	Pozycjonowanie marki.....	122
14.1.	Zdania pozycjonujące	122
14.2.	Piramida marki	124
14.3.	Opowieść marki szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego	125
15.	Założenia strategiczne	127
16.	Identyfikacja wizualna szlaków	128
17.	Zarządzanie szlakiem	128
17.1.	Modele zarządzania szlakiem kulturowym	128
17.2.	Podmioty wchodzące w skład szlaku.....	129
17.3.	Organizator.....	129
17.3.1.	Koordynator.....	130
17.3.2.	Obiekty szlaku.....	131
17.3.3.	Obiekty i podmioty towarzyszące oraz otoczenie.....	131
17.4.	Struktura zarządzania szlakiem	155
17.5.	Schemat komunikacji pomiędzy podmiotami na szlaku	156
17.6.	Fazy realizacji i funkcjonowania szlaku	156
17.7.	Harmonogram	157
18.	Pakiety ofertowe	158
18.1.	Bramy szlaków.....	212
19.	Promocja szlaków	213
19.1.	Kanały komunikacji.....	213
19.2.	Punkty styczności z odbiorcami – „pośrednicy”	214
19.3.	Działania promocyjne	215
19.4.	Harmonogram	220
19.5.	Źródła finansowania	220
20.	Wnioski i rekomendacje	224
	Załącznik nr 1. Charakterystyki szlaków	225
	Załącznik nr 2. Warstwy mapowe dla poszczególnych obszarów	236
	Załącznik nr 3. Graficzna identyfikacja szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego.....	237

1. Wstęp

Pomimo że nazwa „turystyka kulturowa” wydaje się wskazywać na formę turystyki wokół przeszłości, to jednak europejskie trendy wyraźnie wskazują, że jest to nowa i niezwykle rozwojowa forma turystyki, a w miarę poszerzania możliwości komunikacyjnych, edukacyjnych – nowoczesne metody nauczania, możliwości multimedialne, zasoby cyfrowe, oraz coraz bardziej powszechne wyższe wykształcenie, coraz więcej osób interesuje się kulturą i coraz więcej osób korzysta z oferty turystyki kulturowej.

Rola szlaków kulturowych w przypadku Pomorza Zachodniego jest szczególna. Mają one uatrakcyjnić i urozmaicić ofertę turystyczną regionu, kojarzonego dotychczas przede wszystkim z wakacyjną bez troską, nadmorskim relaksem i tłumami na plaży. Z pewnością dla wielu turystów bogactwo i różnorodność reprezentowane przez obiekty na zachodniopomorskich szlakach kulturowych oraz ich silne związki z dziedzictwem europejskim będą sporym odkryciem. Stała i zauważalna obecność szlaków w ofercie turystycznej województwa powinna przynieść po kilku latach wymierne korzyści w postaci wzbogacenia wizerunku tej części naszego kraju.

W koncepcji skupiono się na pięciu szlakach kulturowych, których zasięg jest co najmniej transgraniczny: Szlak Gryfitów i Szlak św. Ottona lub już funkcjonuje jako szlaki o europejskiej randze: Droga św. Jakuba i Szlak Cysterski lub prowadzone przez wiele regionów działania stwarzają możliwości utworzenia i rozwoju takiego szlaku: Szlak Fortyfikacji.

Szlaki te mają szansę stać się także skutecznym narzędziem w budowaniu tożsamości mieszkańców regionu, umożliwiając im bliższe poznanie i zrozumienie lokalnego dziedzictwa kulturowego. To przybliży ich do poczucia, że są częścią historii ziem, które od kilku pokoleń zamieszkują. Dbłość o dziedzictwo kulturowe, w tym ściśle związany z tym rozwój turystyki kulturowej, mają także silne przełożenie na aktywność społeczno-gospodarczą, tworzenie nowych miejsc pracy, w tym na terenach wiejskich. Jest to obecnie dobrze rozwijający się trend, co wyraźnie jest widoczne zarówno w dokumentach UE, jak i programach operacyjnych. Dlatego też tworzenie oferty kulturowej to już nie tylko powinność, ale wręcz obowiązek regionów.

Przedstawione w koncepcji szlaki mają charakter sieciowych produktów turystyki kulturowej. Nadrzędnym celem autorów tego dokumentu było stworzenie spójnego zbioru pakietów ofertowych obejmujących kilkadziesiąt obiektów rozsianych po obszarze całego województwa zachodniopomorskiego. Pakiety te mają ułatwić promocję dziedzictwa kulturowego, poszerzyć ofertę turystyczną, a także wzmocnić kompetencyjnie, finansowo i ofertowo obiekty należące do szlaków.

Innymi spodziewanymi efektami tych działań są wzrost ruchu turystycznego, zwłaszcza poza pasem nadmorskim, zwiększenie liczby obiektów przystosowanych do przyjmowania gości, skuteczniejsza ochrona zabytków, wzrost dochodów mieszkańców z turystyki, jak również powstawanie nowych inicjatyw czerpiących z dziedzictwa historycznego tego, wciąż, pod tym względem, tak mało znanego w naszym kraju regionu. Wymaga to jednak włączenia do grona interesariuszy szlaku takich podmiotów, jak władze samorządowe, organizacje pozarządowe, władze kościelne, lokalni przedsiębiorcy, w tym szczególnie z branży turystycznej, media lokalne, wyższe uczelnie. Bez ich zaangażowania w rozwój i funkcjonowanie szlaków trudno będzie o sukces całego przedsięwzięcia.

2. Identyfikacja potencjału szlaku – analiza sytuacji obecnej

Szlaki kulturowe to element turystyki kulturowej – działu turystyki, zajmującego się organizacją podróży, dla których inspiracją jest spotkanie z kulturą. Turystyka kulturowa może przybierać różne formy: podróży studyjnych, wyjazdów indywidualnych lub zorganizowanych, czy podróży po szlakach tematycznych.

Słowo „szlak” nawiązuje do różnych funkcji, jakie przed wiekami pełniły szlaki handlowe. Szlak handlowy to droga lub sieć dróg, regularnie wykorzystywana przez kupców, łącząc różne ośrodki handlu i produkcji. Historyczne drogi handlowe były trasą komunikacji wymiany ekonomicznej dóbr oraz platformą wymiany społeczno-kulturowej. Kontaktom handlowym towarzyszyła wymiana informacji, pogłębianie wiedzy o świecie, rozwój społeczny, intelektualny i kulturalny oraz szerzenie nowych sposobów gospodarowania. Jednak to także szlaki o charakterze wojennym, związane z działaniami militarnymi na danym obszarze lub na trasie przemarszów wojsk.

Współcześnie główną funkcją szlaków kulturowych jest prezentacja tematycznej oferty opartej na dziedzictwie kulturowym – materialnym i niematerialnym.

Szlak kulturowy to szlak tematyczny, posiadający jako wyznacznik walor kulturowy lub element dziedzictwa kulturowego¹. Jest to specyficzna oferta podróży skierowana do ściśle określonej grupy odbiorców – osób pragnących poznać konkretne zagadnienia z zakresu dziedzictwa kulturowego.

Szlaki kulturowe pozwalają na zachowanie i restaurację dziedzictwa kulturowego, budowanie lokalnej tożsamości oraz rozwój turystyki kulturowej. Pojedyncze walory turystyczne zyskują na wartości, kiedy zostaną połączone i stają się spójną trasą. Tworzenie szlaków o przewodniej tematyce pozwala łączyć obiekty i miejscowości w jedną logiczną całość, która staje się bazą do kreowania nowego produktu turystyczno-kulturowego. Trasy szlaków w wielu miejscach przecinają się i pokrywają się ze sobą, pozwalając zarówno na koncentrowanie się na temacie wiodącym, jak i jednocześnie zwiedzanie obiektów o zróżnicowanej tematyce.

Celem tworzenia szlaków turystyczno-kulturowych jest:

- Tematyczne przedstawienie dziedzictwa materialnego i niematerialnego regionu w zwartej i atrakcyjnej formie,
- Promocja i ochrona dziedzictwa kulturowego, jako podstawowego składnika budowy lokalnej tożsamości i integracji społecznej, a także oferty turystycznej,
- Tworzenie i promocja nowych produktów turystycznych opartych przede wszystkim na dziedzictwie kulturowym,
- Rozwój lokalny regionów objętych szlakiem,

¹ Mikos v. Rohrscheidt A., *Kulturowe szlaki turystyczne – próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania*, „Turystyka kulturowa”, nr 2/2008, s. 20, za: Puczko L., Ratz T., *Trailing Goethe, Humbert, and Ulysses; Cultural Routes in Tourism*, [w:] Richards G. (red.), *Cultural tourism, Global and Local perspectives*, New York 2007, s.131-148.

- Zbliżanie regionów, które łączy trasa szlaku.

Z punktu widzenia zarządzania i logistyki szlak to inwestycja długofalowa, która nie ma takiego poziomu rentowności, jak komercyjny produkt turystyczny, a zyski z tworzenia i sprawnego funkcjonowania takiej oferty są niebezpośrednie oraz niemierzalne.

Natomiast dobrze i konsekwentnie zarządzany szlak kulturowy może stymulować rozwój regionalny, wzrost poczucia tożsamości i przyczynić się do budowania marki regionu.

2.1. Historia powstania szlaków kulturowych

W 1987 roku Rada Europy zainicjowała program Europejskich Szlaków Kulturowych. Trasy te, przebiegające przez kilka krajów lub regionów, zorganizowane są wokół tematów o znaczeniu historycznym, artystycznym lub społecznym o randze europejskiej (mogą być transnarodowe, transregionalne lub regionalne). Program ma na celu pokazanie wspólnego dziedzictwa całego kontynentu, współtworzonego przez dziedzictwo poszczególnych państw europejskich². Europejskie szlaki kulturowe stanowią europejskie produkty turystyczne, których celem jest podnoszenie atrakcyjności turystycznej Starego Kontynentu.

Koordinacją działań związanych z rozwojem istniejących oraz tworzeniem i funkcjonowaniem nowych Europejskich Szlaków Kulturowych zajmuje się Instytut Szlaków Kulturowych, mający swoją siedzibę w Luksemburgu. Pierwszym Europejskim Szlakiem Kulturowym została w 1986 roku Droga św. Jakuba. Proponując koncepcję tego pierwszego szlaku kulturowego, odwołano się do najstarszej, bo istniejącej już w średniowieczu drogi wiodącej do Santiago de Compostela. Pielgrzymów, którzy podążali tą drogą, łączyło poczucie przynależności do wspólnoty europejskiej, jaką wtedy reprezentowała religia chrześcijańska, stanowiąca uniwersalny system wartości. Jednocześnie był to szlak, wzdłuż którego rozwijała się kultura i architektura romańska, rozprzestrzeniały się nowe idee i zdobycze cywilizacyjne średniowiecza³.

Niezwykle wartościowym źródłem informacji o dziedzictwie kulturowym są materiały zebrane w ramach projektu „DoM – Dziedzictwo obok Mnie. Wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczności lokalnych”. Jego celem było przyjrzenie się systemowi zarządzania zasobami lokalnego dziedzictwa w gminach w Polsce i Norwegii⁴.

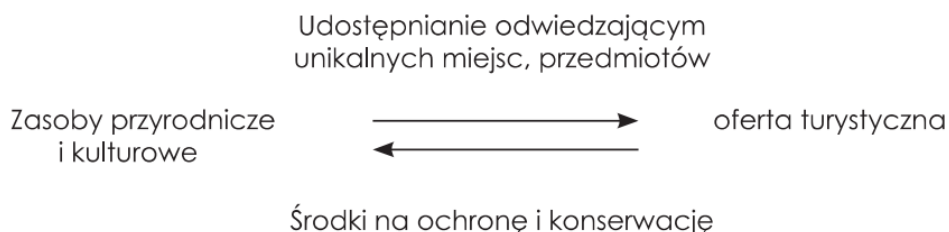
Podczas realizacji tego projektu opracowanych zostało wiele bardzo użytecznych materiałów zarówno pod kątem samego dziedzictwa, jak również turystyki kulturowej, które mogą być bardzo przydatne dla samorządów, instytucji i organizacji pozarządowych, w tym np. poniższy schemat.

² <http://www.poznan.pl/mim/public/turystyka>

³ Orzechowska-Kowalska K., *Europejskie Szlaki Kulturowe Rady Europy*, „Turystyka kulturowa”, nr12/2009, s.4.

⁴ <http://dom.nid.pl>

Schemat 1. Zasoby przyrodnicze i kulturowe a oferta turystyczna

Źródło: „Turystyka dziedzictwa. Poradnik dla organizacji pozarządowych

Dla mnie bardzo wymowny jest wstęp do publikacji „Turystyka dziedzictwa. Poradnik dla organizacji pozarządowych” zawierający niezwykle prosty schemat, który wydaje się ciągle niedoceniany, ewidentnie jest tu zależność:

2.2. Europejskie Szlaki Kulturowe

Obecnie istnieje 29 szlaków, przebiegających przez całą Europę. Są to m.in.: (w nawiasie rok otrzymania certyfikatu Europejskiego Szlaku Kulturowego)

- Szlak Pielgrzymkowy do Santiago de Compostela (Droga Świętego Jakuba) (1987),
- Szlak Hanzeatycki (1991),
- Szlak Wikingów (1993),
- Szlak Pielgrzymkowy Via Francigena (1994),
- Szlak Mozarta (2002),
- Europejski Szlak Dziedzictwa Żydowskiego (2004),
- Szlak Żelazny (2004),
- Szlak Via Regia (2005),
- Szlak Romański (2007),
- Szlak Cysterski (2010),
- Szlak Cmentarze Europy (2010),
- Europejski Szlak Historycznych Miast Termalnych (2010),
- Europejski Szlak Ceramiki (2012),
- Europejski Szlak Megalityczny (2013),
- Szlak Habsburgów (2014),
- Architektura systemów totalitarnych w 20 wieku w Europie Miast pamięci (2014)⁵.

⁵ <http://culture-routes.net/routes>

Europejskim Szlakiem Kulturowym może zostać ogłoszona trasa łącząca, skupione wokół danego tematu i miejsca, obiekty, mające znaczenie dla kultury europejskiej, dotycząca m.in. wybitnych postaci, wydarzeń historycznych, zabytków czy krajobrazów. Aby uzyskać certyfikację, dany szlak musi spełnić pięć kryteriów: łączyć co najmniej trzy kraje, posiadać międzynarodowy zespół nim zarządzający, mieć uregulowany status prawny, realizować projekty edukacyjne dla młodych (np. wymianę studencką) oraz mieć kontekst współczesny. „Chodzi o to, abyśmy mieli do czynienia z aktualną, żywą kulturą, a nie zamkniętą w gablocie”⁶. Warto dostrzec i wykorzystać istniejący w regionie potencjał umożliwiający rozwój regionalny dzięki włączeniu się w funkcjonowanie szlaków o europejskiej randze.

Niezależnie od szlaków ujętych i certyfikowanych przez Europejski Instytut Szlaków Kulturowych podejmowane są inne inicjatywy związane z tworzeniem i rozwojem szlaków o europejskim zasięgu (np. Europejski Szlak Rowerowy Eurovelo posiadający aktualnie 15 tras tematycznych wiodących przez 40 europejskich krajów) oraz łączących kilka państw (np. Europejski Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Bursztynowy, Szlak Jedwabny itp.).

2.3. Istniejące szlaki w województwie zachodniopomorskim

2.3.1. Szlaki turystyczno-kulturowe

Regionalne szlaki samochodowe: **Błękitny Samochodowy Szlak Turystyczny** oraz **Szlak Samochodowy Zachodniopomorskie Pojezierza** to trasy, które prezentują atrakcje turystyczne Pomorza Zachodniego. Są to szlaki nieztematyzowane, o dość długim przebiegu (odpowiednio: 566 i 539 km) dostosowane dla indywidualnych turystów zmotoryzowanych. Znajdują się na nich najbardziej charakterystyczne zabytki Pomorza Zachodniego, do których kierują turystyczne znaki drogowe.

2.3.1.1. Błękitny Samochodowy Szlak Turystyczny⁷

BŁĘKITNY SAMOCHODOWY SZLAK TURYSTYCZNY

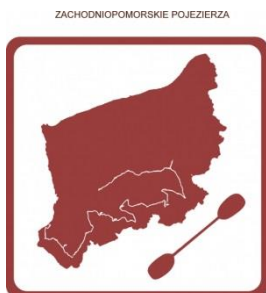
Błękitny Samochodowy Szlak Turystyczny przebiega przez północną część regionu na trasie: **Stepnica** (kościół parafialny, marina) – **Wolin** (Centrum Słowian i Wikingów, katedra św. Mikołaja Biskupa) – **Świnoujście** (Fort Anioła, Fort Zachodni, Fort Gerharda, Muzeum Rybołówstwa, latarnia morska, Rezerwat Karsiborska Kępa) – **Międzyzdroje** (molo, Zagroda Pokazowa Żubrów) – **Kamień Pomorski** (Katedra pw. św. Jana Chrzciciela, marina) – **Trzebiatów** (Bastia Prochowa „Kaszana”) – **Kołobrzeg** (latarnia morska, ratusz, bazylika pw. Wniebowzięcia NMP, marina Solna) – **Domacyno** (Statua Matki Boskiej Królowej Narodów) – **Karlino** (Muzeum Ziemi Karlińskiej, kościół pw. św. Michała Archanioła, rzeka Radew) – **Białogard** (kościół pw. Najświętszej NMP, Stary Ratusz) – **Dobrzyca** (Ogrody Tematyczne Hortulus) – **Sławno** (kościół Wniebowzięcia NMP) – **Bobolice** (kościół

⁶ <http://www4.rp.pl/artukul/1010957-Szlaki--ktore-przecinaja-granice.html> ,

⁷ <http://www.turystyka.wzp.pl/samochodowe/blekitny-samochodowy-szlak-turystyczny>

Wniebowzięcia NMP, jeziora) – **Tychowo** (głaz narzutowy „Tryglaw”) – **Połczyn-Zdrój** (Park Zdrojowy) – **Świdwin** (zamek, kościół MB Nieustającej Pomocy, Brama Kamienna) – **Gryfice** (Kościół Mariacki, muzeum kolejki wąskotorowej, Brama Wysoka) – **Goleniów** (Brama Wolińska, spichlerz nad Iną).

2.3.1.2. Szlak Samochodowy Zachodniopomorskie Pojezierza⁸

Szlak Samochodowy Zachodniopomorskie Pojezierza przebiega przez południową część regionu na trasie: **Stargard Szczeciński** (Kolegiata NMP Królowej Świata, kościół pw. św. Jana, Brama Młyńska, krzyż pokutny) – **Mielenko Drawskie** (kościół szachulcowy) – **Drawsko Pomorskie** (kościół pw. św. Pawła) – **Siemczyno** (Pałac Siemczyno) – **Spyczyna Góra** (punkt widokowy) – **Szczecinek** (Zamek Książąt Pomorskich) – **Wałcz** (Centralny Ośrodek Sportu – Ośrodek Przygotowań Olimpijskich) – **Mirosławiec** (Muzeum Walk o Wał Pomorski) – **Tuczno** (Zamek Tuczno) – **Drawno** (Drawieński Park Narodowy) – **Recz** (kościół pw. Chrystusa Króla) – **Choszczno** (kościół pw. Narodzenia NMP) – **Bierzwnik** (klasztor Cystersów) – **Pelczyce** (kościół pw. Narodzenia NMP) – **Przelewice** (ogród dendrologiczny) – **Pyrzyce** (mury obronne, studzienka św. Ottona, kościół pw. Wniebowzięcia NMP) – **Myślibórz** (kościół parafialny, klasztor Dominikanów) – **Chwarszczany** (kaplica zakonu templariuszy) – **Mieszkowice** (kościół pw. Przemienienia Pańskiego, mury obronne) – **Cedynia** (Góra Czcibora, Muzeum Regionalne) – **Zatoń Dolna** (Park Dolina Miłości).

2.3.2. Szlaki tematyczne⁹

Przez teren województwa zachodniopomorskiego przebiega kilkanaście szlaków kulturowych. Każdy z nich posiada motyw wiodący – temat, dotyczący elementu dziedzictwa kulturowego regionu bardzo często mający także związek z dziedzictwem ponadregionalnym, transgranicznym oraz europejskim.

2.3.2.1. Szlak Latarni Morskich¹⁰

Na polskim wybrzeżu ciekawym szlakiem tematycznym wspaniale wpisującym się w nadmorski krajobraz jest Szlak Latarni Morskich. Unikatowe, górujące nad lasami budowle usytuowane w pobliżu brzegu morskiego (niekiedy na klifowych wzniesieniach), dzięki wysyłanym sygnałom świetlnym, stanowią znaki nawigacyjne dla żeglarzy, rybaków i marynarzy. Szlak, na którym do dziś działa 15 latarni wiedzie od Świnoujścia, gdzie znajduje się najwyższa nad Bałtykiem i jedna z najwyższych na świecie latarni morskich (ok. 65 m) do Krynicy Morskiej. Na szlaku w województwie zachodniopomorskim znajduje się 7 takich punktów nawigacyjnych (Świnoujście, Kikut, Niechorze,

⁸ <http://www.turystyka.wzp.pl/samochodowe/szlak-samochodowy-zachodniopomorskie-pojezierza>

⁹ http://morzeprzygody.eu/?page_id=646

¹⁰ <http://www.turystyka.wzp.pl/samochodowe/szlak-latarnii-morskich>

Kołobrzeg, Gąski, Darłowo, Jarosławiec), które, pomimo że są to obiekty zabytkowe, do dziś nocą pełnią swoją funkcję. Z uwagi na to, że wieże latarni, z których rozciąga się przepiękna panorama, są najczęściej Latarnie morskie to budowle, które znajdują się na wybrzeżach wielu mórz nie tylko w Europie, stąd każdego roku (od 1998 r. na świecie i od 2001 r. w Polsce) w 3. niedzielę sierpnia odbywa Światowy Dzień Latarni Morskich (World Lighthouse Day).

Na terenie Pomorza Zachodniego Szlak Latarni Morskich przebiega na trasie: **Świnoujście – Kikut** (wnętrza nieudostępnione zwiedzającym) – **Niechorze – Kołobrzeg – Gąski** (wnętrza nieudostępnione zwiedzającym) – **Darłowo – Jarosławiec**. Pozostałych 8 należących do tego szlaku obiektów znajduje się na terenie województwa pomorskiego.

Szlak Latarni Morskich najchętniej pokonywany jest rowerem, dla wytrwałych może być to szlak pieszy, często także wykorzystywany jest jako szlak samochodowy.

Cały szlak w miniaturze zobaczyć można w Parku Miniatur Latarni Morskich zlokalizowanym w pobliżu Latarni Morskiej w Niechorzu.

2.3.2.2. Szlak Zakonu Templariuszy¹¹

Zakon Templariuszy powstał na początku XII wieku w Jerozolimie. Pierwotnym celem działalności była ochrona pielgrzymów na szlakach pielgrzymkowych. Z czasem coraz większe znaczenie miała ich działalność w zakresie militarnym. Templariusze stali się także pionierami w zakresie bankowości. W ciągu 200 lat istnienia ubogi pierwotnie zakon stał się jednym z najbardziej majątnych i wpływowych. Do czasów współczesnych zachowały się nieliczne zamki, warownie i komandorie oraz informacje o ich posiadłościach rozsianych po całej Europie (również w Polsce), a także poza jej granicami. Templariusze przybyli na ziemię Księstwa Pomorskiego w XIII wieku i utworzyli komandorie w: Chwarszczanach, Czaplinku, Rurce i Myśliborzu. Po niecałych stu latach, już w pierwszej połowie XIV wieku ich majątki przejęli joannici, którzy początkowo byli zakonem „szpitalników” (zakładali i prowadzili szpitale dla chorych, pielgrzymów i kupców), z czasem stali się zakonem rycerskim. Ze względu na nieliczne materialne pozostałości po zakonie templariuszy, a jednocześnie ślady po zakonie joannitów, który przejął po kasacji zakonu templariuszy (na początku XIV w.) ich dobra, lokalne środowiska przede wszystkim z ziemi bańskiej i myśliborskiej, starają się je wykorzystać do rozwoju szlaków rycerskich¹². Szlak nie jest oznakowany, istnieje wirtualnie (www.templariusze.org) za sprawą osób zafascynowanych działalnością i śladami zakonu templariuszy oraz historią średniowiecza i współpracujących z podobnymi pasjonatami z innych regionów Polski i innych

¹¹ http://morzeprzygody.eu/?page_id=646

¹² http://fundacijabelik.pl/foldery/szlakiem_zakonow/

europejskich państw. Prowadzą oni także badania naukowe, są organizatorami konferencji i wydarzeń na Szlaku¹³.

Potencjał rozwoju Szlaku jest spory: Chwarszczany (unikatowa XIII w. kaplica zakonu templariuszy – pozostałość dawnej komandorii), Rurka (zachowana kaplica templariuszy z XIII w. – pozostałość dawnej komandorii), Banie (dawna miejscowość templariuszy), Baniewice (wieś kolonizacyjna templariuszy), Swobnica (zamek warowny joannitów), Myślibórz (obronny gród templariuszy), ale także Czaplinek (dawna komandoria templariuszy z zamkiem, niezachowane), Drahim (dawne ziemie templariuszy z ruinami zamku joannitów z atrakcyjną ofertą turystyczną).

Każdego roku w Zamku Drahim odbywają się międzynarodowe turnieje rycerskie¹⁴, a w Chwarszczanach „Oblężenie Chwarszczan z 1433 r.” i Spotkania na Szlaku Templariuszy¹⁵.

Miejsca związane z tym tajemniczym zakonem do dziś przyciągają turystów.

2.3.2.3. Szlak Hanzeatycki¹⁶

Morze Bałtyckie łączy mieszkających wzdłuż wybrzeża ludzi, od wielu stuleci krzyżowały się tu szlaki kupców. Powstanie Związku Hanzy można wiązać z połową XII wieku. Zapoczątkowały go związki kupców jednoczących się dla bezpiecznego i korzystnego prowadzenia interesów, które w latach 60-tych XIII w. przerodziły się w Związek Miast Hanzeatyckich. Była to organizacja zrzeszająca aktywne handlowo miasta leżące na rozległym obszarze od Renu po Zatokę Fińską. Z czasem Hanza stała się pierwszoplanową potęgą polityczną w północnej Europie. W całej historii Hanzy jej członkami było ponad 200 miast. Hanza to również droga wymiany myśli, przekazywania wzorów prawa i miejsce spotykania się odrębnych kultur. Dzięki kupieckim kontaktom następowały przeobrażenia w mentalności i sposobie życia ludzi w miastach basenu Morza Bałtyckiego. Hanza istniała 500 lat i była fenomenem historycznym jak na tamte czasy, decydowała o rozwoju gospodarczym, politycznym i kulturalnym większej części Europy¹⁷.

Szlak Hanzeatycki (The Hansa¹⁸) został wpisany na listę Europejskich Szlaków Kulturowych w 2004 r. i przebiega przez: Belgię, Estonię, Finlandię, Niemcy, Łotwę, Litwę, Holandię, Norwegię, Polskę, Rosję, Szwecję oraz Wielką Brytanię.

Do zachodniopomorskich miast hanzeatyckich należą: **Szczecin – Koszalin – Darłowo – Goleniów – Kamień Pomorski – Stargard Szczeciński.**

¹³ *Templariusze i Archeolodzy* <http://tagen.tv/vod/2015/11/templariusze-i-archeolodzy/>

¹⁴ <http://www.drahim.pl/>

¹⁵ <http://templariusze.org/>

¹⁶ http://morzeprzygody.eu/?page_id=646

¹⁷ <http://www.gdansk.pl/urząd/wspolpraca,1683.html>

¹⁸ <http://www.hanse.org/en/>

2.3.2.4. Europejski Szlak Gotyku Ceglanego¹⁹

Europejski Szlak
Gotyku Ceglanego

Europejski Szlak Gotyku Ceglanego (European Route of Brick Gothic, EuRoB) to międzynarodowy szlak obejmujący 34 miasta w 7 krajach: Szwecji, Danii, Niemczech, Polsce, Litwie, Łotwie i Estonii. Szlak prezentuje miasta z ceglana, gotycką architekturą. Na trasie znajdują się klasztory, kościoły, ratusze, bramy oraz baszty.

Gotyk ceglany zajmuje w historii europejskiej architektury ważne miejsce. Dzieje tej architektury były ściśle związane z historią krajów Europy północno-zachodniej i wschodniej między XIII i XVI w., a także z rozwojem oraz upadkiem Związku Hanzeatyckiego²⁰.

Na zachodniopomorskim odcinku Europejskiego Szlaku Gotyku Ceglanego znajdują się następujące miejscowości: **Sławno** (fragmenty murów miejskich wraz z Bramami: Słupską i Koszalińską, kościół Mariacki) – **Stargard Szczeciński** (kolegiata pw. NMP Królowej Świata oraz zespół plebanii, kościół pw. św. Jana Chrzyciela, ratusz, system obwarowań miejskich, Dom Protzena, Dom Kletzina) – **Szczecin** (Bazylika Archikatedralna św. Jakuba, Ratusz Staromiejski, kościół pw. św. Piotra i Pawła, kościół pw. św. Jana) – **Kamień Pomorski** (katedra pw. św. Jana Chrzyciela, ratusz, Baszta i Brama Wolińska, mury miejskie i mury Osiedla Katedralnego).

2.3.2.5. Szlak Solny²¹

To dawny trakt handlowy, który służył do transportu soli – „białego złota” ze względu na jej wielkie znaczenie w gospodarce i handlu. Przed wiekami taką drogę pokonywały grupy kupieckie – sól była środkiem płatniczym, a w Kołobrzegu znajdowały się źródła solankowe, z których można ich było ją pozyskiwać. Szlak Solny swoją nazwą nawiązuje do soli, która z Wyspy Solnej w Kołobrzegu przewożona była do centralnej Polski. Łączył on wybrzeże Bałtyku z antycznym Rzymem. To nim właśnie na południe przewożono transporty soli, a najprawdopodobniej także ryby, bursztyn i wyroby rzemieślnicze. 1,5 metra pod powierzchnią głównego deptaku Połczyna Zdroju odkryto pozostałości nawierzchni szlaku solnego wykonanej z dębowych bali (taką nawierzchnię posiadały tylko szlaki o szczególnym znaczeniu). W Kołobrzegu na pamiątkę warzenia soli odbywa się coroczny Jarmark (obecnie Hanzeatycki Targ) Solny.

W roku 2007 w ramach realizacji projektu Strategia Rozwoju Markowego Polsko-Niemieckiego Produktu Turystycznego „Szlak Solny” został wykonany audyt instytucjonalny i turystyczny Szlaku z Kołobrzegu do Czaplinka. Projekt realizowany był przez Związek Miast i Gmin Dorzecza Parsęty we

¹⁹ http://morzeprzygody.eu/?page_id=646

²⁰ <http://www.eurob.org/index.php/Gotykceglany;494/5>

²¹ http://morzeprzygody.eu/?page_id=646

współpracy z Mecklemburgią Pomorzem Przednim, który równolegle realizował Szlak Solny – Alte Salzstraße z Lüneburga do Lubeki²².

W województwie zachodniopomorskim znajduje się znakowany szlak turystyczny „Szlak Solny”. Na trasie znajdują się m.in.: **Kołobrzeg – Budzistowo – Karlino - Białogard – Tychowo – Połczyn Zdrój – Czaplinek**. Związek Gmin i Miast Dorzecza Parsęty opracował kilka lat temu program rozwoju tego szlaku.

2.3.3. Potencjalne szlaki kulturowe na Pomorzu Zachodnim

Podczas warsztatów zorganizowanych w ramach opracowania niniejszej koncepcji uczestnicy podkreślali także istniejący na Pomorzu Zachodnim potencjał do powstawania kolejnych szlaków opartych na dziedzictwie kulturowym regionu:

Szlak kamiennych i granitowych kościołów – w regionie znajduje się znaczna (nie mająca analogii w innych częściach Polski) liczba wiejskich kościołów zbudowanych z nieobrobionego kamienia polnego i wykonanych z regularnie obciosanych kwadr granitu (na kilkunastu z nich znajduje się tajemniczy motyw szachownicy). Kościoły te pochodzą głównie z XIII-XIV wieku. Podobne świątynie znajdują się po drugiej stronie Odry, co świadczy o wspólnej przeszłości tych ziem.

Szlak zabudowy ryglowej - wyróżnikiem regionu jest unikalna w skali kraju (a być może i Europy) grupa przeszło 150 kościołów wzniesionych w konstrukcji ryglowej (np. kościoły w Dzisnej, Giżynie, Cieścierzni i in.). W tej samej konstrukcji wznoszone były obiekty rezydencjonalne (jak chociażby dwory w Trzygłowie, gm. Gryfice, Niepołcku, Świerżnie), budynki użyteczności publicznej (np. ratusz w Nowym Warpnie, spichlerz w Goleniowie, zajazd w Darłowie), ale też bardzo liczne zabudowania chłopskie (chałupy, stodoły i in.) i folwarczne.

2.3.4. Szlaki turystyki aktywnej i przyrodniczej

Na terenie regionu wytoczone są również szlaki związane z dziedzictwem przyrodniczym Pomorza Zachodniego. Równolegle z niniejszą Koncepcją prowadzone są prace nad koncepcją utworzenia szlaku przyrodniczo-kulinarnego „Uroki i Smaki Pomorza Zachodniego”. Szlak ten podzielony został na obszary tematyczne: Przyrodnicze Naj Pomorza Zachodniego – NAJtura, Polodowcowym Szlakiem, Szlak Krajobrazu Nadmorskiego, Szlak Parków Pałacowych i Dworskich, Szlak Parków, Ogrodów i Arboretów oraz Kulinaryny Szlak Rybny i Szlak Świąt Kulinarynych, Szlak Kraina Miodem Słynąca. Projekt swoim zasięgiem obejmuje znajdujące się w regionie parki narodowe i krajobrazowe, parki zdrojowe, rezerваты przyrody, ogrody tematyczne, dendrologiczne i arboreta, parki podworskie, osobliwości przyrodnicze, ale także produkty tradycyjne i regionalne oraz obiekty należące do Europejskiej Sieci Dziedzictwa Kulinarne²³.

²² Strategia Rozwoju Markowego Polsko-Niemieckiego Produktu Turystycznego „Szlak Solny” PART 2007

²³ <http://www.turystyka.wzp.pl/programy-strategie-fundusze>

2.3.4.1. Zachodniopomorski Szlak Żeglarski²⁴

Szlak powstał w ramach projektu „Zachodniopomorski Szlak Żeglarski – sieć portów turystycznych Pomorza Zachodniego”, który obejmował budowę infrastruktury sieci portów i przystani jachtowych w otoczeniu Zalewu Szczecińskiego, w Szczecinie oraz na wybrzeżu Bałtyku. Trasa szlaku leży na głównej drodze wodnej prowadzącej ze stolicy Niemiec – Berlina poprzez Bałtyk do Skandynawii. Dopłynąć tu można z zachodu i południa Europy i wschodu Polski. Z uwagi na wyjątkowe walory naturalne (185 km linia brzegowa Morza Bałtyckiego, Zalew Szczeciński z morskimi wodami osłoniętymi i Zalew Kamieński, połączenia rzeczne ze wschodem, południem i zachodem Europy sprawiają, że szlak stwarza niezwykle warunki do uprawiania żeglarstwa i innych sportów wodnych). Za realizację projektu polegającego na budowie marin odpowiadała Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna, promocją szlaku, informacją i współpracą pomiędzy marinami zajmuje się Lokalna Organizacja Turystyczna Zachodniopomorskiego Szlaku Żeglarskiego.

Na Zachodniopomorskim Szlaku Żeglarskim znajdują się: **Darłowo – Kołobrzeg – Mrzeżyno – Dziwnów – Kamień Pomorski – Wolin – Świnoujście – Wapnica – Nowe Warpno – Trzebież – Stepnica – Lubczyna – Szczecin – Gryfino – Widuchowa**²⁵.

2.3.4.2. Pomorski Krajobraz Rzeczny²⁶

Pomorski Krajobraz Rzeczny to transgraniczny projekt, którego celem jest ożywienie obszarów przygranicznych Pomorza Przedniego w północno-wschodnich Niemczech i województwa zachodniopomorskiego. Jego zadaniem jest wspieranie aktywnego wypoczynku w obu regionach, rozwój ich popularności, podwyższenie liczby turystów jak również wpływów z turystyki dzięki rozwojowi tras rowerowo-wodnych. Oba regiony dysponują dużym potencjałem turystycznym i naturalnym takim jak liczne rzeki, lasy, rezerваты przyrody, bogata flora i fauna, dobrze rozwinięte trasy rowerowo-wodne.

Istniejące do tej pory trasy rowerowo-turystyczne nie były zintegrowane w jedną sieć i wykazywały luki w swoim przebiegu, co prowadziło do utrudnienia rozwoju turystyki kombinowanej. Istniejące dotychczas produkty nie są wystarczająco znane, dlatego stworzono jedną wspólną markę, dzięki której możliwa jest ich przekraczająca granice obu państw promocja. Przemierzanie szlaku pozwala na poznawanie atrakcji przyrodniczych i kulturowych obu regionów z wykorzystaniem istniejących szlaków lądowych i wodnych po obu stronach Odry.

²⁴ <http://www.zrot.pl/szlak/>

²⁵ http://morzeprzygody.eu/?page_id=646

²⁶ <http://www.pomorskikrajobrazrzeczny.pl/>

2.3.4.3. Szlaki kajakowe, rowerowe i konne

Z uwagi na walory naturalne w regionie wytyczonych jest kilkadziesiąt szlaków kajakowych, płynąc niektórymi z nich można także zwiedzić miejsca związane ze szlakami objętymi przedmiotową koncepcją, m.in.:

- **Szlak kajakowy rzeką Iną**²⁷ (Recz – Stargard Szczeciński – Bącznik – Inoujście),
- **Szlak kajakowy rzeką Drawą**²⁸ (Czaplinek – Złocieniec – Drawsko Pomorskie – jezioro Lubie – Drawno – Krzyż Wielkopolski),
- **Szlaki kajakowe po Międzyodrze** (Szczecin – Dziewoklicz – Siadło Dolne – Moczyły – Żabnica – Gryfino – Widuchowa),
- **Szlak kajakowy rzeką Myśłą** (Lipiany – Myślibórz – Mystki – Barnowko – Chwarszczany – Porzecze),
- **Szlak kajakowy rzeką Wieprzą** (Trzebielino – Broczyna – Kępice – Stawno – Mazów – Darłowo),
- **Szlak kajakowy rzeką Parsętą** (Nowy Chwalim – Krosino – Osówko – Karlino – Kołobrzeg),
- **Szlak Gryfitów** (Kostrzyn – Szczecin Dąbie – Wolgast – Karsibór),
- **Szlak 44 Wysp** (Karsibór – Lubin – Karsibór),
- **Szlak Wałęcka Pętla Kajakowa** (Wałcz – Nakielno – Ostrowiec)²⁹,
- **Szlak kajakowy po Zalewie Szczecińskim** (Wolin – Zalesie – Trzebież – Nowe Warpno),
- **Szlak kajakowy rzeką Tywą** (Góralice – jaz w Swobnicy – jez. Trzczańskie – jez. Dołgie – jez. Grzybno – jez. Grodzkie – jez. Długie – jez. Długie Bańskie – jez. Mostowe – jez. Święte – Ciepły Kanał Gryfino).

Oprócz wielu lokalnych ścieżek rowerowych na terenie województwa zachodniopomorskiego można skorzystać z odcinków międzynarodowych szlaków rowerowych³⁰:

- **Międzynarodowy Nadmorski Szlak Rowerowy „R10”**³¹ obejmuje tereny nadmorskie Pomorza Zachodniego (Świnoujście – Międzyzdroje – Kołczewo – Międzywodzie – Dziwnów – Dziwnówek – Łukęcin – Pobierowo – Pustkowo – Trzęsacz – Rewal – Niechorze – Pogorzelica – Trzebiatów – Nowielice – Mrzeżyno – Rogowo – Dźwirzyno – Kołobrzeg – Ustronie Morskie – Gąski – Sarbinowo – Chłopy – Mielno – Osieki – Iwęcino – Bukowo Morskie – Żukowo Morskie – Darłowo – Jarosławiec – Łącko – Zaleskie).
- **Międzynarodowy Szlak Rowerowy „Zielona Odra”**³² obejmuje tereny doliny rzeki Odry na terenie Pomorza Zachodniego (Kostrzyn nad Odrą (PKP) – Szumiłowo – Kaleńsko – Namysłin (PKP) – Kłósów – Czelin – Stary Błeszyn – Gozdowice – Stare Łysogórki – Siekierki – Stara

²⁷ <http://www.turystyka.wzp.pl/kajakowe/szlak-kajakowy-rzeka-ina>

²⁸ <http://www.turystyka.wzp.pl/kajakowe/szlak-kajakowy-rzeka-drawa>

²⁹ „Turystyka kajakowa w województwie zachodniopomorskim”

³⁰ Por. też: <http://www.rowery.wzp.pl/>

³¹ <http://www.turystyka.wzp.pl/rowerowe-i-piesze/międzynarodowy-nadmorski-szlak-rowerowy-r10>

³² <http://www.turystyka.wzp.pl/rowerowe-i-piesze/międzynarodowy-szlak-rowerowy-zielona-odra>

Rudnica – Stary Kostrzynek – Osinów Dolny – Cedynia – Lubiechów – Bielinek – Piasek – Zatoń Dolna – Krajnik Górny – Krajnik Dolny – Widuchowa (PKP) – Gryfino (PKP) – Szczecin (PKP),

- **Międzynarodowy Szlak Rowerowy Dokoła Zalewu Szczecińskiego „R66”**³³ obejmuje obszary po polskiej i niemieckiej stronie wokół Zalewu Szczecińskiego: Szczecin (Zamek Książąt Pomorskich) – Tanowo – Jasienica – Trzebież – Nowe Warpno – Altwarp (w przypadku braku połączenia promowego wariant przez mostek na Myśliborze i Rieth) – Ueckermünde – Anklam – Usedom – Ahlbeck – Świnoujście (Centrum) – Wapnica – Wolin – Czarnocin – Stepnica – Goleniów – Lubczyna – Szczecin-Dąbie – Szczecin (Zamek Książąt Pomorskich)

Aktualnie trwają prace nad koncepcją utworzenia spójnej sieci tras rowerowych w województwie³⁴.

Dla amatorów turystyki konnej zostały przygotowane 2 trasy:

- **Szlak konny Pomorza Środkowego**³⁵ (Włoki – Łazy – Kędzierzyn – Skibno – Przytok – Krąg – Biały Bór – Warblewo – Wietrzno),
- **Szlak konny Pojezierza Drawskiego**³⁶ (Świątoborzec / Łobez) – Bonin – Cianowo – Zagózd – Olchowiec – Żółte – Przytoń – Donatowo – Jelenino – Stare Resko – Zajączkowo – Wilcze Jary – Kolonia Popielewo – Brzękowice – Popielewskie Góry – Kolonia Brusno – Nowe Koprzywno – Dolina Dębicy – Kolonia Przybkowo – Przybkówko – Trzemienko – Strzeszyn – Liskowo – Bród na Piławie – Borne Sulino – Krągi – Jelonek – Dziki – Lipnica – Szczecinek – Raciborki – Czarnobór – Gwda Wielka – Miłobądz (Karolewko) – Dołgie – Stepień – Biskupiec – Biały Bór.

2.3.4.4. Szlaki piesze

Na Pomorzu Zachodnim istnieją także **trasy Nordic Walking**, skupione przede wszystkim w okolicach **Barlinka - Europejskiej Stolicy Nordic Walking**. Ze względu na lokalizację – ogromne walory przyrodnicze i historię regionu – stanowią one ciekawy produkt turystyczny, w którego rozwój zaangażowane są środowiska publiczne, społeczne i lokalni przedsiębiorcy.

Z bardzo licznych na Pomorzu Zachodnim szlaków pieszych warto wymienić:

Długodystansowy międzynarodowy szlak pieszy E9 wiodący na całej długości od Estonii do Portugalii przez tereny nadmorskie³⁷. Na terenie województwa zachodniopomorskiego na szlaku znajdują się: Świnoujście - Warszów - Przytór - Międzyzdroje - Wisetka - Dziwnów - Dziwnówek - Łukęcin - Pobierowo - Pustkowo - Trzęsacz - Rewal - Niechorze - Lędzin - Sadlno - Trzebiatów - Trzebusz - Roby -

³³ <http://cycling.waymarkedtrails.org/pl/relation/91794>

³⁴ www.rowery.wzp.pl

³⁵ <http://www.turystyka.wzp.pl/konne/szlak-konny-pomorza-srodkowego>

³⁶ <http://www.turystyka.wzp.pl/konne/szlak-konny-pojezierza-drawskiego>

³⁷ <http://www.traildino.com/trace/continents-Europe/countries-Poland/trails-E9>

Karcino - Dźwirzyno – Kołobrzeg - Pleśna – Latarnia Gąski – Sarbinowo- Chłopy – Mielno - Unieście – Łązy – Dąbki – Bobolin – Darłowo – Jarosławiec³⁸.

Szlakiem, o którym przy opracowywaniu niniejszej Koncepcji warto wspomnieć jest **Szlak Świętych Gór Pomorza**, który znajduje się pomiędzy trzema górami: Górą Chełmską - Świętą Górą Polanowską oraz Górą Rowokół (ostatnia w województwie pomorskim). Dobrze widoczne od strony lądu i morza Góry były od najdawniejszych czasów ważnymi punktami orientacyjnymi i topograficznymi dla żeglarzy i wędrowców. Do historii pomorskie Góry przeszły przede wszystkim jako znane w całej średniowiecznej Europie pielgrzymkowe miejsca kultu Maryjnego. Przez ok. 400 lat – od XIII do XVI wieku, na ich szczytach znajdowały się kaplice poświęcone Najświętszej Maryi Pannie, do których przybywały liczne rzesze pątników. Góra Chełmska figuruje jako miejsce pątnicze na najstarszej mapie dróg chrześcijańskiej, średniowiecznej Europy, tzw. "Mapie drogi do Rzymu", wykonanej przez norymberskiego zegarmistrza Erharda Etzlauba, wydrukowanej w 1500 roku. W okresie średniowiecza miejsca te odegrały ogromnie ważną rolę nie tylko w kontekście życia duchowego, pełniły bowiem także rolę czynnika miastotwórczego, sprzyjającego i stymulującego rozwój ośrodków miejskich i portowych. Po wprowadzeniu reformacji wszystkie trzy świątynie zostały opuszczone i rozebrane. Wg teorii G. van der Leeuw, fenomen miejsc świętych polega na tym, że człowiek ich nie wybiera, lecz jedynie odkrywa, niekiedy po wielu długich latach przerwy. Stąd Góra Chełmska, także obecnie pełni rolę ważnego ośrodka pielgrzymkowego.³⁹ Aktualnie na Górze Chełmskiej rozpoczęto budowę centrum pielgrzymkowo-turystycznego. Dwie Święte Góry Pomorza znajdujące się w granicach województwa zachodniopomorskiego ze zwoją bogatą przeszłością, funkcjami, które obecnie pełnią oraz niezwykle walory przyrodnicze w ich otoczeniu stanowią znaczny potencjał do wykorzystania. Szlak stanowi część Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

3. Funkcje szlaków kulturowych i dobre praktyki

Turystyka kulturowa wykorzystuje szlak jako formę promocji potencjału turystyczno-kulturowego wybranego obszaru. Jest to zgodne z ogólnymi trendami europejskimi oraz dużą potrzebą sieciowania się, budowania partnerstw czy tworzenia zintegrowanych produktów (obszar jako atrakcja i marka). Tematyka, zakres, sposób funkcjonowania pojedynczych inicjatyw jest zróżnicowany.

3.1. Szlak kulturowy jako tematyczne przedstawienie dziedzictwa kulturowego

Szlaki kulturowe są ściśle tematyczną ofertą turystyczno-kulturową. Ogromne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania szlaku ma zgodność tematyczna poszczególnych atrakcji z jego wiodącym tematem. Szlak kulturowy pozwala na unikalne pokazanie dziedzictwa kulturowego jako szeregu obiektów związanych ze ściśle określonym zagadnieniem.

³⁸ <http://szlaki-zachodniopomorskie.pl>

³⁹ „Projekt Parku Kulturowego „Święte Góry Pomorza” K. Bastowska
http://sianow.beep.pl/urząd/images/stories/parafie/swiete_gory_pomorza.pdf

3.2. Szlak kulturowy jako narzędzie promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego

Dziedzictwo kulturowe (materialne i niematerialne) jest podstawą funkcjonowania szlaku kulturowego. W przypadku połączenia zasobów kulturowych w spójną, tematyczną trasę, poszczególne elementy produktu zyskują dodatkową promocję. Inicjatywy podejmowane w ramach szlaku pozwalają na szerzej zakrojoną promocję, przy jednoczesnym obniżeniu kosztów stworzenia wydarzenia. Punkty na szlaku odwiedzane są przez turystów przemierzających trasę, wpływając na wzrost frekwencji odwiedzających.

Funkcjonowanie w ramach szlaku ułatwia także starania o różnego rodzaju dotacje i dofinansowania. Dziedzictwo kulturowe funkcjonujące w ramach szlaków kulturowych odnosi wymierne korzyści poprzez działania podjęte nie jednostkowo, ale całościowo.

3.3. Szlak kulturowy jako element produktu turystyczno-kulturowego

Produkt turystyczno-kulturowy to dostępny na rynku pakiet materialnych i niematerialnych elementów umożliwiających realizację celu wyjazdu turystyczno-kulturowego. Na produkt turystyczno-kulturowy regionu składa się wiele komponentów:

- Dziedzictwo materialne i niematerialne (jego atrakcje i walory),
- Infrastruktura, która zaspokaja podstawowe potrzeby, uatrakcyjnia pobyt i zapewnia dostępność komunikacyjną regionu,
- Wartość dodana – wizerunek, przypisanie cech, atrybutów, symboli,
- Organizacja i zarządzanie⁴⁰.

Tworząc produkt turystyczno-kulturowy można bazować na jednym z tych elementów, warto jednak zaznaczyć, że kompleksowa oferta zwycięży nad pojedynczą usługą, nawet najwyższej jakości⁴¹.

Stworzenie szlaku kulturowego jest ważnym elementem składowym produktu turystyczno-kulturowego. Jednak obecność samego szlaku nie decyduje o wyborze celu wyjazdu potencjalnego turysty. Aby szlak zaistniał jako produkt turystyczno-kulturowy musi zostać poddany procesowi komercjalizacji (szlak staje się produktem, który jest dystrybuowany po określonej cenie, z uwzględnieniem szeroko pojętej promocji), bez niej będzie tylko wyznaczoną trasą, propozycją niemającą rynkowego znaczenia. Pojawienie się usług turystycznych i samych turystów ożywi szlak i stworzy nowe miejsca pracy⁴².

⁴⁰ Kruczek Z., *Szlaki turystyczne, jako specyficzny rodzaj produktu turystycznego*, Kruczek Z. (red.), *Materiały z seminarium Droga szlaku lokalnego do produktu turystycznego*, Kraków-Zawoja 2006

⁴¹ Jędrocha A., *Wnioski z warsztatów Droga szlaku lokalnego do produktu turystycznego*, Kruczek Z. (red.), *Materiały z seminarium Droga szlaku lokalnego do produktu turystycznego*, Kraków-Zawoja 2006.

⁴² Kruczek Z., *Szlaki turystyczne, jako specyficzny rodzaj produktu turystycznego*, Kruczek Z. (red.), *Materiały z seminarium Droga szlaku lokalnego do produktu turystycznego*, Kraków-Zawoja 2006.

3.4. Wykorzystanie szlaków kulturowych w rozwoju lokalnym

Tworzenie szlaków kulturowych wpływa na rozwój lokalny poprzez sprzyjanie zwiększaniu się ruchu turystycznego w regionie. Zaproponowanie spójnej oferty tematycznej łączącej kilka miejscowości w regionie, połączone z intensywną promocją takiego przedsięwzięcia, sprawia, że staje się ona produktem turystyczno-kulturowym, chętniej wybieraną przez zwiedzających. Rozwój turystyki staje się stymulatorem rozwoju lokalnego i przyczynia się do wzmocnienia rynku usług turystycznych, a tym samym zwiększenia dochodów mieszkańców poprzez powstawanie miejsc pracy (obsługa turystów, praca w branży hotelowej i gastronomicznej) oraz tworzenie nowych podmiotów działających w tym obszarze. Wzrost ruchu turystycznego w regionie powoduje też zwiększone zainteresowanie lokalnymi wyrobami, produktami, ofertą kulturalną.

Rzemieślnicy, artyści, lokalni wytwórcy tworząc grupy partnerskie mogą uatrakcyjnić swoją ofertę oraz mają ułatwiony dostęp do rynku zbytu. Szlak kulturowy pełni rolę impulsu, mającego za zadanie przyciągnąć turystów. Fakt ten, umiejętnie wykorzystany przez społeczność lokalną przyczynia się do rozwoju wielu obszarów gospodarki regionu.

3.5. Szlak kulturowy jako element łączący regiony

Obiekty włączone w skład szlaków turystyczno-kulturowych rozmieszczone są w różnych regionach i mikroregionach. Poprzez funkcjonowanie w ramach jednego projektu następuje zbliżanie i wymiana kulturalna pomiędzy regionami i mikroregionami, które łączy trasa szlaku.

3.6. Dobre praktyki

Poniżej zaprezentowano kilka dobrych praktyk dotyczących tworzenia, a przede wszystkim funkcjonowania szlaków kulturowych (o różnym zakresie terytorialnym i tematyce).

3.6.1. Trakt Królewsko-Cesarski w Poznaniu

Trakt Królewsko-Cesarski w Poznaniu to szlak składający się z 40 obiektów, podzielonych na 4 trasy (głównie zlokalizowane w Śródmieściu). Koordynatorem szlaku jest Centrum Turystyki Kulturowej „Trakt”, projekt szlaku realizowany jest wspólnie z wieloma partnerami –

Urzędem Miasta, instytucjami kultury oraz ośrodkami naukowymi.

Trakt został pomyślany w ten sposób, aby dawał możliwość prześledzenia etapów rozwoju przestrzennego i architektonicznego miasta, jego historii, jak również skorzystania z bogatej oferty kulturalnej.

Trakt Królewsko-Cesarski w Poznaniu ma być markowym, narodowym produktem turystyki kulturowej o unikalnych cechach, integrujący różne sfery potencjału kulturowego i życia kulturalnego

Poznania jako ośrodka ważnego na arenie kulturowych atrakcji Polski i Europy.

To pierwsze w Poznaniu przedsięwzięcie na tak dużą skalę, zrealizowane wspólnymi siłami wszystkich zainteresowanych stron. To efekt współpracy instytucji kultury, nauki, przedstawicieli środowiska akademickiego i artystycznego, ludzi związanych z turystyką oraz Urzędu Miasta. Dokumenty programu to rezultat kilkudziesięciu spotkań zespołów eksperckich, Partnerów Projektu, urzędników miejskich - razem prawie 200 osób. Należy również podkreślić, iż Program Traktu jest bardzo powiązany z ofertą i możliwościami rozwoju turystyki kulturowej w Wielkopolsce. Jego tematyka łączy się bezpośrednio z istniejącymi i projektowanymi szlakami turystycznymi w regionie. Sytuacja ta stwarza pole do współpracy w dziedzinie promocji walorów turystycznych oraz inicjatyw w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a tym samym tworzeniu zintegrowanego produktu turystycznego dla całego regionu. Program Traktu wspiera realizację celów Strategii Rozwoju Województwa Wielkopolskiego a także Strategię Rozwoju Powiatu Poznańskiego⁴³.

Oferta szlaku skierowana jest do mieszkańców Poznania i województwa wielkopolskiego oraz turystów krajowych i zagranicznych.

Szlak posiada przewodnik w 4 wersjach językowych (do pobrania ze strony szlaku) oraz oznakowanie w terenie. W ramach szlaku organizowane są spacery i wycieczki z przewodnikiem, pomiędzy obiektami szlaku kursuje turystyczny tramwaj.

Trakt Królewsko-Cesarski to jeden z nielicznych przykładów kompleksowo i konsekwentnie realizowanych przedsięwzięć, których celem jest budowanie wizerunku miasta jako atrakcyjne kulturowo i turystycznie destynacji. Trakt promuje inicjatywy różnych podmiotów związanych mniej lub bardziej bezpośrednio z sektorem turystyki kulturowej poprzez 4 wymiary szlaku obejmujące historię, architekturę, kulturę oraz tradycję.

Wątki te integrują potencjał miasta, stanowiąc jednocześnie kanwę programów produktowych i wskazując pola aktywności oraz związki partnerów zintegrowanego Produktu Turystycznego Trakt Królewsko-Cesarski. Wyłonione wątki odnoszą się do elementów charakterystycznych dla Poznania, podkreślają ich unikatowość w skali regionu i kraju. Każdy wątek określono również tzw. wyróżnikami, elementami budującymi markę i oryginalność Poznania – jedyne takiego miasta w Polsce⁴⁴.

Tabela 1. Charakterystyka Traktu Królewsko-Cesarskiego w Poznaniu

Traktat Królewsko-Cesarski w Poznaniu
TEMAT: historia LOKALIZACJA: Poznań, 40 obiektów, 4 trasy TYP TRASY: piesza / rowerowa KOORDYNATOR: Centrum Turystyki Kulturowej „Trakt” WWW: http://www.poznan.pl/mim/trakt/ MATERIAŁY: przewodniki (4 wersje językowe), tablice informacyjne

⁴³ <http://www.poznan.pl/mim/trakt/idea,p,3162,3307,3309.html>

⁴⁴ <http://www.poznan.pl/mim/trakt/cztery-wymiary-traktu,p,3162,3307,3322.html>

OFERTA: spacer, gry terenowe, wycieczki z przewodnikiem, zabytkowy tramwaj

Źródło: Opracowanie własne

3.6.2. Gdyński Szlak Modernizmu

Gdyński Szlak Modernizmu to turystyczna trasa miejska obejmująca obszar Śródmieścia miasta oraz dawne lotnisko – obecnie dzielnicę Gdyni – Kamienną Górę. Szlak pieszy proponuje 4 trasy zwiedzania 43 modernistycznych zabytków Gdyni. Koordynatorem szlaku, który powstał w 2009 r., jest Agencja Rozwoju Gdyni Sp. z o.o. Niezwykle istotnym elementem tego szlaku jest opracowanie koncepcji produktu, wydarzeń aktywizujących markę szlaku oraz budowanie sieci Partnerów.

Oferta szlaku skierowana jest do mieszkańców Gdyni oraz do turystów zwiedzających Trójmiasto.

Projekt szlaku ma na celu promowanie gdyńskiego modernizmu, zbudowanie wizerunku miasta „atrakcyjnej, unikalnej architektury” oraz zwiększający konkurencyjność oferty turystyki kulturowej, w tym weekendowej.

Gdyński Szlak Modernizmu pełni także rolę edukacyjną, wpływając na świadomość społeczną w zakresie nurtów architektury międzywojennej II RP oraz przykładów wybitnych realizacji kamienic, willi, budynków biurowych, publicznych oraz architektury industrialnej.

Szlak posiada logotyp oraz identyfikację wizualną, która wykorzystywana jest we wszystkich materiałach dotyczących szlaku (przewodniki, strona internetowa, oferta, docelowo także tablice informacyjne). W ramach szlaku realizowana są wycieczki z przewodnikiem, gry miejskie, warsztaty fotograficzne i plastyczne.

W ramach szlaku odbywa się „Weekendu Architektury” – święto architektury i modernizmu w Gdyni, z udziałem wielu gości z Polski, turystów, mieszkańców i pasjonatów.

Tabela 2. Charakterystyka Gdyńskiego Szlaku Modernizmu w Gdyni

Gdyński Szlak Modernizmu
TEMAT: architektura LOKALIZACJA: Gdynia, 43 punkty, 4 trasy TYP TRASY: piesza / rowerowa KOORDYNATOR: Agencja Rozwoju Gdyni sp. z o.o. (od 2009 r.) WWW: http://modernizmgdyni.pl MATERIAŁY: infokioski, przewodnik, foldery OFERTA: gry miejskie, wycieczki z przewodnikiem, święto szlaku – Weekend Architektury (VIII) - ok. 9 tys. uczestników

Źródło: Opracowanie własne

3.6.3. Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego

Szlak powstał w 2006 r. z inicjatywy Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego. Koordynatorem szlaku jest Wydział Gospodarki, Promocji i Współpracy Międzynarodowej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego. Szlak jest trasą samochodową, łączącą 36 obiektów związanych z tradycją górniczą i hutniczą, energetyką, kolejnictwem, łącznością, produkcją wody oraz przemysłem spożywczym.

Oferta szlaku, na którą składa się nie tylko możliwość zwiedzania zabytków, ale także wydarzenia, ze świętem szlaku Industriadą na czele, skierowana jest do mieszkańców województwa śląskiego oraz turystów. To, co wyróżnia szlak spośród innych ofert zwiedzania dziedzictwa poprzemysłowego, to szeroko, spójnie i konsekwentnie prowadzona kampania informacyjno-promocyjna.

Szlak jest oznakowany tablicami informacyjnymi i kierunkowymi, posiada wiele materiałów informacyjnych (przewodniki, foldery, ulotki), zarówno strona internetowa szlaku, jak i strona internetowa Industriady jest przystosowana do użytku na urządzeniach mobilnych.

W 2008 r. szlak otrzymał Złoty Certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej dla najlepszego produktu turystycznego.

Tabela 3. Charakterystyka Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego

Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego
TEMAT: dziedzictwo industrialne LOKALIZACJA: województwo śląskie, 36 obiektów TYP TRASY: samochodowa KOORDYNATOR: Referat Dziedzictwa Industrialnego UMWS (od 2006 r.) WWW: http://zabytkitechniki.pl MATERIAŁY: ulotki, foldery, tablice (informacyjne i kierunkowe), infokioski OFERTA: zwiedzanie z przewodnikiem, lekcje muzealne, questy, wydarzenia, coroczne święto szlaku - Industriada (VI) – blisko 100 tys. uczestników

Źródło: Opracowanie własne

3.6.4. Szlak Rzemiosła (Małopolska)

**SZLAK
RZEMIOSŁA**

Szlak Rzemiosła to długofalowy projekt prowadzony przez Fundację NADwyraz we współpracy z kilkoma instytucjami i organizacjami z regionu Małopolski. Celem stworzenia szlaku była nie tylko ochrona tradycyjnego rzemiosła, ale również szersze poznanie kultury i tradycji rzemieślniczej.

W ramach Szlaku Rzemiosła zgromadzono i nawiązano liczne kontakty z regionalnymi artystami rzemieślnikami z różnych branż – m.in. koronkarstwa, garncarstwa, rzeźby, zabawkarstwa. Szlak podzielony jest na 4 trasy zwiedzania (podział terytorialny – trasa suska, limanowska, sądecka

i gorlicka), które prowadząc przez 39 miejscowości dają możliwość poznania aż 80 twórców w ramach 21 różnych rzemiosł.

Szlak Rzemiosła jest nie tylko nową propozycją turystyczną, ale również narzędziem ochrony zanikających zawodów.

Współrealizatorami szlaku są: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu i Muzeum Kultury Ludowej w Sidzinie, samorządy gmin województwa małopolskiego oraz instytucje i organizacje z regionu.

Tabela 4. Charakterystyka Szlaku Rzemiosła

Szlak Rzemiosła
TEMAT: etnografia i rzemiosło LOKALIZACJA: Małopolska, 28 rzemiosł, 230 twórców, 130 miejscowości TYP TRASY: samochodowa KOORDYNATOR: Fundacja NADwyraz WWW: http://szlakrzemiosla.pl MATERIAŁY: przewodniki, aplikacja mobilna <i>Szlak Rzemiosła! Od ręki!</i> OFERTA: Otwarte Pracownie, wycieczki po szlaku, ETNOmania (VII) – 20 tys. uczestników

Źródło: Opracowanie własne

3.6.5. Doświadczenia europejskie

W Europie funkcjonuje dużo szlaków kulturowych, które swoją ofertą i działaniem wpływają na rozwój regionu w wielu aspektach. Przedsięwzięcia podejmowane w ramach szlaku sprzyjają aktywizacji gospodarczej branż związanych z obsługą ruchu turystycznego, ale także instytucji i innych podmiotów związanych z edukacją, kulturą, lokalnym rzemiosłem, tradycjami czy twórczością ludową.

Ważnym elementem funkcjonowania szlaku jest również stymulowanie aktywności społeczności lokalnej i angażowanie jej w przedsięwzięcia realizowane w ramach szlaku. Mogą to być działania związane z usługami przewodnickimi czy turystycznymi (lokalni touroperatorzy, hotelarze, restauratorzy), ale także działania edukacyjne (warsztaty, ekomuzea).

Bardzo atrakcyjnym uzupełnieniem elementów zwiedzania jest obecność wolontariuszy, którzy angażują się nie tylko w organizację wydarzeń, ale pełnią także rolę np. przewodników.

Równie ważna jest sieć kontaktów budowana nie tylko z lokalną / regionalną społecznością, ale także udział i zaangażowanie koordynatora szlaku w sieci partnerskie wykraczające poza podmioty związane bezpośrednio ze szlakiem.

Przykładowe działania wzmacniające aktywność społeczną i gospodarczą na terenach, przez które przebiega szlak:

- **Współpraca z lokalnymi przedsiębiorcami** – włączenie w promocję szlaku działań realizowanych przez podmioty prywatne związane z obsługą szlaku – usługi transportowe, lokalne biura turystyczne, usługi hotelowe i gastronomiczne (np. HollandRoute⁴⁵),
- **Wolontariat** – zaproszenie do współpracy wolontariuszy – pasjonatów przy tworzeniu programów zwiedzania obiektów na szlaku, udział wolontariuszy w realizacji wydarzeń na szlaku (np. The South Wales Regional Route⁴⁶),
- **Wzmacnianie lokalnych przemysłów kreatywnych** – obiekty szlaku mogą stać się przestrzeniami rozwoju nowych inicjatyw z korzyścią dla rozwoju obiektów i miejscowości (np. Regionale Route Ruhrgebiet⁴⁷),
- **Touroperatorzy** – współpraca z organizacjami / biurami turystycznymi, które zajmują się tworzeniem wycieczek po szlaku, w ofercie znajduje się standardowa trasa zwiedzania, jak i spersonalizowana oferta uwzględniająca specjalne życzenia odbiorców (np. ENERGIE – Route der Lausitzer Industriekultur⁴⁸),
- **Współdziałanie i nowi odbiorcy** – w 1986 r. przedstawiciele 16 styryjskich gmin założyli Stowarzyszenie Szlak Żelaza. Jego celem jest rozwój gospodarczy i kulturalny regionu styryjskiego. Styryjski Szlak Żelaza promuje miejsca związane z dziedzictwem przemysłowym w tym regionie. Stowarzyszenie współpracuje z podobnymi organizacjami z Górnej i Dolnej Austrii w ramach austriackiego Szlaku Żelaza pozyskując nowych odbiorców dla swojej oferty (np. Steirische Eisenstraße⁴⁹),
- **„Tematyczne” usługi turystyczne** – infrastruktura okołoturystyczna (funkcje gastronomiczne czy hotelowe) zlokalizowana jest w zabytkowych budynkach związanych z tematem szlaku (np. Eisenstrasse Niederoesterreich⁵⁰),
- **Partnerstwa transregionalne i transgraniczne** – w szlak zaangażowane są różne kraje (np. Andora, Hiszpania i Francja), a trasa przebiega przez kilka regionów (Księstwo Andory, Katalonię, Midi-Pyrénées, Akwitanie oraz Kraj Basków) (np. The Iron Route in the Pyrenees⁵¹).

3.7. Podstawowe elementy funkcjonowania szlaku

Szlak kulturowy, aby mógł zaistnieć na mapie turystycznej, musi spełniać podstawowe kryteria i warunki, które zapewnią mu funkcjonalność i rozpoznawalność.

Konstruowanie szlaku kulturowego składa się z etapów, które służą organizacji szlaku (dokonaniu wyboru obiektów, ustaleniu koordynatora szlaku i planowaniu oferty dla turystów) oraz pozwalają mu prawidłowo funkcjonować (przygotowanie informacji o szlaku, realizacja usług turystycznych i ich promocja).

⁴⁵ <http://hollandroute.nl/en/p/organisatie/hollandcentre/>

⁴⁶ http://www.erih.net/fileadmin/Mediendatenbank/Bilder/Routen/Sued-Wales/erih_southwales_rr.pdf

⁴⁷ <http://www.route-industriekultur.de/>

⁴⁸ <http://www.energie-route-lausitz.de/index.php/touren.html>

⁴⁹ <http://www.eisenstrasse.co.at/cms/>

⁵⁰ <http://www.eisenstrasse.info/index.php?id=783>

⁵¹ http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?lng=en&dest=bd_pa_det&id=00000163

3.7.1. Konstruowanie szlaku kulturowego

DOBÓR OBIEKTÓW NA SZLAKU

Motyw przewodni szlaku kulturowego powinien być związany z przeszłością i dziedzictwem kulturowo-przyrodniczym regionu, w którym powstaje. Na podstawie motywu szlaku istnieje możliwość stworzenia i wypromowania charakterystycznego dla danego regionu produktu turystyczno-kulturowego. Działania w tym temacie związane są z pobudzaniem przedsiębiorczości lokalnej i budowaniem marki lokalnej.

TEMATYZACJA SZLAKU

Obiekty prezentowane na szlaku powinny być zgodne z tematem wiodącym trasy. Ważne jest, by nazwa szlaku odzwierciedlała jego zawartość. Nieporozumieniem jest wpisywanie w trasę szlaku obiektów, z pewnością atrakcyjnych i interesujących, ale niezwiązanych z tematem trasy. Innej oferty oczekuje turysta, który chce poznać region – dla niego przygotowane są trasy wycieczek pokazujące wszystkie atrakcje, inne oczekiwania ma turysta podróżujący szlakiem, który jest zainteresowany specyficznymi, dobranymi według pewnego klucza obiektami.

CIĄGŁOŚĆ SZLAKU

Szlak musi się składać przynajmniej z kilku obiektów i mieć strukturę linearną. Podstawowym warunkiem istnienia szlaku jest wyznaczenie trasy, czyli dokonanie wyboru obiektów, które znajdą się na trasie zarówno pod względem tematu jak i rozmieszczenia.

DOSTĘPNOŚĆ OBIEKTÓW

Podstawowym kryterium warunkującym umieszczenie obiektu na trasie szlaku jest jego dostosowanie do ruchu turystycznego (obiekt jest zadbane, autentyczny i bezpieczny dla zwiedzających). Jednak, aby szlak mógł funkcjonować w ramach oferty turystycznej należy zapewnić przynajmniej częściową dostępność do polecanych obiektów. Zasady zwiedzania poszczególnych obiektów powinny być opublikowane we wszystkich materiałach szlaku (strona internetowa, wydawnictwa informacyjne szlaku). Warunkiem funkcjonowania szlaku nie jest obowiązek otwierania wszystkich obiektów przez cały czas, ale aktualna i łatwo dostępna informacja o zasadach zwiedzania.

KOORDYNACJA DZIAŁAŃ I PLAN TWORZENIA OFERTY NA SZLAKU

Niezbędnym elementem poprawnego budowania oraz funkcjonowania szlaku jest wyznaczenie koordynatora szlaku (osoba prywatna, instytucja, stowarzyszenie), który powinien czuwać nad całością przedsięwzięć podejmowanych w ramach szlaku. Do jego zadań należy m. in.: monitoring stanu obiektów i ich faktycznej dostępności, aktualizacja danych o szlaku, tworzenie materiałów informacyjnych i promocyjnych dotyczących trasy, dbanie o promocję i rozwój szlaku, tworzenie i realizacja oferty turystyczno-kulturowej, organizacja wydarzeń na szlaku.

3.7.2. Funkcjonowanie szlaku

INFORMACJA O SZLAKU DLA TURYSTY

Podstawowym działaniem podejmowanym w celu uruchomienia szlaku jako atrakcji turystycznej jest stworzenie pakietu informacji na temat trasy. W skład tego pakietu wchodzi strona internetowa, wydawnictwa informacyjne, punkt informacyjny oraz oznaczenie (opcjonalnie).

Strona internetowa

Dla turysty głównym źródłem wiadomości o szlaku jest sprawna, funkcjonalna strona internetowa, posiadająca administratora uzupełniającego i aktualizującego informacje o szlaku.

Podstawowymi elementami strony internetowej są:

- Aktualny i pełny opis całej trasy oraz poszczególnych obiektów na szlaku,
- Informacje o dostępności obiektów oraz zasadach zwiedzania,
- Dokładny opis lokalizacji obiektów,
- Opis oferty turystyczno-kulturowej przygotowanej dla zwiedzających,
- Graficznie i czytelnie przedstawiona mapa szlaku,
- Zapowiedzi wydarzeń, które odbywają się na szlaku,
- Informacje o możliwości i miejscu, gdzie można zakupić lub otrzymać dodatkowe materiały dotyczące trasy (publikacje, mapy, pamiątki itp.).

Dodatkowymi elementami, które mogą być umieszczone na stronie internetowej szlaku mogą być materiały informacyjne i promocyjne (gotowe do wydrukowania).

Ogromne znaczenie dla funkcjonalności strony internetowej ma również domena, która powinna nawiązywać do nazwy szlaku.

Punkt informacyjny / informacja telefoniczna lub mailowa / kontakt z koordynatorem

Ważne jest by turysta zainteresowany podróżą po szlaku mógł otrzymać pełną informację na temat warunków zwiedzania, trasy oraz obiektów. Wiadomości te można zdobywać w różny sposób: poprzez kontakt z koordynatorem szlaku (telefoniczny bądź e-mailowy) lub poprzez wizytę w punkcie informacyjnym szlaku. Informacja o takiej możliwości powinna być zamieszczona we wszystkich materiałach o szlaku (wydawnictwach, stronie internetowej, tablicach informacyjnych). Dodatkowo podczas wizyty w punkcie informacyjnym turysta mógłby dokonać zakupu materiałów, pamiątek itp. Należy zaznaczyć, że nie zawsze wszystkie te elementy muszą się pojawić, ważne jest jednak, aby taka możliwość, choć w najskromniejszej formie zaistniała.

Wydawnictwa informacyjne o szlaku (foldery, przewodniki, mapa)

Niezbędne do funkcjonowania szlaku są wydawnictwa informacyjne o szlaku, zawierające opis całej trasy, poszczególnych obiektów oraz informacje dotyczącą ich lokalizacji, zasad zwiedzania itp. Publikacje te związane są bezpośrednio ze szlakiem i stanowią istotną część projektu.

Rodzaje wydawnictw informacyjnych:

- Folder - wydawnictwo prezentujące pojedynczy obiekt na szlaku, który powinny być dostępne w każdym obiekcie na trasie,
- Przewodnik – publikacja zbiorcza, zawierająca opis całej trasy,
- Mapa – materiał, który uzupełnia informację o szlaku. Na mapie powinny się znaleźć wszystkie obiekty należące do szlaku. Mapa może zawierać również dodatkowe informacje: np. jak trafić do obiektu, w jakich godzinach obiekt jest dostępny i na jakich zasadach.

Materiały informacyjne powinny być dystrybuowane w punktach informacji o szlaku oraz w poszczególnych obiektach.

Wydawnictwa informacyjne mogą przybierać różne formy, być dystrybuowane odpłatnie lub nie, ważne jest jednak by dysponowały pełną informacją na temat szlaku.

Oznaczenie obiektów

Rodzaje oznaczenia obiektów:

- Tablice kierunkowe – informują turystów o kierunku dojazdu do obiektu,
- Tablice informacyjne – są ustawiane bezpośrednio przy obiekcie i zawierają jego historię i opis.

Tablice mogą zostać zastąpione (w przypadku szlaków wirtualnych) kompleksową informacją znajdującą się w materiałach informacyjnych o szlaku.

REALIZACJA OFERTY SZLAKU

Tworząc szlak turystyczno-kulturowy należy się zastanowić, co oprócz zwiedzania poszczególnych obiektów, może on zaoferować turystyce. Udostępnienie zabytków dla turystów to podstawa dla funkcjonowania szlaku i baza do tworzenia oferty turystyczno-kulturowej.

Poszczególnymi składnikami tej oferty są:

- Atrakcje pierwotne niestworzone dla celów turystycznych – właściwe nośniki wartości kulturowych (obiekty dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego),
- Atrakcje stworzone dla celów turystycznych (muzea, cykliczne eventy, parki tematyczne),
- Miejsca usług dla turystów (infrastruktura gastronomiczna, noclegowa, sklepy z pamiątkami itp.),
- Instytucje, organizacje i stowarzyszenia, powołane dla celów obsługi szlaku (stałe usługi warsztatowe, przewodnickie)⁵².

⁵² Mikos v. Rohrscheidt A., *Polskie szlaki turystyczno-kulturowe: kryteria i zasady waloryzacji potencjału*, „Turystyka kulturowa”, nr 4/2009, s.26, za: Puczko L., Ratz T., Trailing Goethe, Humbert, and Ulisses; *Cultural Routes in Tourism*, [w:] Richards G. (red.), *Cultural tourism, Global and Local perspectives*, New York 2007, s.131-148.

PROMOCJA SZLAKU

- Wydarzenia promocyjne na – w celu promocji szlaku warto zorganizować przynajmniej jedno wydarzenie w roku (najlepiej w sezonie turystycznym), które będzie się odbywać na szlaku. Turyści, którzy wezmą w nim udział, mogą być zainteresowani powrotem na szlak w celu odwiedzenia całej prezentowanej im trasy;
- Publikacje o charakterze promocyjnym – oprócz druków informacyjnych o szlaku warto zadbać o stworzenie publikacji promującej szlak. Z reguły są to wydawnictwa o charakterze albumowym lub popularno-naukowym, których zawartość ściśle odnosi się do tematu i zasięgu szlaku. Tego typu materiał pełni nie tylko rolę promocyjną, ale jest również pamiątką z wizyty na szlaku;
- Podróż po szlaku jako oferta touroperatorów – ważnym zabiegiem promocyjnym szlaku jest zaproponowanie wizyty na szlaku jako wycieczki dla grup zorganizowanych. W tym celu warto nawiązać kontakty z biurami turystycznymi, które byłby zainteresowane włączeniem w swoją ofertę podróży tematycznych po szlaku.

INFRASTRUKTURA TURYSTYCZNA I KOMUNIKACJA NA SZLAKU

Z punktu widzenia turysty podróżującego po szlaku bardzo ważna jest infrastruktura turystyczna (zaplecze gastronomiczne i noclegowe) oraz dogodny dojazd do obiektów. Są to działania długofalowe, wymagające wysokiego nakładu środków i w dużej mierze niezależne od koordynatorów szlaków. Niemniej przy tworzeniu nowych tras należy te uwarunkowania brać pod uwagę, szczególnie ważną kwestią jest dostępność komunikacyjna do poszczególnych obiektów.

3.8. Podstawowe elementy zarządzania szlakiem

Funkcjonowanie szlaku w formie podstawowej można opisać za pomocą 10 słów-kluczy, które obejmują swoim zakresem podstawowe elementy zarządzania, kreowania oferty i informowania o szlaku.

Tabela 5. Podstawowe elementy funkcjonowania szlaku

Autentyczność	Oferta szlaku konstruowana jest w oparciu o kontekst danego miejsca, wykorzystuje obecne dziedzictwo materialne i niematerialne, nie opiera się wyłącznie na wtórnie wykreowanych atrakcjach, ale jest twórczym przetworzeniem (interpretacją) lokalnych zasobów
Animacja	Szlak oferuje wielość i różnorodność doznań i emocji, umożliwia udział w aktywnościach i poznawanie dziedzictwa przez doświadczanie go – szczególnie istotna jest możliwość spotkania z drugim człowiekiem, zdobywanie wiedzy i doświadczenia przydatnego w innych sytuacjach (dziedzictwo jako zasób rozwoju osobistego, jako zasób edukacji dla dzieci i młodzieży)
Atrakcyjność	Ujęcie tematu szlaku jest intrygujące, a jego atrakcje są dobrze wyeksponowane, komunikat o szlaku jest dobrze skonstruowany zaprojektowany, czytelny i ciekawy dla poszczególnych grup odbiorców, obiekty są zachęcające do zwiedzania poprzez estetykę, spektakularność, zagadkowość, komunikat o ofercie zgadza się z

	następującym po nim doznaniem (możliwość spełnienia i dotrzymania obietnic promocyjnych!)
Informacja	Odbiorca szlaku (przyjezdny lub lokalny) otrzymuje kompleksową informację o szlaku – w jaki sposób, gdzie, kiedy i na jakich zasadach może skorzystać z oferty szlaku, ta informacja jest z kolei zgodna z rzeczywistością (oferta warsztatów jest zgodna z folderem, obiekt jest rzeczywiście dostępny zgodnie z informacją, komunikacja miejska rzeczywiście umożliwia dostanie się do obiektów bez zbędnego oczekiwania, itp.) Aktualność i zgodność informacji buduje zaufanie odbiorcy w oferowany produkt
Koordinacja	Szlak musi posiadać 1 podmiot, który zarządza strukturą, informacją i promocją szlaku, kreuje działania szlaku, wytycza cele i kierunek rozwoju szlaku, koordynuje współpracę podmiotów zaangażowanych w rozwój wspólnego produktu turystycznego, dokonuje ewaluacji oferty, dba o standardy oraz wdrożenia ustaleń
Marka	Szlak posiada renomę, wysoką jakość, która wyznacza cele i kierunek rozwoju szlaku
Myślenie kompleksowe	Odbiorca otrzymuje pakiet atrakcji na szlaku – ma zagospodarowany czas poprzez rozrywkę, edukację, jest prowadzony poprzez czytelną komunikację i dostępność
Partnerstwo	Budowanie szlaku jest zadaniem, w które musi się zaangażować wiele podmiotów (gospodarze obiektów na szlaku, instytucje kultury, ośrodki naukowe, organizacje społeczne)
Promocja	Szlak jest promowany, pokazywany jak inspirująca i ciekawa forma spędzenia wolnego czasu, zachęca do aktywności
Widoczność	Szlak ma spójną, łatwo rozpoznawalną i charakterystyczną identyfikację graficzną, która jest konsekwentnie wykorzystywana w komunikacji o szlaku

Źródło: Opracowanie własne

W Polsce funkcjonuje kilkaset różnych tras tematycznych – szlaków o różnym zakresie, temacie i stopniu organizacji. Niestety, tylko niewielki procent szlaków kulturowych rozwinęło się w skomercjalizowany, sieciowy produkt turystyczny. Większości tematycznych tras się to nie udało – zabrakło długofalowego planu i regularnego wsparcia finansowego (większość tych inicjatyw finansowana była z funduszy europejskich przy wsparciu lokalnych samorządów). Po zakończeniu realizacji projektu unijnego, którego zakres często ograniczał się do stworzenia tablic i folderów, dalsze działania na szlaku nie były podejmowane. Zabrakło pomysłów i konsekwencji w podejmowaniu dalszych działań związanych ze szlakiem – tworzenia oferty i jej realizacji.

4. Dokumenty strategiczne

Analizie pod kątem treści, które można wykorzystać podczas tworzenia koncepcji szlaków kulturowych regionu, poddano dokumenty strategiczne oraz badania marketingowe z ostatnich lat. Skorzystano z materiałów odnoszących się do Unii Europejskiej, Polski oraz samego Pomorza Zachodniego. Kursywą zostały oznaczone fragmenty w tekście, które są formą aktualizacji tamtych dokumentów - dokonanej podczas konsultacji z udziałem przedstawicieli obiektów szlakowych we wrześniu 2015 r.

4.1. Na poziomie europejskim

Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (wersja skonsolidowana 2012/C 326/01), Art. 23 wskazuje iż Unia ma kompetencje do prowadzenia działań mających na celu wspieranie, koordynowanie lub uzupełnianie działań Państw Członkowskich m.in. w dziedzinie turystyki. Tytuł XXII Turystyka, Artykuł 195 wskazuje na konieczność wspierania konkurencyjności przedsiębiorstw w tym sektorze, poprzez zachęcanie do tworzenia korzystnego środowiska dla rozwoju przedsiębiorstw w obszarze turystyki oraz wspieranie współpracy między Państwami Członkowskimi, w szczególności przez wymianę dobrych praktyk oraz ustanawianie środków służących realizacji wskazanych celów.

Komunikat Komisji Europejskiej „Europa – najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie – nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego” KOM(2010) 352, Bruksela, 30.6.2010 wskazuje m.in. na nowe wyzwania i możliwości rozwoju turystyki oraz stawia ambitne cele nowych ram działania, m.in. konieczność zrównoważonej oferty turystycznej o wysokiej jakości, uwytatniającej różnorodność krajobrazową i niezwykle bogactwo kulturowe Europy, podejmowanie działań na rzecz przedłużenia sezonu turystycznego, rozbudowania bazy wiedzy społeczno-gospodarczej na temat turystyki, tworzenia nowych miejsc pracy, wyzwania związane ze zmianami demograficznymi, kryzysem ekonomicznym itp.

Strategia Europa 2020

Rozwój turystyki będzie możliwy dzięki innowacyjnym produktom i rozwiązaniom, a także dzięki współpracy międzyregionalnej oraz międzysektorowej. Zdaniem Komisji Europejskiej turystyka ma się stać jednym z kluczowych sektorów gospodarki europejskiej. Narzędziem wdrażania tej strategii będzie polityka spójności Unii Europejskiej na lata 2014-2020.

Strategia Unii Europejskiej dla Regionu Morza Bałtyckiego

Celem strategii jest zacieśnienie kooperacji w basenie Morza Bałtyckiego, a rozwój turystyki jest jednym z jej priorytetów. Osiągnąć to można poprzez tworzenie i promocję innowacyjnych oraz zrównoważonych produktów i usług turystycznych – transgranicznych i transnarodowych.

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 29 października 2015 r. w sprawie nowych wyzwań i koncepcji w zakresie promowania turystyki w Europie (2014/2241(INI))

Rezolucja w części Paneuropejskie oraz ponadnarodowe produkty turystyczne zachęca do łączenia obiektów turystycznych w celu tworzenia turystycznych produktów i szlaków tematycznych na szczeblu europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym, z wykorzystaniem komplementarności i specyfiki poszczególnych obiektów turystycznych w Europie, aby zagwarantować turystom jak

najlepsze wrażenia. Wzywa także krajowe organizacje turystyczne do zapewnienia odpowiedniej widoczności w Internecie inicjatywom i nagrodom podkreślającym europejskie dziedzictwo oraz do wspierania powiązanych inicjatyw i działań promocyjnych (np. znaku dziedzictwa europejskiego czy europejskich szlaków kultury).

4.2. Na poziomie krajowym

Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012-2020

W zestawieniu potencjału turystycznego wszystkich polskich województw sześć produktów Pomorza Zachodniego trafiło do grona najwyżej ocenionych. Są to żeglarstwo, golf, uzdrowiska, pobyty wypoczynkowe nad morzem oraz nad jeziorami, a także gastronomia jako produkt uzupełniający. Natomiast produkty, które bezpośrednio można by powiązać z zasobami zachodniopomorskich szlaków kulturowych, takie jak: objazdy – dziedzictwo kulturowe, pielgrzymki; miejsca kultu religijnego oraz pobyty w miastach; posiadają, zdaniem autorów strategii, drugorzędną wartość marketingową. Głównymi rynkami docelowymi dla zachodniopomorskich produktów są, poza Polską – Niemcy, Szwecja, Norwegia oraz Dania.

Program rozwoju turystyki do 2020 roku

Program stawia na rozwój konkurencyjności polskiej turystyki, budowę turystycznych specjalizacji regionalnych, w tym szczególnie z wykorzystaniem klastrów. Kładzie również nacisk na wspieranie projektów turystycznych z wykorzystaniem partnerstwa publiczno-prywatnego. W dokumencie założono m.in. wsparcie klasteringu i powiązań kooperacyjnych oraz partnerstw w regionach i kraju, a także promocję regionalnych produktów turystycznych i specjalizacji regionalnych w turystyce.

Strategia Rozwoju Polski Zachodniej 2020, przyjęta przez Radę Ministrów 30.04.2014 r. wskazuje na znaczący, lecz niewykorzystany potencjał rozwojowy Polski Zachodniej. Związany jest on z korzystnym położeniem w Europie oraz ze wspólnym dziedzictwem kulturowym i łączącymi regiony walorami przyrodniczymi (w tym korzystnym układem szlaków wodnych) stwarzające istotne zaplecze do współpracy województw. Na obszarze Polski Zachodniej obserwuje się przykłady turystycznych produktów sieciowych, jednak ograniczają się one raczej do obszaru jednego województwa, co świadczy o niewystarczającej współpracy województw makroregionu w tym zakresie. Wśród pozytywnych przykładów wskazuje się jedynie Szlak Cysterski i inicjatywy podejmowane wokół rzeki Odry. Celem Strategii jest wzrost konkurencyjności Polski Zachodniej w wymiarze europejskim poprzez efektywne wykorzystanie potencjału makroregionu, w tym poprzez tworzenie i rozwój ponadregionalnych produktów turystycznych, m.in. w oparciu o potencjał kulturowy regionów. Wśród wspólnego dla Polski Zachodniej potencjału wskazuje się m.in. obszary stanowiące temat niniejszej koncepcji.

4.3. Na poziomie regionalnym

Istotnym elementem programowania strategicznego na okres 2014-2020 są priorytety wyznaczone przez Komisję Europejską, które stawiają przed regionami nowe wymagania związane z rozwojem regionalnych i inteligentnych specjalizacji. W programach operacyjnych perspektywy 2014-2020 preferowane jest bowiem podejście charakteryzujące się wysokim potencjałem w zakresie komercjalizacji wiedzy oraz wpisujące się w strategię inteligentnej specjalizacji. Region będzie koncentrować się na elementach, które świadczą o wyjątkowości wiedzy i zasobów regionu. Proces ten będzie wymagał inicjowania nowych form współpracy między przedsiębiorstwami, instytucjami otoczenia biznesu oraz jednostkami badawczo-rozwojowymi. Wśród pięciu regionalnych specjalizacji określonych przez Województwo Zachodniopomorskie jest turystyka i zdrowie (wykorzystanie zasobów przyrodniczych i dorobku kulturowego).

Strategie rozwoju województwa zachodniopomorskiego do roku 2020

Podstawowym dokumentem o charakterze długookresowym, określającym kierunki polityki i cele, które powinny być osiągnięte do końca bieżącej dekady jest Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego. Misją Województwa w tym okresie jest „stworzenie warunków do stabilnego i zrównoważonego rozwoju województwa zachodniopomorskiego opartego na konkurencyjnej gospodarce i przedsiębiorczości mieszkańców oraz aktywności społecznej przy optymalnym wykorzystaniu istniejących zasobów.” Wśród sześciu celów strategicznych określających kierunki działań jest: zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka zasobami oraz wzrost tożsamości i spójności społecznej regionu.

Do kluczowych problemów dotyczących zabytków i dziedzictwa kulturowego regionu zaliczono: zły stan zabytków, zbyt małe nakłady na rewitalizację i renowację zasobów środowiska kulturowego, słabo rozwinięte produkty turystyczne związane z wykorzystaniem zasobów środowiska kulturowego, a także problemy rozwojowe na obszarach staromiejskich układów urbanistycznych. Jedną z pięciu regionalnych specjalizacji regionu jest turystyka i zdrowie (wykorzystanie zasobów przyrodniczych i dorobku kulturowego).

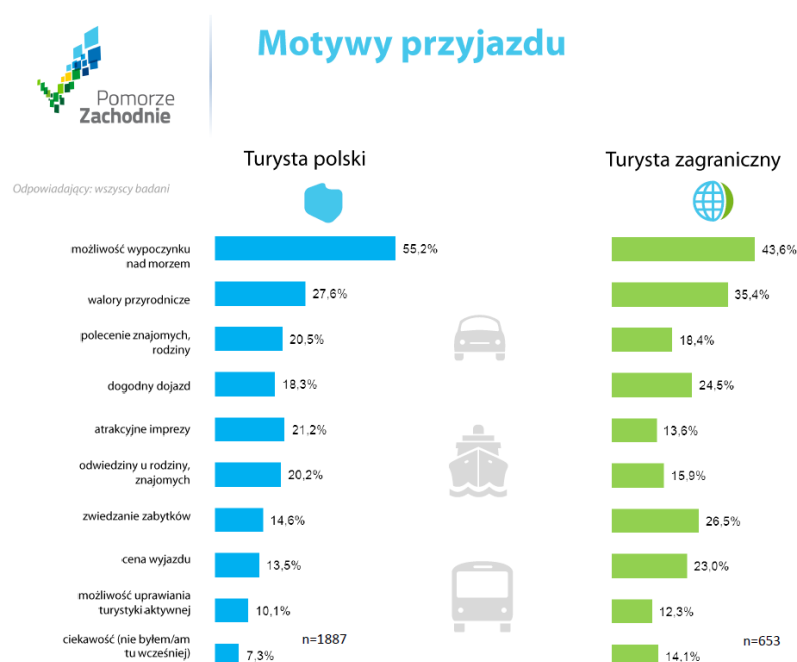
Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2013-2017 dla województwa zachodniopomorskiego

Jednym ze sposobów na zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości regionu jest rozwój tematycznych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, wodnych, samochodowych, kolejowych, konnych) promujących dziedzictwo kulturowe regionu. Autorzy dokumentu postulują także podjęcie działań mających na celu włączenie Pomorza Zachodniego do europejskiej sieci szlaków kulturowych o szczególnym znaczeniu dla tożsamości i kultury kontynentu (np. Parki, Ogrody i Krajobrazy, Transromanica, Camino de Santiago, Szlak Cysterski).

Raport z badania marketingowego 2014

Z badań wynika m.in., iż główne powody przyjazdu do regionu to wypoczynek nad morzem oraz walory przyrodnicze, na siódmym miejscu w przypadku Polaków, a na trzecim w przypadku obcokrajowców, znalazło się zwiedzanie zabytków. Turyści zagraniczni preferują też nieco bardziej aktywny wypoczynek, natomiast polscy nastawieni są na bierny. Najczęściej wymienianą przez respondentów aktywnością fizyczną jest jazda na rowerze, wyprzedzając pływanie. Generalnie turyści, szczególnie polscy, nie szukają informacji o Pomorzu Zachodnim w środkach masowego przekazu, ani też w Internecie, bazując na doświadczeniach ze swoich poprzednich pobytów w regionie oraz na opiniach rodziny i znajomych. Zdecydowana większość badanych nie zetknęła się z reklamą Pomorza Zachodniego.

Schemat 2. Motywy przyjazdu na Pomorze Zachodnie

Źródło: Raport z badania marketingowego 2014, www.wzp.pl

Badanie krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego w województwie zachodniopomorskim

W 2013 roku Pomorze Zachodnie odwiedziło łącznie prawie 2,1 mln turystów (korzystających z noclegów), w tym 0,5 mln z zagranicy. Najczęściej odwiedzanymi powiatami były kołobrzeski oraz kamieński, natomiast najrzadziej – pyrzycki i łobeski. Średnia długość pobytu w bazie noclegowej wynosiła 5,4 dnia (przy średniej krajowej 2,7 dnia). W przyszłości należy ograniczyć zjawisko sezonowości, a także zaktywizować słabiej dotąd znane rejony województwa, co powinno przełożyć się na wzrost konkurencyjności Pomorza Zachodniego na turystycznej mapie kraju.

Sylwetki uczestników ruchu turystycznego:

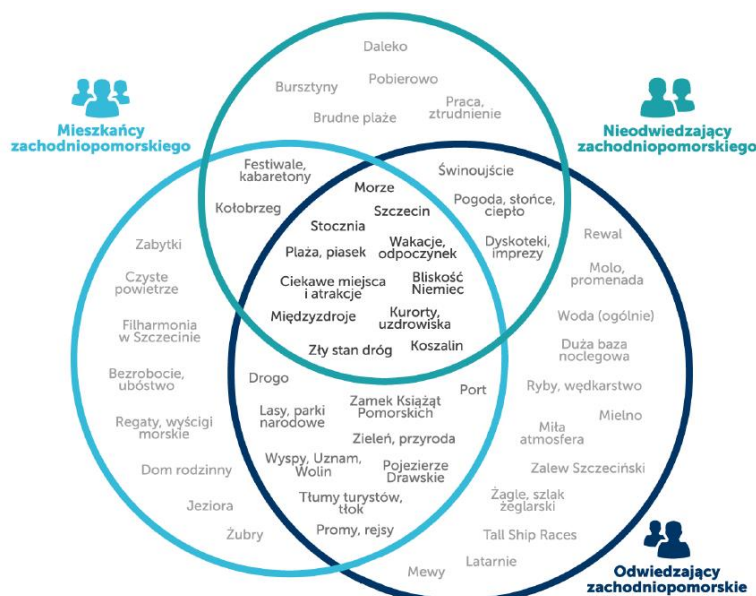
- **Polski turysta** - osoba w wieku 30-39 lat, w związku małżeńskim i legitymujący się średnim wykształceniem, czas wolny spędza z rodziną lub ze znajomymi.
Porusza się samochodem, nocuje u rodziny lub znajomych, dopiero jak nie ma takiej możliwości – w kwaterach prywatnych z osobną łazienką. W regionie zatrzymuje 4-7 dni, chciałby odwiedzać go co najmniej raz w roku. Preferuje wypoczynek nad wodą (morze, jezioro). Główny motywator przyjazdu na Pomorze Zachodnie to przyroda, następnie - aktywny wypoczynek (30%) i zwiedzanie zabytków (29,4%). Docenia atmosferę gościnności panującą w województwie (85%). Średnio wydaje 1114,97 zł na pobyt, co w przeliczeniu na dzień daje 190,27 zł. Bardzo chętnie odwiedziłby region raz jeszcze,
- **Zagraniczny turysta** – Niemiec bądź Niemka w wieku 40-49 lat, w związku małżeńskim, czas wolny spędza najchętniej z rodziną lub przyjaciółmi.
Podróżuje samochodem, nocuje przede wszystkim w hotelach. Na pobyt w regionie przeznaczają 4-7 dni. Najczęściej jest tu pierwszy raz. Preferuje wodę – morze, jeziora. Walory przyrodnicze są dominującym atutem regionu, zabytki interesują go w takim stopniu jako polskiego turystę. Docenia stopień zaspokojenia swoich potrzeb oraz jakość bazy gastronomicznej. Pozytywnie wypowiada się na temat atrakcyjności turystycznej regionu. Na pobyt wydaje średnio 1348,95 zł (245,26 zł dziennie).

Większość turystów swój wyjazd planuje samodzielnie. Szczególnie obcokrajowcy oczekują łatwego dostępu do informacji o miejscach wartych odwiedzenia.

Badanie wizerunku i rozpoznawalności województwa zachodniopomorskiego z 2014 r.

Trzema najbardziej rozpoznawalnymi przez przybyszów miejscowościami województwa są Szczecin, Świnoujście oraz Kołobrzeg.

Schemat 3. Mapa skojarzeń z województwem zachodniopomorskim w grupie mieszkańców oraz osób spoza województwa

Źródło: Badanie wizerunku i rozpoznawalności województwa zachodniopomorskiego z 2014

Na zabytki wskazali tylko mieszkańcy regionu, natomiast wspólne dla wszystkich trzech grup skojarzenia to m.in. „ciekawe miejsca i atrakcje”, „wakacje, odpoczynek”, „morze” oraz „kurorty, uzdrowiska”. Osoby obecne w regionie (mieszkańcy regionu i odwiedzający) dostrzegają „tłumy turystów, tłok”.

Niemal jedna trzecia biorących udział w badaniu mieszkańców regionu określiła jego osobowość jako radosną i rozrywkową. Sporadycznie wskazywali oni na takie cechy osobowości, jak otwartość, niezależność, kreatywność i pasja. Prawie dwie trzecie z nich za największą przewagę konkurencyjną Pomorza Zachodniego uznało – „duży obszar chroniony, w tym parki narodowe”.

Tabela 6. Najważniejsze skojarzenia z województwem zachodniopomorskim

Dziedzina	Skojarzenia	
	Pozytywne	Negatywne
Przyroda	Jeziora, rzeki, parki narodowe, rezerваты, lasy, czyste powietrze	Brudne plaże, szarość, zimna woda
Turystyka	Wysoko rozwinięta turystyka, ekskluzywne uzdrowiska, kurorty, Kołobrzeg jako stolica spa, wysoka jakość hoteli, wakacje, odpoczynek	Wysokie ceny, tłok, tłumy turystów, nuda i monotonia, daleko („na końcu świata”), sezonowość, brak alternatyw dla morza, region nieznany i nierozpoznawalny, brak informacji o tym, co się dzieje
Morze	Czyste, szerokie, piękne plaże, piasek, Morze Bałtyckie, szum morza, fale	
Kultura i rozrywka	Festiwale, imprezy, dyskoteki, piwo, Filharmonia w Szczecinie, Dni Morza,	Niska, jarmarczna kultura, tandeta, disco polo, nic się nie dzieje, brak

	festiwale	dużych wydarzeń
--	-----------	-----------------

Źródło: Badanie wizerunku i rozpoznawalności województwa zachodniopomorskiego, listopad 2014

Niewiele wskazanych przez respondentów skojarzeń bezpośrednio łączy się z zasobami regionu reprezentowanymi przez omawiane szlaki kulturowe. Turystyka na tym obszarze sprowadzona została do wakacji i odpoczynku w pasie nadmorskim, jednocześnie wśród negatywnych skojarzeń pojawiły się „brak alternatyw dla morza” oraz „region nieznany”, które pokazują możliwe kierunki rozwoju dla szlaków.

Do rekomendowanych przez autorów badania znaków rozpoznawczych marki regionu zaliczono wydarzenia (Festiwal Słowian i Wikingów), miejsca (m.in. Zamek Książąt Pomorskich – walory architektoniczne i wahadło Foucaulta), kolory, symbole, odwołania (m.in. obecna kolorystyka – podtrzymywanie skojarzeń z naturą: morzem, zielenią, słońcem i plażą, architektura Stargardu Szczecińskiego), pas pojezierzy i turystyka aktywna, Zachodniopomorski Szlak Żeglarski(!), produkty żywnościowe, pola golfowe oraz Sunrise Festiwal.

Turyści spoza regionu za jego mocne strony uznali: dużą rozpoznawalność i popularność miejscowości nadmorskich, jakość turystyki nadmorskiej, walorów przyrodniczych oraz gościnność mieszkańców, ich zdaniem życie w województwie jest „sielankowe i przyjemne”. Za słabe strony regionu uważają oni niską rozpoznawalność miejscowości poza pasem nadmorskim, a także niską atrakcyjność oferty kulturalnej.

Audyt turystyczny województwa zachodniopomorskiego

Do markowych produktów regionu - najatrakcyjniejszych i najbardziej perspektywicznych, ze względu na potencjał turystyczny i przewidywane trendy rynkowe - zaliczono 4 rodzaje produktów:

- **Turystyka rekreacyjno-wypoczynkowa** (nadmorska i pojezierna),
- **Turystyka uzdrowiskowa i zdrowotna**,
- **Turystyka aktywna i specjalistyczna** (aktywna: turystyka piesza i rowerowa oraz turystyka wodna – żeglarstwo, kajakarstwo; specjalistyczna: turystyka konna, golf, myślistwo, wędkarstwo),
- **Turystyka kulturalna** (weekendowa, objazdowa, poznawcza, kulturalna, archeologia edukacyjna).

Za najistotniejsze atuty turystyki kulturowej regionu uznano „sąsiedztwo dwóch kluczowych ośrodków turystyki miejskiej i kulturowej (walory historyczne, poznawcze) Szczecina i Stargardu Szczecińskiego, koncentracja atrakcji w promieniu 50 km (Jezioro Szmaragdowe, park dendrologiczny

w Glinnej, Kołbacz). Szlaki tematyczne łączące historyczne miejscowości o istotnych walorach poznawczych i zabytkowych (np. szlaki cysterski, hanzeatycki i solny)⁵³.

Największy potencjał dla rozwoju turystyki kulturowej i miejskiej posiadają następujące miejsca:

- Obszar wokół osi Szczecin – Stargard Szczeciński (Szczecin, Stargard Szczeciński jako „klejnot architektury”, historyczne miejscowości w promieniu 40 km, np. Gryfino, Pyrzyce i Kołbacz, zabytki architektury ogrodowej, np. ogród dendrologiczny w Glinnej),
- Obszar wokół osi Koszalin - Darłowo (Koszalin, Darłowo, Sianów, wioski z „klimatem” i zabytkową zabudową),
- Obszar wokół osi Kamień Pomorski (Trzebiatów) – Kołobrzeg (trasa średniowiecznych miast – Kamień Pomorski, Trzebiatów, Kołobrzeg),
- Obszary i trasy historyczne (okolice Chojny, Wolin, Człop-Tuczno, Dorzecze Parsęty),
- Miasta i miejscowości z walorami wypoczynkowo-rekreacyjnymi (Kołobrzeg, Dźwirzyno, Ustronie Morskie, Rewal, Koszalin i okolice, *Świnoujście, Międzyzdroje, Międzywodzie, Dziwnów, Pogorzelica, Niechorze, Darłowo*),
- Małe miasta i miejscowości oraz ich okolice o dużym znaczeniu historyczno-kulturowym (Świdwin, Gryfice, Połczyn Zdrój, Czaplinek, Choszczno, Recz, Sławno, Nowe Warpno, Płoty, Goleniów, Barlinek, *Moryń, Mieszkowice, Trzcińsko-Zdrój*).
- *Obszary i trasy historyczne wokół osi Biały Bór (Szczecinek, Borne Sulinowo), Wałcz.*

Szlaki historyczne i kulturowe o dużym potencjale rozwoju turystyki kulturowej to:

- Pomorska Droga Świętego Jakuba,
- Szlak Cysterski,
- Szlak Hanzeatyckich Kupców,
- Szlak Misji Ottona z Bambergu (I oraz II misja chrystianizacyjna),
- Szlaki obiektów przemysłowych,
- Szlak uzdrowisk cesarskich,
- Szlak Wikingów – Cieśninami wejściowymi Odry (Dziwna Świna, Piana) do Wolina,
- Szlak Zakonów Rycerskich - Templariuszy i Joannitów,
- Szlak szwedzki (Szczecin, Świnoujście, Stargard Szczeciński, Nowe Warpno, Wolin, Kołobrzeg, Darłowo),
- Szlak Solny,
- Europejski Szlak Gotyku Ceglanego (Sławno, Stargard Szczeciński, Szczecin),
- Bałtycki Szlak Kulturowo-Turystyczny Umocnień Fortecznych (Świnoujście, Szczecin, Kołobrzeg),
- *Fortyfikacje Wału Pomorskiego (miejscowości na tym szlaku po za walorami historycznymi łączą również atrakcyjność przyrodniczą i usytuowanie wielu atrakcji poza historycznych).*

⁵³ Audyt turystyczny województwa zachodniopomorskiego, str. 154

Za jedną z najsilniejszych stron turystyki miejskiej i kulturowej regionu uznano „bogate tło historyczne, w tym powiązane z historią Europy, poprzez zakony Templariuszy, Joannitów, Cysterski, szlaki handlowe (solny, kupców hanzeatyckich)”⁵⁴.

Do słabych stron zaliczono m.in. niedostępność niektórych obiektów historycznych dla potencjalnych turystów oraz kojarzenie regionu tylko z pasem nadmorskim.

Województwo zachodniopomorskie dzieli się, ze względu na walory środowiskowe, układ przestrzenny oraz zagospodarowanie turystyczne, na cztery obszary⁵⁵:

- Strefa Nadmorska,
- Strefa Pojezierna,
- Strefa Przygraniczna (w tym Dolina i ujście Odry),
- Pozostałe tereny.

Każdej ze stref przyporządkowano od dziesięciu do czternastu segmentów, dla których dana strefa posiada produkt turystyczny. Tabela 7. zawiera spis wszystkich tych segmentów.

Tabela 7. Segmenty oraz obszary województwa zachodniopomorskie

Lp.	Segmenty	Strefa		
		Nadmorska	Pojezierna	Przygraniczna
1.	Turyści wypoczynkowi (pobyty długookresowe)	tak	tak	
2.	Turyści wypoczynkowo–aktywni (pobyty krótko i długookresowe)	tak	<i>tak</i>	
3.	Turyści aktywni (pobyty krótko i długookresowe)		tak	tak
3.	Kuracjusze (z NFZ, ZUS i pełnopłatni)	tak	<i>tak</i>	
4.	Turyści wypoczynkowo-zdrowotni (ekoturysty)	tak	tak	tak
5.	Rodziny z dziećmi	tak	tak	
6.	Młodzież szkolna, kolonie, zielone szkoły	tak	tak	tak
7.	Żeglarze, miłośnicy sportów wodnych, Powietrznych	tak	<i>tak</i>	tak
8.	Turyści kulturowi	tak		

⁵⁴ Audyt turystyczny województwa zachodniopomorskiego, str. 195

⁵⁵ opracowanie Regionalnego Biura Gospodarki Przestrzennej Województwa Zachodniopomorskiego

9.	Turystyka kulturowa-objazdowa		tak	tak
10.	Miłośnicy form turystyki specjalistycznej (golf, wędkarstwo, hippika, myślistwo)	tak	tak	tak
11.	Turyści weekendowi	tak	tak	tak
13.	Turystyka sentymalna		tak	tak
14.	Miłośnicy wsi		tak	
15.	Przyrodnicy		tak	tak
16.	Turystyka tranzytowa		tak	tak
17.	Turyści transgraniczni			tak
18.	Militaryści/ miłośnicy dawnych obiektów przemysłowych, militarnych i technicznych		<i>tak</i>	tak
19.	Kibice/sportowcy			tak

Źródło: Audyt turystyczny województwa zachodniopomorskiego, dane PART SA, konsultacje (wrzesień 2015 r.)

Dwoma dominującymi strefami turystycznymi regionu są strefy nadmorska oraz pojezierna. W Tabeli 8. porównano ze sobą główne ich wyróżniki. Największe różnice dotyczą profilu atrakcji, charakteru miejscowości i ich oferty. Pas nadmorski łączy się przede wszystkim z rozrywką oraz modą, natomiast strefa jeziorna jest bardziej wyciszona, skierowana do ambitniejszych i bardziej wymagających.

Tabela. 8. Porównanie głównych cech i wyróżników Pasa Pojezierzy z Pasem Nadmorskim

Lp.	Elementy	Strefa	
		Nadmorska	Pojezierna
1.	Segmenty strategiczne	Młodzież licealna, „wolne duchy” rodziny, kuracjusze	<i>Rodziny z dziećmi, młodzi ludzie</i>
2.	Segmenty alternatywne, wizerunkowe	Aktorzy, politycy	Archeolodzy, ludzie kultury i sztuki, historycy, przyrodnicy, naukowcy
3.	Profil atrakcji	Rozrywka, SPA, atrakcje wodne, Sporty plażowe – wodne, wycieczki morskie, przeloty widokowe	<i>Turystyka aktywna, sporty wodne, militaria</i>
4.	Charakter miejscowości	Modne kurorty, gwarne kąpieliska	Miasteczka z duszą, wioski ze swojskim klimatem
5.	Charakter oferty	Modna, popularna: „Tu spotkasz gwiazdy”, „Przygoda z przestrzenią”	Dla wymagających, ambitnych: „Przygoda z kulturą i historią”,

			„Pierwsze kroki w sporcie”
6.	Wyróżniki – unikalne korzyści	Otwartość, przestrzeń, „nutka szaleństwa”	Spokój, relaks, nostalgia, „nutka retro”

Źródło: Audyt turystyczny województwa zachodniopomorskiego, dane PART SA, konsultacje (wrzesień 2015 r.)

Autorzy audytu z przeprowadzonych analiz wysnuli następujące wnioski dotyczące potencjału turystycznego województwa zachodniopomorskiego:

„Województwo zachodniopomorskie cechuje nierównomierne i niepełne wykorzystywanie posiadanego potencjału turystycznego, skutkujące przekroczeniem chłonności turystycznej i znaczną koncentracją zjawisk turystycznych w niektórych subregionach i bardzo ograniczonym rozwojem na innych. Różnorodność posiadanego potencjału naturalnego i antropogenicznego i położenie geograficzne predestynują Region do rozwijania wielu różnych form turystyki i kreowania zdywersyfikowanej oferty produktowej, skierowanej do określonych segmentów rynku. Na tej różnorodności Region może budować swoją przewagę konkurencyjną likwidując przy tym zjawisko turystyki sezonowej”⁵⁶.

Strategia rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim do roku 2015

Zgodnie z wizją strategiczną w 2015 r. województwo zachodniopomorskie ma się stać „synonimem polskiej marki turystycznej w zakresie wypoczynku aktywnego, pobytów zdrowotnych oraz inspirującej przygody z kulturą i historią”⁵⁷ Narzędziem do zrealizowania tej wizji ma być komercjalizacja szlaków kulturowych.

Turystykę miejską i kulturową zaliczono, wraz z turystyką aktywną i specjalistyczną, wodną, uzdrowiskową i zdrowotną, do odmian turystyki o największych możliwościach rozwojowych na Pomorzu Zachodnim. Wspomniane typy turystyki mają posłużyć do poniesienia atrakcyjności regionu nie tylko w szczycie sezonu, ale także poza nim.

Na pierwszym miejscu wśród czynników krytycznych, warunkujących osiągnięcie przez turystykę miejską i kulturową przewagi konkurencyjnej, wymieniono rozwój szlaków historycznych i tematycznych w regionie. Za najpilniejsze inwestycje infrastrukturalne przy rozwoju tego typu turystyki uznano rozwój infrastruktury szlaków (oznakowanie tras i atrakcji, budowę parkingów, toalet, poprawę dojazdu itp.).

⁵⁶ Audyt turystyczny województwa zachodniopomorskiego, str. 238

⁵⁷ Strategia rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim do roku 2015, str. 9

Jednym z programów wykonawczych strategii miał być, planowany do realizacji w latach 2007-2010, Program rozwoju zintegrowanej sieci szlaków turystycznych „Na szlakach historii i przygody”. Miał on obejmować infrastrukturę szlaków turystycznych, produkty sieciowe, bazę noclegową i gastronomiczną, transport (usługi przewozów pasażerskich), sieć dróg i szlaków, transport alternatywny (pojazdy specjalne) oraz infrastrukturę produktów. Program dotyczył zarówno szlaków historycznych, jak i przyrodniczych i docelowo miał doprowadzić do powstania spójnej oferty podróżowania po regionie, wypoczynku krótko i długo terminowego.

W ramach RPO WZ na lata 2007-2014 UMWZ zrealizował projekty systemowe „Pomorze Zachodnie – oznakowanie turystyczne regionu” województwa zachodniopomorskiego i Szczecińskiego Obszaru Metropolitalnego. W ramach projektu „Pomorze Zachodnie – dobre wspomnienia na przyszłość” realizowane są m.in. koncepcje rozwoju i komercjalizacji szlaków kulturowych i przyrodniczych regionu. Powstało szereg folderów tematycznych po regionie „Kraina wodna”, „Zachodniopomorski Szlak Żeglarski”, „Zachodniopomorskie dla Dzieci i Młodzieży”, „Turystyka Campingowa na Pomorzu Zachodnim”, „Poznaj Pomorze Zachodnie”. W ramach dotacji dla organizacji pozarządowych powstały wydawnictwa „Zachodniopomorskie Fortyfikacje” – oraz oznakowano szlak Wału Pomorskiego, „SPA&Wellness w Zachodniopomorskiem”. Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Zachodniopomorskiego zrealizował projekt „Budowa, poprawa i promocja infrastruktury turystycznej w 6 Parkach Krajobrazowych woj. zachodniopomorskiego w celu upowszechnienia wiedzy i wspierania zachowań proekologicznych”

Program promocji zachodniopomorskich produktów turystycznych na lata 2014-2020

Za flagowy produkt turystyki szlakowej regionu uznano Zachodniopomorski Szlak Żeglarski. Osiągnął on najwyższe stadium rozwoju produktu turystycznego, jak również posiada największy (międzynarodowy) potencjał generowania ruchu turystycznego. Znacznie gorzej oceniono stopień rozwoju Szlaku Cysterskiego oraz Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Analizie poddano łącznie 15 szlaków regionalnych.

Wykres1. Produkty turystyczne Pomorza Zachodniego – szlaki

Źródło: Program promocji zachodniopomorskich produktów turystycznych na lata 2014-2020

3 z 8 wiodących produktów turystycznych wymienionych w Programie promocji zachodniopomorskich produktów położone są na którymś ze szlaków kulturowych. Są to Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie oraz Twierdza morska Świnoujście. Natomiast w zestawieniu 13 najważniejszych wydarzeń, jako produktów turystycznych, pojawiły się 3 propozycje związane ze szlakami kulturowymi: Festiwal Słowian i Wikingów w Wolinie, Jarmark Jakubowy w Szczecinie oraz Złot Militarny w Bornem Sulinowie. Każdy z nich, zdaniem omawianego programu promocji, może przyciągnąć nie tylko turystów krajowych, ale także zagranicznych. Wysoko oceniono również ich stopień rozwoju.

Podmiotami, które działają na rzecz gospodarki turystycznej regionu, są:

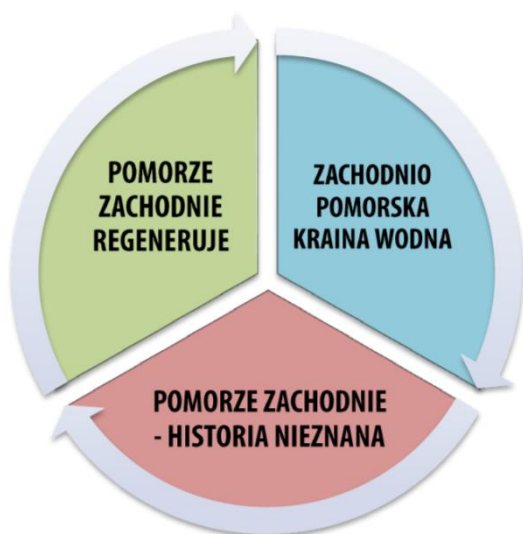
- Biuro Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego (m.in. programowanie rozwoju turystyki w regionie, działania na rzecz rozwoju produktów turystycznych i ich promocja w kraju i zagranicą, realizacja ustawy o usługach turystycznych),
- Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna (realizuje działania związane promocją turystyczną regionu w kraju i poza jej granicami we współpracy z Polską Organizacją Turystyczną, Lokalnymi Organizacjami Turystycznymi i branżą turystyczną, zarządza m.in. Zachodniopomorskim Szlakiem Żeglarskim),
- Lokalne organizacje turystyczne (na Pomorzu Zachodnim istnieją 24 tego typu organizacje),
- Jednostki samorządu terytorialnego (powiaty i gminy),

- Organizacje pozarządowe.

Autorzy programu promocji wskazali na 3 wizerunkowe obszary produktowe bazujące na głównych walorach turystycznych regionu, są to:

- Pomorze Zachodnie Regeneruje,
- Pomorze Zachodnie Kraina Wodna,
- Pomorze Zachodnie Historia Nieznana.

Schemat 4. Wizerunkowe obszary produktowe Pomorza Zachodniego

Źródło: Program promocji zachodniopomorskich produktów turystycznych na lata 2014-2020

Dla każdego z tych obszarów określono główną ideę oraz przekaz marketingowy.

Tabela 9. Charakterystyka obszarów produktowych Pomorza Zachodniego

Lp.	Obszary produktowe	Idea	Przekaz marketingowy
1.	Pomorze Zachodnie Regeneruje	Połączenie turystyki wypoczynkowej i aktywnej w dowolnej proporcji, dopasowanej do potrzeb i preferencji, stanu zdrowia i osobowości. Oferta dostępna przez cały rok zarówno w pasmie nadmorskim, jaki i w pasmie pojeziernym oraz międzyodrz	Na Pomorzu Zachodnim wzmocnisz swoje siły vitalne. Przez cały rok czekają na Ciebie niewyczerpane źródła dobrego samopoczucia i zdrowia: bezcenny jod, zielone szlaki nordic walking, szerokie, piaszczyste plaże, szlaki rowerowe, solanki i borowiny, pola golfowe i zapierające dech w piersiach widoki, turkusowe jeziora, granatowy Bałtyk i wijące się

			wstęgi rzek
2.	Pomorze Zachodnie Kraina Wodna	Pomorze Zachodnie posiada najbardziej zróżnicowaną ofertę produktów turystycznych opartych na atrakcjach wodnych w Polsce. Od żeglowania przez kajaki, hausboarding, wind i kitesurfing, wędkowanie, aż po narty wodne i rekreację w kąpieliskach.	Woda to żywioł. Woda to pasja. Woda to Zachodniopomorska Kraina Wodna. Tutaj możesz wracać nawet kilka razy w roku, żeby rozwijać swoją pasję. Tutaj możesz wyruszyć w bałtycki rejs, tutaj możesz także postawić pierwsze kroki na pokładzie jachtu na Zalewie Szczecińskim lub jednym z licznych pojezierzy. A może marzy Ci się prawdziwa kajakowa przygoda na dzikiej rzece? A może pociągają Ciebie głębiny krystalicznie czystych jezior? A może chcesz powędkować lub po prostu poleżeć na plaży lub pomoście? To wybierasz swoją wymarzoną wodę.
3.	Pomorze Zachodnie Historia Nieznana	Pomorze Zachodnie to odrębna historia, która przez lata nie była znana i promowana. Obecnie nadeszła właściwa pora, żeby wieki przemówiły. Wikingowie, Gryfici, Templariusze, Cystersi, wymiana handlowa w ramach legendarnej Hanzy to tylko niektóre karty historii, które kryje Pomorze Zachodnie.	Na Pomorzu Zachodnim historia toczyła się swoim odmiennym biegiem... Kiedy w XI w. w Wielkopolsce wznoszono Palatium Mieszka I, na Wyspie Wolin Wikingowie ramię w ramię ze Słowianami tworzyli multikulturalną osadę. Kiedy Jagiellonowie budowali swoje imperium od Bałtyku po Morze Czarne – związek miast Hanzeatyckich stał się monopolistą w handlu na północy Europy. Kiedy książęta pomorscy Gryfici przyjęli luteranizm jako religię państwową i przystąpili do unii z innymi księstwami protestanckimi, katolicka Polska zbudowała z Litwą Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Tutaj przez kilka wieków rozwijał się, owiany tajemnicą, zakon Templariuszy. Poznaj bieg historii Pomorza Zachodniego.

Źródło: Program promocji zachodniopomorskich produktów turystycznych na lata 2014-2020

Oferta trzeciego obszaru – Pomorze Zachodnie Historia Nieznana – w większości pokrywa się z zasobami, którymi dysponują szlaki kulturowe regionu. Na 8 subproduktów aż 6 dotyczy obiektów i wydarzeń związanych ze szlakami. Są to:

- Centrum Słowian i Wikingów na Wyspie Wolin, Festiwal Słowian i Wikingów,
- Historia i zabytki związane z Gryfitami,
- Zabytki architektury sakralnej i obronnej związane z zabytkami rycerskimi,
- Rejon Pamięci Narodowej,
- Szlaki pielgrzymkowe,
- Jarmark Jakubowy w Szczecinie.

Do tej listy można jeszcze doliczyć Wał Pomorski fortyfikacje i walki 1945, poligony niemieckie i radzieckie, schrony atomowe.

Szansą rozwoju dla tego typu obszaru są nawyki części turystów, takie jak, chęć zwiedzania okolicznych atrakcji podczas pobytu wypoczynkowo-rekreacyjnego w danym miejscu.

Odbiorców dla tej formy turystyki należy szukać wśród reprezentantów czterech głównych segmentów polskich turystów⁵⁸:

- Poszukiwacze relaksu- 45%,
- Rodzinni wczasowicze – 25%,
- Odkrywczy – 19%,
- Turyści all inclusive – 11%.

Cele kampanii, które będą promowały Pomorze Zachodnie w latach 2015-2020, są zbieżne z celami promocyjnymi szlaków kulturowych regionu:

- **Promocja sprzedaży konkretnych produktów turystycznych** dostępnych w regionie (dotychczasowe kampanie regionu miały wizerunkowy charakter),
- Zbudowanie **całorocznego zainteresowania ofertą turystyczną** Pomorza Zachodniego (podział sezonu na „niższy i wyższy”, bez używania określenia „poza sezonem”),
- Zmiana wizerunku Pomorza Zachodniego z sezonowego celu podróży na **całoroczną destynację**.

Kampania ma mieć trzy, odpowiadające głównym obszarom turystycznym, odsłony tematyczne: Sezon na Wodę, Sezon na Historię oraz Sezon na Regenerację. Każda z nich będzie prowadzona poza wakacjami (lipiec i sierpień), które nie wymagają działań wspierających. Na zainteresowanych będą czekały rabaty sięgające nawet 50%.

Tabela 10. Harmonogram realizacji kampanii promocyjnej Pomorza Zachodniego⁵⁹

Lp.	Wiodące obszary produktowe	Miesiące											
		V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV
1.	Sezon na wodę												
2.	Sezon na historię												
3.	Sezon na regenerację												

⁵⁸ Raport z badania krajowego rynku turystycznego, PBS, POT, lipiec 2014

⁵⁹ Pola zaznaczone na czarno - terminy te wiążą się z okresem imprez rekonstrukcyjnych związanych z walkami w czasie II wojny światowej (sugestia uczestników konsultacji – wrzesień 2015 r.)

Źródło: Plan kampanii promocyjnych i wizerunkowych zachodniopomorskich produktów turystycznych na lata 2014-2020, konsultacje (2015 r.)

Z założenia obszary te mają się nie pokrywać komunikacyjnie ze sobą. Krajowymi rynkami docelowymi dla Sezonu na historię będą:

- Rynki kluczowe: Szczecin, Zachodniopomorskie, Warszawa oraz Poznań / Berlin, Brandenburgia i Szwecja,
- Rynki uzupełniające: Lubuskie, Wielkopolskie / Norwegia, Dania, Finlandia.

Nieco szerszy zasięg przyjęto dla pozostałych obszarów, dodając do kluczowych rynków krajowych aglomerację górnośląską, Łódź, Zieloną Górę oraz Gorzów Wielkopolski.

5. Wycieczki fakultatywne po regionie i zagranicą

Osoby spędzające czas w nadmorskich miejscowościach mogą skorzystać z bogatej oferty wyjazdów jedno- i kilkudniowych organizowanych przez lokalne biura podróży. Ze względu na położenie, oferowane miejsca docelowe można podzielić na trzy kategorie - na Pomorze Zachodnie, resztę kraju (sprowadzającą się właściwie wyłącznie do Łeby i Słowińskiego Parku Narodowego) oraz zagranicę (Niemcy, Dania kontynentalna oraz Bornholm).

Tabela 11. Oferty jednodniowych wyjazdów turystycznych adresowane do osób odwiedzających Pomorze Zachodnie

Oferta		
Pomorze Zachodnie	Reszta Polski	Zagranica
• Woliński Park Narodowy • Wyspa Wolin i Kamień Pomorski • Świnoujście – miasto i twierdza • Wioska Hobbitów w Sierakowie Sławińskim • Wioska Labiryntów w Paprotach • Dziki Zachód Zieleniewo • Ogrody Hortulus w Dobrzycy • Wyspa Skarbów Karsibór • Szczecin • Borne Sulinowo i okolice (atrakcje militarne, przejażdżki pojazdami militarnymi i offroad) • Szczecinek aktywnie (WakePark Szczecinek, rowery)	• Wydmy Łebskie (Słowiński Park Narodowy) • Park Dinozaurów w Łebie	• Poczdam • Berlin • Park Rozrywki Heide Park • Stralsund oceanarium • Nadmorski Park Rozrywki Lubeka Hansa Park • Tropical Islands • Kopenhaga • Wyspa Bornholm • 3 cesarskie uzdrowiska na Wyspie Uznam

szlakiem wokół jeziora Trzesiecko, sielawa na Mysiej Wyspie) • Szczecinek militarnie, zwiedzanie fortyfikacji Wału Pomorskiego		
---	--	--

Źródło: Opracowanie własne, strony internetowe biur podróży

Z zachodniopomorskich atrakcji na plan pierwszy wysuwają się Woliński Park Narodowy, Centrum Słowian i Wikingów w Wolinie, Kamień Pomorski, Świnoujście z Fortem Gerharda, a także Szczecin. To zresztą jedyne obiekty związane ze szlakami kulturowymi regionu, które znalazły się na liście atrakcji oferowanych przez lokalne biura podróży. Duża część walorów kulturowych województwa o znaczeniu ponadregionalnym w ogóle nie trafiła do programu wycieczek adresowanych do turystów (np. Stargard Szczeciński, Borne Sulinowo). Za to na uwagę zasługuje obecność w ofercie jednego z biur podróży wyjazdów do wiosek tematycznych zlokalizowanych w okolicach Koszalina (Wioski Hobbitów oraz Wioski Labiryntów), które swoim odbiorcom, przede wszystkim dzieciom, proponują gry terenowe, zajęcia warsztatowe, zabawy plenerowe oraz ścieżki dydaktyczne podporządkowane głównemu wątkowi tematycznemu. Innymi propozycjami dedykowanymi najmłodszym są Dzikie Zachód Zieleniewo oraz Wyspa Skarbów Karsibór.

Natomiast w ofercie zagranicznej dominują 2 bardzo wyraźne trendy: turystyka kulturowa (zabytki, muzea – Berlin, Poczdam, Kopenhaga) oraz rekreacja i rozrywka (Park Rozrywki Heide Park, Tropical Island oraz Lubeka Hansa Park). Od lat szczególną pozycję w nadmorskim ruchu turystycznym zajmuje Bornholm, posiadający połączenia rejsowe ze Świnoujściem, Darłowem oraz Kołobrzegiem. Coraz popularniejsze wśród osób spędzających wakacje w zachodniej części województwa staje się oceanarium w Stralsund, które obok stolicy Niemiec może stać się w najbliższym czasie największą atrakcją dla nadmorskich turystów. Koszty wyjazdów autokarowych do Niemiec, obejmujące przejazd oraz opiekę przewodnika, oscylują od 80 do 140 zł.

Analiza ofert polskich i zagranicznych biur podróży pozwala na stwierdzenie, iż większość biur podróży nie ma oferty wyjazdowej do województwa zachodniopomorskiego. Słabo pod tym względem wypada także oferta lokalnych biur podróży, tylko nieliczne organizują turystykę przyjazdową i objazdową po regionie.

6. Kwerenda medialna

Media rzadko donoszą o już istniejących na Pomorzu Zachodnim szlakach, takich jak Szlak Cystersów i św. Jakuba. Chlubnym wyjątkiem były obszerne informacje pojawiające się przy okazji wyprawy znanego podróżnika Marka Kamińskiego „Trzeci Biegun”. W ciągu 119 dni przeszedł on prawie 4 tys. kilometrów Drogą św. Jakuba, wędrując od „bieguna rozumu” w Kaliningradzie (dawny Królewiec, rodzinne miasto Immanuela Kanta) do „Bieguna wiary” w Santiago de Compostela. Wyprawę obszernie relacjonowała Gazeta Wyborcza, a sam Kamiński prowadził też swojego bloga

3biegun.kaminski.pl/3biegun. W swoich materiałach dziennikarze często używali nazwy Pomorska Droga św. Jakuba na określenie polskiej części trasy.

Jednak znacznie częściej niż o samych szlakach media donosiły o pojedynczych obiektach, które leżą na którymś ze szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego.

W programie *Dzień Dobry TVN* (8 lipca 2015) wyemitowano materiał „Pomorze Zachodnie - co warto zobaczyć?” zaczynający się od słów „Pomorze Zachodnie to mekka wielbicieli wypoczynku nad Bałtykiem - szerokie, czyste plaże i zapierające dech w piersiach widoki”. Autorzy skupili się na atrakcjach Szczecina, Świnoujścia oraz Międzyzdrojów. Spośród szlakowych zasobów w programie wymieniono 2 – Zamek Książąt Pomorskich oraz Fort Gerharda.

O szczecińskim Zamku pisano w 2015 r. także w kontekście końca jego modernizacji, dzięki której w obiekcie będzie można organizować spektakle, koncerty i wystawy⁶⁰.

W ramach projektu „Zachodniopomorskie – dobre wspomnienia na przyszłość. Promocja turystyczna Województwa Zachodniopomorskiego i Szczecińskiego Obszaru Metropolitalnego” wyprodukowano i wyemitowano 14 kilkunastominutowych odcinków pod wspólnym szyldem „Pomorze Zachodnie – najpiękniejsze bywa nieznane”. Prezentują one przede wszystkim mniej znane, ale warte zainteresowania, miejsca związane z historią regionu. Skupiono się przede wszystkim na wschodniej oraz południowej części województwa, całe odcinki poświęcając m.in. Cedyni oraz Wałczowi.

W organizowanym od czterech lat przez National Geographic plebiscycie na „7 nowych cudów Polski” dotychczas wyróżniono 28 miejsc, w tym 2 z Pomorza Zachodniego (Cmentarz Centralny oraz Fort Gerharda). Opis Fortu rozpoczyna się od leadu „Zwiedzanie Fortu Gerharda w Świnoujściu to świetna zabawa w wojsko”. O wyjątkowości tego miejsca decyduje, zdaniem autora artykułu, m.in. możliwość wcielenia się przez zwiedzających w rolę rekrutów, którzy przechodzą przez musztrę, na końcu której zostają pasowani na stopień kanoniera”⁶¹.

Blogger Waldemar Kowalski w tekście „Wakacje? Konieczne z historią. Oto 10 polskich zabytków, które warto odwiedzić” wymienił m.in. Wyspę Wolin („dla tych, którzy lubią spotkania z żywą historią”)⁶².

W oryginalny sposób dziennik Fakt⁶³ zachęcał swoich czytelników do uczestnictwa w Festiwalu Słowian i Wikingów. Autor artykułu „Jak murarz został wikingiem” przedstawia sylwetkę 33-letniego budowlańca z Kamienia Pomorskiego, którego pasją jest udział w grupie rekonstrukcyjnej średniowiecznych wojowników („takich, jak pan Andrzej jest więcej. Zakładają zbroje, chwytają tarcze i wypływają w poszukiwaniu przygód”).

⁶⁰ <http://wiadomosci.onet.pl/szczecin/dobiega-konca-modernizacja-zamku-ksiazat-pomorskich-kosztowala-27-mln-zl/rtss5y>

⁶¹ National Geographic Traveler, nr 04/2015

⁶² <http://natemat.pl/143917,wakacje-z-historia-radzimy-jakie-polskie-zabytki-warto-odwiedzic-tego-lata>

⁶³ Dziennik Fakt, str. 11, 30 lipca 2015

Artykuł „10 hitów z Polski – Pomorze Zachodnie” zamieszczony w onet.podróże (2009 r.)⁶⁴ rozpoczyna się od wstępu: „Wcale nie tak daleko od tłumnie uczęszczanych plażowisk kryją się mało znane, a arcyciekawe i tajemnicze miejsca... Zapraszamy w podróż po mniej znanym (albo całkiem nieznanym) Pomorzu Zachodnim...”. Większość tych miejsc (8 na 10) znajduje się na którymś ze szlaków kulturowych regionu:

1. Kaplica Templariuszy w Chwarszczanach („Aura tajemniczości otaczająca ten zakon”),
2. Fabryka w Policach („To naprawdę jest coś, jeśli lubi się tego typu atrakcje”),
3. Trzęsacz („Chyba nie ma drugiego takiego miejsca na wybrzeżu Bałtyku”),
4. Starówka w Stargardzie Szczecińskim („Nie bez powodu to właśnie miasto nazywane jest Perłą Pomorza”),
5. Schron pod Szczecinem,
6. Wolin (Centrum Słowian i Wikingów, „Atrakcją absolutną są Festiwale Wikingów”),
7. Opuszczony zamek joannitów w Swobnicy (niegdyś najpotężniejsza warownia joannitów),
8. Zamek Podewils w Krągu (tuż nad jeziorem tworzy romantyczny nastrój)
9. Katedra w Kamieniu Pomorskim (z jedynym przykatedralnym wirydarzem w Polsce).

W rankingu atrakcji Pomorza Zachodniego prowadzonym przez portal tripadvisor⁶⁵ na podstawie ocen internautów 3 czołowe miejsca zajęły atrakcje Szczecina (Park Kasprowicz, Cmentarz Centralny oraz Wały Chrobrego). Pierwszym obiektem na liście, który ma związek z którymś ze szlaków kulturowych regionu, jest Podziemne Miasto Wolin na 4. Miejsu („Ciekawe miejsce, żeby przypomnieć sobie ciemną stronę historii PRL i zwyczaje panujące w PRL-owskim wojsku”). Fort Gerharda zajął 12. miejsce, kołobrzaska katedra – 13., Katedra św. Jakuba w Szczecinie – 20., szczeciński Zamek Książąt Pomorskich – 27. („poza Wałami Chrobrego najbardziej charakterystyczne miejsce miasta”), Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu – 31. („świetne miejsce, nie spodziewałem się tylu atrakcji”, „na gorszą pogodę”). W pierwszej pięćdziesiątce znalazły się także: Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie, szczecińskie trasy podziemne, Kościół Mariacki w Darłowie, ruiny kościoła w Trzęsaczu („miejsce, jakich mało o wyjątkowej i trochę przerażającej historii”) oraz Zachodni Fort Artyleryjski – Muzeum Historii w Świnoujściu („Poplątanie z pomieszaniem epok i stylów - rosyjska armata, zardzewiała niemiecka armata i stragan z piwem i jedzeniem na wejściu”).

Portal parentingowy czasdzieci.pl poleca rodzinom z dziećmi 27 miejsc, wydarzeń i aktywności na Pomorzu Zachodnim⁶⁶, w tym m.in.: Festiwal Słowian i Wikingów, Muzeum Oręża Polskiego („to raj dla chłopców, interesujące eksponaty z dziedziny militariów oraz przedmioty wydobyte z wraków okrętów z pewnością wzbudzą ich zainteresowanie”), Opactwo Cystersów w Kołbaczu („Znakomity

⁶⁴ <http://podroze.onet.pl/gdzie-na-weekend/10-hitow-z-polski-pomorze-zachodnie/pej1bd>

⁶⁵ http://pl.tripadvisor.com/Attractions-g2423116-Activities-Western_Pomerania_Province_Western_Poland.html

⁶⁶ http://czasdzieci.pl/wycieczki/reg,3-pomorze_zachodnie.html

wstęp do lekcji historii dla najmłodszych...”), przejażdżka wozami bojowymi w Kołobrzegu („Wejście na poligon i wcielenie się w rolę żołnierza będzie spełnieniem marzeń niejednego chłopca”).

Na portalu histmag.org, adresowanym do miłośników historii, w artykule „Nie tylko morze! Dziesięć miejsc na Pomorzu Zachodnim”⁶⁷ wymieniono w znacznej większości obiekty szlakowe:

1. Wały Chrobrego w Szczecinie,
2. Forty w Świnoujściu,
3. Rejon Pamięci Narodowej w okolicach Cedyni,
4. Komandoria w Chwarszczanach,
5. Opactwo Cystersów w Kołbaczu,
6. Zamek w Darłowie,
7. Katedra w Kamieniu Pomorskim,
8. Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu,
9. Wał Pomorski,
10. Cmentarz Centralny w Szczecinie.

Najczęściej wzmiankowanym w mediach obiektem jest Fort Gerharda, który konsekwentnie pracuje na miano historycznej ikony całego regionu. O równie silną pozycję walczą Centrum Słowian i Wikingów oraz podziemne miasta Szczecina i Świnoujścia. Coraz większym zainteresowaniem dziennikarzy cieszą się byłe obiekty militarne. W dalszym ciągu w powszechnym obiegu informacji nie funkcjonują szlaki kulturowe Pomorza Zachodniego, jedynym wyjątkiem jest Pomorska Droga św. Jakuba, o której szerzej pisano przy okazji wyprawy Marka Kamińskiego.

Od dwóch lat prowadzony jest niezwykle ciekawy projekt o nazwie AżPoMorze, którego cele są zbieżne z celami utworzenia szlaków kulturowych – popularyzacja innych niż nadmorska plaża walorów turystycznych regionu. Jest on wzorowany na konkursie na najlepszą pracę na świecie (na poszukiwacza przygód), który z powodzeniem kilka lat temu przeprowadziła australijska agencja rządowa ds. turystyki. W wersji zachodniopomorskiej chodzi o wyłonienie osoby, która przez cały wrzesień będzie eksplorowała Pomorze Zachodnie, jednocześnie relacjonując wrażenia z podróży na blogu www.azpomorze.pl. W 2015 r. polskiemu podróżnikowi towarzyszyć obcokrajowiec.

7. Przewodniki turystyczne

Z dostępnych na rynku przewodników turystycznych po Pomorzu Zachodnim do analizy wybrano trzy pozycje dostępne w sprzedaży oraz cztery dostępne w wersji elektronicznej, które w najciekawszy sposób, atrakcyjny dla czytelnika, prezentują zasoby kulturowe tego regionu.

Pomorze. Z rekomendowanej serii Polska niezwykła, 2015

⁶⁷<http://histmag.org/Nie-tylko-morze-Dziesiec-miejsc-na-Pomorzu-Zachodnim-ktore-warto-odwiedzac-11549;3>

Opis atrakcji turystycznych obydwu nadmorskich województw. Autorzy przewodnika, w rozdziale „Zobacz koniecznie”, szczególnie polecają odwiedzenie 13 miejsc, w tym tylko 4 położonych na Pomorzu Zachodnim: Tychowo (największy w Polsce głąz narzutowy); Wyspa Wolin; poligon i bazę wojskową w Bornem Sulimowie i Kłominie; a także Twierdzę Świnoujście – Fort Gerharda. Jeden z rozdziałów opisujących obszar pomiędzy Czaplinkiem a Szczecinkiem nazwano „Jeziora, pszczoły i militaria”, a we wstępie do przewodnika wymieniono oprócz średniowiecznych zamków również XX-wieczne fortyfikacje. Pokazuje to – zdaniem autorów przewodnika – znaczenie obiektów militarnych zlokalizowanych na terenie Pomorza Zachodniego dla atrakcyjności tego regionu. Długą listę szlaków turystycznych dostępnych na obszarze obydwu województw otwiera Szlak Cystersów, poza nim wymieniono jeszcze m.in. Nadmorską Kolej Wąskotorową („Ciuchcia Retro”) oraz szlak latarni morskich.

Pomorze. Praktyczny przewodnik turystyczny po ziemiach Księstwa Pomorskiego, Szczecin 2013

Przewodnik turystyczny po ziemiach Księstwa Pomorskiego, którymi do połowy XVII wieku władała dynastia Gryfitów. Zawiera opisy przeszło 130 miejscowości. Zwraca uwagę wstęp, w którym sporo miejsca poświęcono opisowi herbu Wielkiego Księstwa Pomorskiego oraz Wielkiej mapie Eliharda Lubinusa.

Zakres terytorialny przewodnika ustalony został w oparciu o granice państwa pomorskiego w XVI i XVII wieku, w czasie tzw. „złotego wieku Pomorza”. Obejmuje on opisy ponad stu miejscowości rozrzuconych po całym terenie dawnego Księstwa Pomorskiego, które odgrywały lub odgrywają obecnie znaczącą rolę w regionie.

„Pomorze. Praktyczny przewodnik turystyczny po ziemiach Księstwa Pomorskiego” kierowany jest zarówno do osób przyjezdnych jak również do mieszkańców – współczesnych Pomorzan – wciąż odkrywających swoją małą ojczyznę.⁶⁸

50 Cudów Pomorza Zachodniego

„50 cudów Pomorza Zachodniego” to bogato ilustrowany przewodnik, który oprowadzi czytelnika po najważniejszych atrakcjach Pomorza Zachodniego. Przeznaczony zarówno dla uczestników wyjazdów rodzinnych, jak i turystów „specjalistycznych”, interesujących się techniką, historią czy też przyrodą. Pełen ciekawostek, pasjonujących historii, obudowany informacjami praktycznymi. Są tu zarówno miejsca magiczne, skarby architektury, starej techniki, zamki, forty, cuda natury, jak i opisy atrakcji i imprez regionalnych.⁶⁹ Przewodnik zawiera opis kilkunastu obiektów, które znajdują się na szlakach objętych przedmiotową koncepcją.

⁶⁸ www.empik.com

⁶⁹ www.ksiegarniarubikon.pl

Pozostałe pozycje dostępne są bezpłatnie w centrach informacji turystycznej w regionie oraz na stronach internetowych:

Tajemnice krajobrazów Pomorza Zachodniego, przewodnik dla dociekliwych, Szczecin 2009

Ambicją autorów tego przewodnika było przedstawienie mieszkańcom i turystom zupełnie nieznanym walorów województwa. Jednak grupą, do której w pierwszej kolejności skierowano tę publikację, byli uczniowie zachodniopomorskich szkół (celem było „odkrywanie ich małej ojczyzny”). Dla nich zaproponowano 12 jednodniowych tras tematycznych, z których każda obejmowała inny rejon województwa. Na uwagę zasługują oryginalne nazwy dla każdej z tras, np. Tsunami na Bałtyku, czyli w krainie Eryka – króla trzech narodów; Tropem mamutów, meteorytów i Pana Samochodzika.

Śladami Lubinusa. Przewodnik niezwykły. „Wielka Mapa Księstwa Pomorskiego”, Szczecin 2014

Mapa, która została opracowana w latach 1610-1618 przez uczonego i badacza Eilharda Lubinusa, stała się punktem wyjścia dla wyznaczenia 9 tras turystycznych, wiodących przez 49 miejscowości Pomorza Zachodniego i Meklemburgii-Pomorza Przedniego. Projekt popularyzuje polsko-niemieckie dziedzictwo kulturowe regionu, jego częścią jest strona internetowa www.lubinus.pl z opisami i mapą tras turystycznych, zdjęciami wybranych zabytków architektury oraz gotowym do pobrania przewodnikiem w formie elektronicznej.

Ilustracja 1. Trasy turystyczne Śladami Lubinusa

Źródło: www.lubinus.pl

Pomorska Droga św. Jakuba. Przewodnik turystyczny, Szczecin 2013

Przewodnik opracowany i wydany w ramach projektu RECREate – Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku jest bardzo rzetelną, atrakcyjną graficznie i przejrzystą dla czytelnika publikacją. Prezentuje najważniejsze obiekty związane z kultem św. Jakuba i inne ważne dla tożsamości i kultury regionów przez które szlak wiedzie miejsca. Cała trasa została podzielona na 46 jednodniowych etapów, z czego 13 wiedzie przez miejscowości województwa zachodniopomorskiego. Przewodnik dostępny jest także w wersji mobilnej, jako aplikacja na telefon.

Zachodniopomorskie dla dzieci i młodzieży, Szczecin 2013

Przewodnik przybliży najmłodszym turystom najciekawsze atrakcje Pomorza Zachodniego. Oprócz obiektów sportowych, parków wodnych, wiosek tematycznych, punktów widokowych czy latarni morskich, znalazły się tam także fortyfikacje i militaria (Szczecińskie Podziemne Trasy Turystyczne, Bunkier V3 Zalesie-Wicko w Zalesiu, Twierdza na Wyspach w Świnoujściu, Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu – Skansen Morski, Centrum Atrakcji Wojskowych Bastion oraz Skansen Fortyfikacyjny Grupa Warowna Cegielnia w Wałczu).

Ilustracja 2. Mapa atrakcji turystycznych dla dzieci i młodzieży

Źródło: Zachodniopomorskie dla dzieci i młodzieży

Poznaj Pomorza Zachodnie 2014

Przewodnik zachęca turystów do odwiedzenia najciekawszych miejsc w regionie m.in. na szlaku fortyfikacji, szlaku cysterskim oraz Pomorskiej Drodze św. Jakuba „Na tych, którzy szukają wyciszenia, czeka Pomorska Droga Świętego Jakuba, która – łącząc się z innymi drogami jakubowymi – może doprowadzić aż do hiszpańskiego Santiago de Compostela. Pasjonaci militariów koniecznie powinni odwiedzić Świnoujście, Kołobrzeg, zajrzeć też do Bornego Sulinowa na zlot pojazdów militarnych i zobaczyć korytarze największego schronu w Szczecinie. Nie można też zapomnieć o szlakach związanych z dawnymi zakonami cysterskimi”⁷⁰.

8. Komunikacja marketingowa obiektów należących do szlaku

Część obiektów, które znalazły się na szlakach kulturowych Pomorza Zachodniego, od lat prowadzi swoją niezależną politykę promocyjną. Tworząc szlaki warto odnieść się do tego, jak najważniejsze obiekty komunikują się ze swoimi odbiorcami, jaką składają im obietnicę oraz z czym chcą być kojarzone.

⁷⁰ <http://www.poznajpomorzechachodnie.wzp.pl>

Fort Gerharda stawia na połączenie nauki z zabawą i przygodą, pod tym względem idealnie wpisując się w założenia edutainmentu. Zwiedzający zamiast nudnego wykładu z historii miejsca otrzymują sporą dawkę emocji (wejście w rolę rekrutów, oprawy historyczne itp.) w zabytkowej scenarii.

Zamek Książąt Pomorskich Muzeum w Darłowie buduje swój wizerunek poprzez eksperckość (np. zaangażowanie w organizację Europejskich Dni Dziedzictwa), kulturę i sztukę (premiery książek, warsztaty plastyczne) oraz historię (wkłady).

Centrum Słowian i Wikingów Wolin-Jomsborg-Vineta promuje się przede wszystkim poprzez swoją flagową imprezę, czyli Festiwal Słowian i Wikingów. Na zdjęciach eksponuje ludzi w strojach z epoki, albo podczas walki, albo przy codziennych czynnościach (rzemiosło, kuchnia). Wiernie oddając realia historyczne. Dzięki temu odbiorcy wszystkimi zmysłami mogą wejść w inny wymiar.

To żywa lekcja historii, dostępna także przez pozostałą część roku. Założyciele Centrum mają ambicje „stworzenia produktu turystycznego na skalę europejską”⁷¹.

⁷¹ <http://www.jomsborg-vineta.com/>

Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie odzyskuje swoje dawne piękno, przechodzi modernizację i ten aspekt jego funkcjonowania, obok bieżącej działalności koncertowej, jest obecnie najbardziej akcentowany w komunikacji. Ważną częścią ekspozycji są mapy Lubinusa.

Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu komunikuje bogactwo swojej oferty - oddziały w kilku miejscach miasta, liczne wystawy stałe i czasowe, oferta edukacyjna, projekty naukowo-badawcze i muzealne.

Trzy z ww. obiektów (Fort Gerharda, Muzeum Oręża Polskiego oraz Centrum Słowian i Wikingów) należą nie tylko do najciekawszych obiektów Zachodniopomorskiego Szlaku Fortyfikacji, ale także do turystycznych symboli całego regionu. Ich oferty łączą się z wartościami, z którymi Pomorze Zachodnie chce być kojarzone, takimi jak przygoda, zabawa i aktywny wypoczynek. Co ważne, obiekty

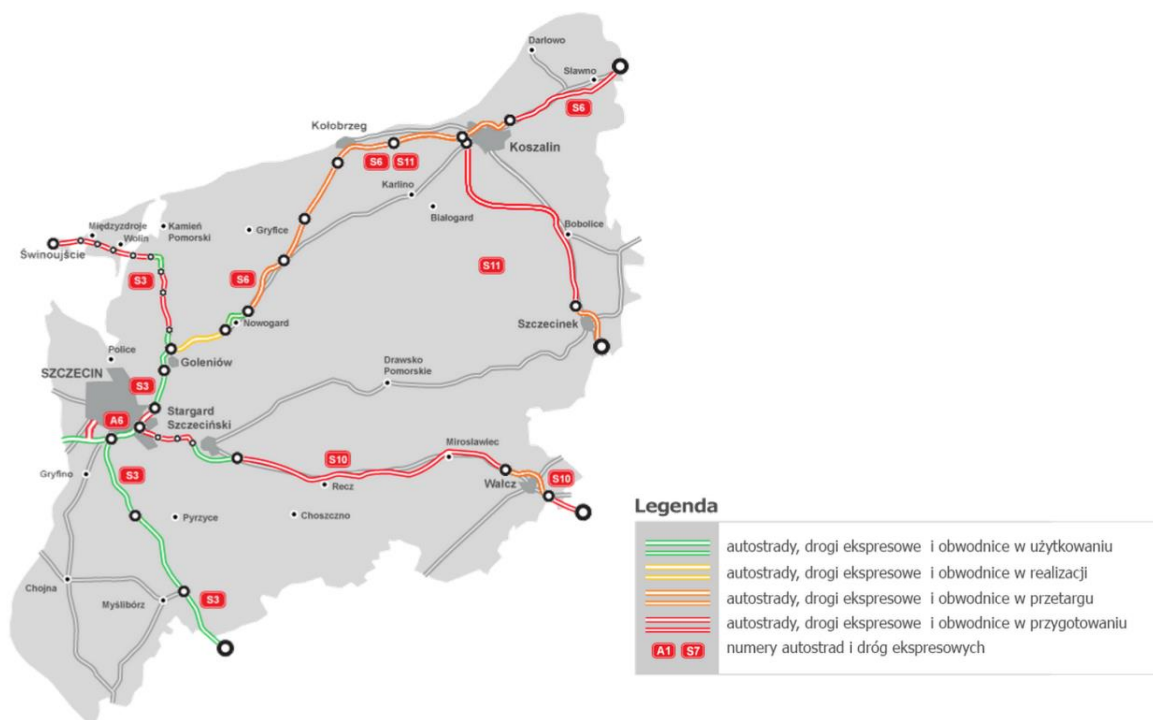
te czynią to w nowoczesny, atrakcyjny dla odbiorców sposób.

9. Dostępność komunikacyjna regionu

Połączenia drogowe

Pomorze Zachodnie charakteryzuje się dobrą dostępnością komunikacyjną jedynie z południowo-zachodnią częścią Polski. Niestety, w dalszym ciągu bezpośredni dojazd ze środkowej oraz południowo-wschodniej części kraju jest czasochłonny (Łódź – 6 godzin, Warszawa – 6,5 godziny). Znacznie lepiej skomunikowane z regionem są Niemcy oraz, dzięki połączeniom morskim, kraje skandynawskie. Planowane na najbliższe lata inwestycje drogowe pozwolą na płynniejsze poruszanie się po regionie (Ilustracja 3.), jednak, nie ma w nich ujętej budowy mostu bądź tunelu między wyspami Uznam i Wolin, który usprawniłby łączność stałego lądu ze Świnoujściem. Z drugiej jednak strony przeprawa promowa stanowi swego rodzaju atrakcję turystyczną.

Ilustracja 3. Mapa stanu budowy dróg w województwie zachodniopomorskim

Źródło: http://www.gddkia.gov.pl/mapa-stanu-budowy-drog_zachodniopomorskie

Warto wykorzystać najczęściej uczęszczane trasy dojazdowe do województwa oraz do poszczególnych miejscowości wypoczynkowych do przeprowadzenia akcji promujących ofertę szlaków kulturowych.

Połączenia lotnicze

Największym portem lotniczym tej części Polski jest Port Lotniczy Szczecin-Goleniów im. NSZZ "Solidarność", zlokalizowany 33 km od stolicy regionu. Zajmuje on 10. miejsce w kraju pod względem liczby pasażerów. Utrzymuje on stałe połączenia z Wielką Brytanią (Londyn, Liverpool), Irlandią (Dublin), Norwegią (Oslo, Bergen, Stavanger), a także z Warszawą.

Połączenia promowe

Pomorze Zachodnie posiada 6 portów morskich, takich jak Szczecin, Świnoujście, Trzebież, Darłowo, Nowe Warpno oraz Kołobrzeg. Najważniejszym portem pasażerskim jest Świnoujście, utrzymujące

połączenia z Ystad i Trelleborgiem (Szwecja). Oprócz promów do zachodniopomorskich portów zawijają także duże statki wycieczkowe (cruisery), szczególnie popularne wśród turystów niemieckich.

Połączenia kolejowe

Pomorze Zachodnie pod względem zagęszczenia sieci kolejowej zajmuje dopiero 11. miejsce w kraju, posiada też 5 linii kolejowych o ponadregionalnym znaczeniu: Szczecin – Koszalin – Gdańsk; Szczecin Gumieńce – Tantow; Szczecin Gumieńce – Grambow; Świnoujście – Szczecin – Poznań; Świnoujście – Szczecin – Wrocław. Najpopularniejsze trasy to: Szczecin – Koszalin (2 h 30 min), Świnoujście – Szczecin (1 h 40 min), Szczecin – Kołobrzeg (2 h 15 min), Szczecin – Berlin (2 h 15 min), Szczecin – Wrocław (5 h 10 min), Szczecin – Warszawa (5 h 30 min).

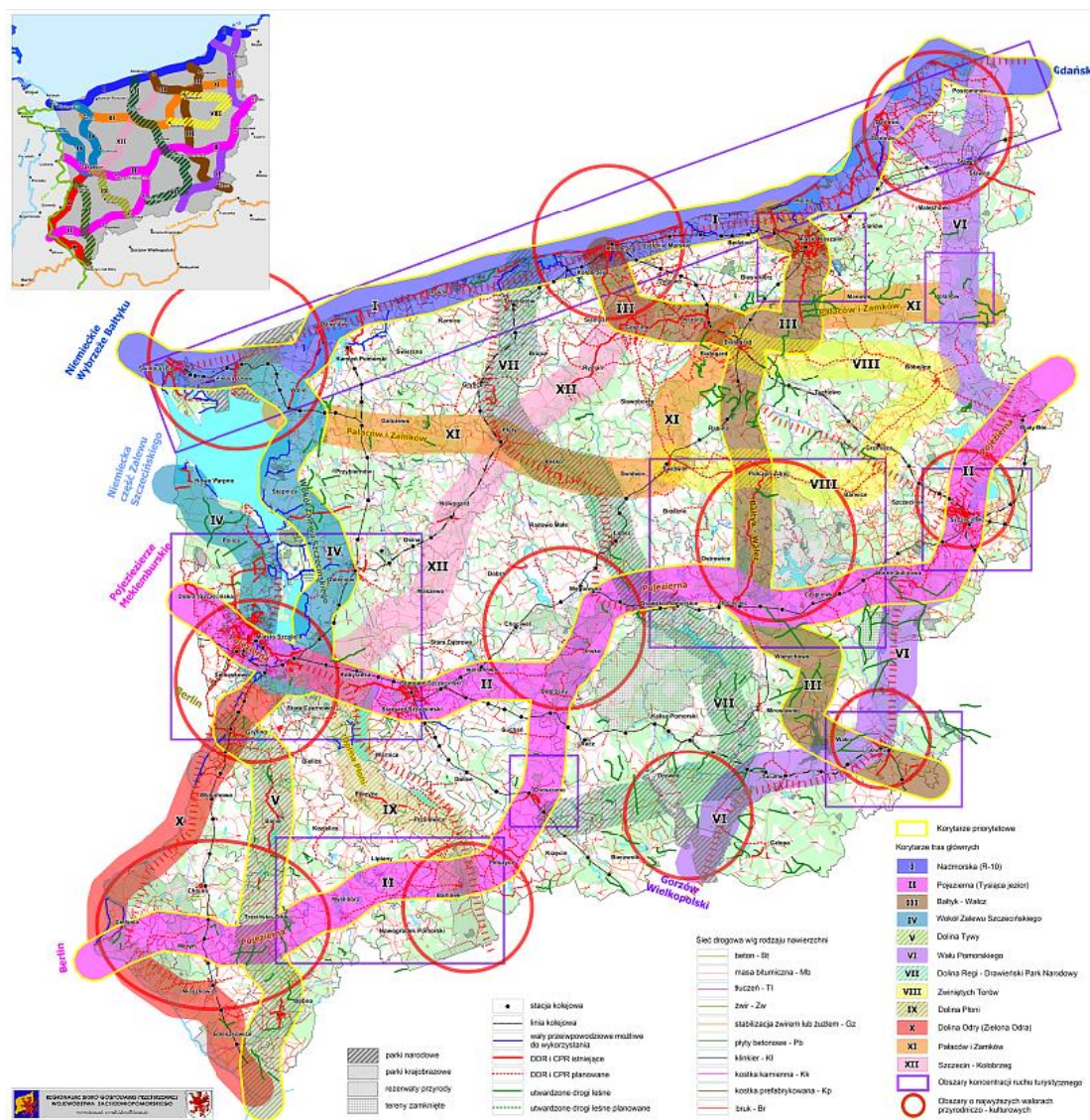
Trasy rowerowe

Województwo zachodniopomorskie posiada najwięcej w kraju szlaków rowerowych, jednak część z nich jest zbyt słabo oznakowana. Zmienić ma dopiero to projekt prowadzony przez Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej Województwa Zachodniopomorskiego, którego efektem będzie zinwentaryzowana sieć tras rowerowych po regionie. Za priorytetowe, posiadające największy potencjał rozwojowy, uznano 4 trasy:

1. Trasa Nadmorska (szlak R-10): ok. 210 km długości; od Świnoujścia do granicy województw zachodniopomorskiego i pomorskiego, przebiega przez najpopularniejsze nadmorskie miejscowości; dobrze rozwinięta infrastruktura rowerowa,
2. Trasa Tywa - Odra - Zalew: ok. 150 km; trasa przebiega przez niezwykle atrakcyjne tereny przyrodnicze,
3. Trasa Wałcz: ok. 150 km; łączy wybrzeże Bałtyku z Pojezierzem i Wałczem; wiedzie przez najbardziej charakterystyczny krajobraz regionu,
4. Bałtyk - Pojezierza: ok. 30 km; posiada 2 odnogi (pierwsza od granicy z Niemcami do Pojezierza Ińskiego, druga od granicy polsko-niemieckiej w okolicach Cedyni w kierunku Ińska).

Trasy te przebiegają przez główne ośrodki miejskie oraz największe atrakcje turystyczne województwa, w tym także te, które należą do szlaków kulturowych. Daje to możliwość zwiedzania obiektów szlakowych zlokalizowanych na terenie całego regionu.

Ilustracja 4. Planowana sieć tras rowerowych Pomorza Zachodniego

Źródło: „Koncepcja sieci tras rowerowych Pomorza Zachodniego”, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej w Szczecinie, Szczecin 19.08.2015, Mapa na Zarząd WZP.

10. Analiza i opis szlaków objętych koncepcją

Szlaki objęte projektem to trasy o zróżnicowanej tematyce i motywie przewodnim. Ich adresatami są różne grupy odbiorców – zarówno mieszkańcy województwa jak i turyści. Tematyka i obiekty prezentowane w ramach tras są bardzo zróżnicowane i opierają się zarówno na dziedzictwie materialnym (architektura, zbiory muzealne, zabudowy czy układy architektoniczne) oraz niematerialnym (historie, legendy, opowieści, przeżycia duchowe).

Cele tworzenia i rozwoju szlaków kulturowych:

1. Wykorzystanie istniejącego w regionie potencjału kulturowego do rozwoju regionalnego,
2. Dywersyfikacja ruchu turystycznego w regionie,
3. Ograniczenie sezonowości,
4. Aktywizacja społeczno-gospodarcza mieszkańców regionu,
5. Wzmocnienie współpracy pomiędzy sektorem publicznym, społecznym i gospodarczym,
6. Budowaniu i wzmacnianie tożsamości mieszkańców Pomorza Zachodniego.

Pomimo, że w kolejności wskazanych powyżej celów budowanie i wzmacnianie lokalnej tożsamości mieszkańców regionu zajmuje ostatnią pozycję, to wydaje się, że jest to czynnik, który warunkuje uzyskanie celów wskazanych wyżej. Tworzenie szlaku kulturowego ma za zadanie uruchomienie mechanizmu:

- Mieszkańcy regionu dowiadują się, że ich miejscowość znajduje się na szlaku kulturowym,
- Zaczynają się zastanawiać „dlaczego”, wspólnie poszukują informacji na ten temat,
- Rozpoczyna się proces integracji mieszkańców wokół tych poszukiwań,
- W miejscowości pojawiają się turyści, a wraz z nimi konieczność świadczenia im usług, co jeszcze bardziej zwiększa zainteresowanie mieszkańców historią ich miejscowości, całego szlaku kulturowego, jak i całego regionu,
- Mieszkańcy dostrzegają potrzebę korzystania z dobrych wzorców i dzielenia się doświadczeniami, podnoszą jakość świadczonych usług i proponują nowe usługi na szlaku, bardziej dbają o posiadane dziedzictwo, zwiększa się atrakcyjność szlaku, co ma wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy lokalny i regionalny.

Proces ten angażuje wiele środowisk: samorządy, organizacje pozarządowe, nauczyciele, środowiska naukowe, przewodnicy, księża, animatorzy i organizatorzy imprez i atrakcji turystycznych, rolnicy, ogrodnicy, piekarze, rybacy, firmy transportowe, usługi noclegowe i gastronomiczne, a w efekcie także wiele innych.

Jest to szczególnie istotne dla regionu, który ciągle boryka się ze swoją tożsamością. W przypadku Pomorza Zachodniego bardziej odpowiednim określeniem może być nie tyle „tożsamość”, co „świadomość regionalna”.

Regiony, zwłaszcza na ziemiach włączonych do Polski w 1945 r., ukazywano jako części składowe dawnej, najczęściej wczesnośredniowiecznej Polski, które tylko „na chwilę”, przez niemiecką zaborczość, stały się niemieckie. Ponieważ jednak na ziemiach tych w 1945 r. polskości nie było widać, należało ją stworzyć. Nestor polskiej mediewistyki, Gerard Labuda, pisał po latach, że „po

1945 r., gdy Polsce dostały się Ziemie Zachodnie, zadaniem historyków było pomóc ludziom, którzy na nie przyszli. Żeby poczuli się zakorzenieni, u siebie. Żeby zobaczyli za sobą pewne dziedzictwo przeszłości”. W ten sposób powołano do życia m.in. mit Ziem Odzyskanych⁷².

Osiedleńcy – nasi rodzice i dziadkowie – przez lata zmuszeni byli żyć w atmosferze tymczasowości i niepewności. Wielu długo żywiło nadzieję na powrót do swych rodzinnych stron za Bugiem, wielu nie wierzyło w trwałość granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Propaganda PRL przez lata skutecznie podsyciała strach przed niemieckim rewizjonizmem. Nie mogło to sprzyjać tworzeniu silnych więzi przywiązania do regionu, który długo nie był niczym innym dla naszych dziadków jak tylko kawałkiem podmokłego gruntu pod stopą. Jeżeli przemawiał do nich genius loci, to tylko w niezrozumiałym dla nich języku⁷³.

Historyczne Pomorze to obszar między Stralsundem od zachodu, Słupskiem od wschodu i Wartą od południa. Ma on wyjątkowo pasjonującą przeszłość. Jednym z głównych powodów owej intrygującej historii pozostaje fakt, iż przez ostatnie dwa tysiące lat zamieszkiwało tu wiele grup etnicznych, począwszy od Germanów, Słowian, Skandynawów, Niemców, Żydów, Szwedów, Francuzów, Polaków i Rosjan. Każda z wymienionych wyżej grup zostawiła tu po sobie kolejną cegiełkę w przestrzeni kulturowej, tworzącej pomorską tożsamość. Największą liczbę tych cegiełek pozostawili oczywiście Niemcy, a po 1945 r. Polacy. Nie możemy się od tych pamiątek odwracać, a zwłaszcza od tych niepolskich, o które dziś często nie ma już kto zadbać. Poznański historyk Zbigniew Mazur wskazywał, że należy je traktować „(...) jako coś trwale związanego z dziejami miasta i regionu, jako coś bliskiego i w jakimś sensie także własnego”⁷⁴.

W roku 1994 na Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury we Wrocławiu uchwalono tzw. Kartę Regionalizmu Polskiego. Napisano w niej: „Każdy człowiek w różnym stopniu i na różne sposoby uczestniczy w życiu społeczności lokalnej, regionu, kraju, a niekiedy Europy czy świata. Ruch regionalistyczny i samorządowy uaktywnia wszystkie środowiska i wyzwala społecznikowską inicjatywę. Twórcze siły intelektualne, kompetencje i zaangażowanie skupionych w nim ludzi przyczyniają się do budowy społeczeństwa obywatelskiego, upodmiotowionego, zdolnego kreować nowe oblicze regionów i kraju”. Ten głos ulega w Europie ciągłemu wzmocnieniu. Regionalizm jest ważnym trendem rozwoju współczesnych państw i społeczeństw. Wyrasta ze zwiększonej samodzielności regionów, z decentralizacji państw, zwiększa aktywność społeczną na różnych płaszczyznach jej funkcjonowania, determinuje powstawanie tożsamości regionalnej, wykształca jej demokratyczne mechanizmy. To prawdziwy fenomen, w którym każdy może mieć swój udział⁷⁵.

Dr Paweł Migdalski w swoich rozważaniach „O potrzebie pomorskiej tożsamości” porusza także temat „Dlaczego i jak propagować pomorskość” przywołuje słowa Jana Pawła II, który mówił, że historia jest tym istotnym elementem kultury, który stanowi o tożsamości. Trzeba zatem rzetelnie i

⁷² P. Migdalski, *(Od)budujemy Pomorze O potrzebie pomorskiej tożsamości i edukacji regionalnej*, „Refleksje Zachodniopomorski Dwumiesięcznik oświatowy” nr 5, wrzesień/październik 2013, s. 8.

⁷³ B. Sztark, *O trudnym regionalizmie pomorskim*, Przegląd Uniwersytecki pismo Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 1-3 (254-256) 2014, s. 18.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 10.

⁷⁵ B. Sztark, *O trudnym regionalizmie pomorskim*, Przegląd Uniwersytecki pismo Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 1-3 (254-256) 2014, s. 19.

bez przemilczeń edukować o historii regionalnej. Ważne jest, aby propagowanie treści regionalnych odbywało się przez wszystkie możliwe media mające jakikolwiek wpływ na ludzi. Zatem oprócz szkoły musimy wymienić takie media, jak telewizja, radio, muzea i galerie, literatura piękna i naukowa, prasa, ale też turystyka (przewodniki, mapy, plansze i tablice informacyjne), w tym turystyka tematyczna (historyczna). Dużą i ważną rolę edukacyjną odgrywają: Kościół (w kazaniach, nauczaniu oraz przede wszystkim przez dawanie przykładu w działaniach na rzecz dbałości i nauczania o dziedzictwie przeszłości) oraz organizacje pozarządowe. To wszystko powoduje, że potrzeba nam wykształconych kierunkowo, trzeźwo patrzących, umiejących odsiać fakty historyczne od propagandy (także tej dzisiejszej) multiplikatorów rzetelnej wiedzy o Pomorzu, historyków (badaczy i nauczycieli), pasjonatów, czy także księży, którzy będą zarażać kolejne środowiska, grupy i jednostki.⁷⁶

Wzrost wiedzy o regionie wzmacnia tożsamość regionalną i lokalną, a ta naturalną więź z miejscem zamieszkania, wpływa pozytywnie na poszanowanie tradycji lokalnych, regionalnych oraz, szerzej, ogólnopolskich. Gdy zwłaszcza młodzi ludzie będą przywiązani do małej ojczyzny, łatwo z niej nie zrezygnują i po szkole do niej powrócą z głową pełną pomysłów. Uczuciom przywiązania i identyfikacji, by nie używać wielu górnolotnych słów, towarzyszyć będą pytania: Jak współtworzyć? Jak rozwijać swą małą ojczyznę? Już kilkadziesiąt lat temu świetny warszawski historyk Stanisław Herbst pisał, że znajomość historii regionalnej „pobudza do pracy nad przekształceniem własnego środowiska. (...) pobudza pasje ludzkie, wypełnia pustkę wewnętrzną, nieobcą ludziom nawet najbardziej zapracowanym zawodowo. Spełnia zadania higieniczne dla umysłów” lub „rozbudowuje umysły i uczucia”. Sprzyja również „rozwiązywaniu praktycznych zagadnień gospodarczych, społecznych a nawet technicznych”⁷⁷.

Pomorze Zachodnie, to obszar szczególny. Ze względu na „niewygodną lub obcą” dla mieszkańców regionu przeszłość, której najczęściej nie znają, nie rozumieją i się z nią nie utożsamiają, bliższa jest tożsamość globalna – polska niż pomorska. Zadaniem szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego jest podniesienie świadomości regionalnej mieszkańców, akceptacja przeszłości, a w efekcie inspiracja podmiotów reprezentujących różne sektory i branże do wykorzystania materialnego i niematerialnego dziedzictwa do rozwoju społecznego i gospodarczego swoich małych środowisk.

10.1. Zakres i tematyka szlaków

W ramach projektu Koncepcja rozwoju i komercjalizacji zachodniopomorskich szlaków kulturowych wraz z programem zarządzania i promocji zaproponowano pracę nad 5 regionalnymi szlakami kulturowymi:

- Pomorska Droga św. Jakuba,
- Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego,
- Zachodniopomorski Szlak Gryfitów,
- Szlak św. Ottona,

⁷⁶ P. Migdalski, *(Od)budujemy Pomorze O potrzebie pomorskiej tożsamości i edukacji regionalnej*, „Refleksje Zachodniopomorski Dwumiesięcznik oświatowy” nr 5, wrzesień/październik 2013, s. 10.

⁷⁷ *Ibidem*

- Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji.

Warto zaznaczyć, że z wymienionych powyżej szlaków dwa (Pomorska Droga św. Jakuba oraz Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego) są szlakami wyznakowanymi, posiadającymi swój logotyp, materiały informacyjne (strona WWW, przewodniki, ulotki, tablice zlokalizowane przy poszczególnych obiektach) oraz koordynatora. Pozostałe szlaki wymagały przeprowadzenia działań związanych z doбором obiektów oraz ustaleniem koordynatora.

Tabela 12. Zakres, tematyka i zasięg szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego

Szlaki funkcjonujące		Zasięg
Pomorska Droga św. Jakuba	Szlak religijno-pielgrzymkowy, skierowany przede wszystkim do pielgrzymów i turystów poruszających się pieszo lub na rowerach. Trasa szlaku jest wielowariantowa i opiera się głównie na obiektach sakralnych, których historia związana jest z tradycją pielgrzymowania do grobu św. Jakuba w Hiszpanii. Podczas wędrówki pielgrzymi mają okazję poznać historię i kulturę przemierzanego regionu.	Ponadregionalny Europejski
Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego	Trasa prezentuje historię i dziedzictwo zakonu cysterskiego, głównymi obiektami na trasie, która przeznaczona jest przede wszystkim dla turystów zmotoryzowanych, są kościoły i klasztory pocysterskie. Magnesem przyciągającym na szlak jest wartość architektoniczna obiektów oraz wydarzenia.	Ponadregionalny Europejski
Szlaki projektowane		zasięg
Zachodniopomorski Szlak Gryfitów	Szlak, którego wiodącym tematem jest historia książąt pomorskich, przeznaczony dla turystów, którzy chcą poznać dzieje i przeszłość Pomorza Zachodniego oraz dla mieszkańców regionu, którzy poszukują wspólnego mianownika-symbolu stanowiącego o tożsamości regionu.	Ponadregionalny Transgraniczny
Szlak św. Ottona	Szlak biograficzny, prezentujący postać biskupa z Bambergu, obiekty na szlaku to miejsca historyczne związane z tą postacią (często już	Ponadregionalny Transgraniczny

	nieistniejące). Szlak prowadzi śladami misji chrystianizacyjnych Ottona z Bambergu mających na celu wprowadzenie chrześcijaństwa na Pomorzu	
Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji	Szlak prezentujący obiekty związane z militarną przeszłością regionu – poczynwszy od średniowiecza aż do czasów „zimnej wojny”, szlak przeznaczony dla aktywnych zwiedzających, oferujący wiele niebanalnych doznań i doświadczeń.	Ponadregionalny międzynarodowy

Źródło: Opracowanie własne

Wszystkie te szlaki posiadają potencjał do rozszerzenia swojego zakresu poza teren województwa zachodniopomorskiego. Pomorska Droga św. Jakuba oraz Szlak Cysterski funkcjonują już w zakresie ogólnopolskim oraz międzynarodowym – stanowią część funkcjonujących i rozwijających się Europejskich Szlaków Kulturowych. Zachodniopomorski Szlak Gryfitów, Szlak św. Ottona oraz Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji, obecnie wytyczane na terenie województwa zachodniopomorskiego, stanowią bazę dla rozwoju jako szlaków o zasięgu ponadregionalnym. Ich rozwój w kontekście międzynarodowym może pozytywnie wpłynąć na atrakcyjność i komplementarność oferty szlaku oraz promocję regionu jako integralnego elementu tożsamości europejskiej.

10.2. Główne przesłania szlaków

Tabela 13. Główne przesłania szlaków oraz korzyści, które one oferują mieszkańcom i turystom

Szlak	Główne przesłanie szlaku	Co daje mieszkańcom?	Co daje turystom?
Pomorska Droga św. Jakuba	Drogi św. Jakuba ukształtowały Europę. Przemierzanie ich jest sposobem na udział w fundamentalnym dziedzictwie kultury chrześcijańskiej na naszym kontynencie	- Poczucie istotności miejsc, w których żyją w kontekście dziedzictwa paneuropejskiego - Poczucie przynależności do wspólnoty tradycji chrześcijańskiej	- Doświadczenie transcendentne, które można określić jako odbywanie podróży wewnętrznej, ponowne narodziny i odnowę - Nawiązanie głębokiego kontaktu ze wspólną tradycją chrześcijan i Europejczyków - Poszerzenie horyzontów poznawczych poprzez doświadczenie

			spotkania z ludźmi i krajobrazami ziem odległych, z którymi łączy ich jednak niż wspólnego dziedzictwa
Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego	Dziedzictwo cystersów to podstawa europejskiej wspólnoty kulturowej. Poznając miejsca z nim związane, docieramy do źródeł naszej cywilizacji	• Poczucie przynależności do wspólnoty tradycji chrześcijańskiej i cywilizacyjnej Europy, • Pogłębioną świadomość procesów historycznych długiego trwania poprzez zobaczenie w nich źródeł dzisiejszej kultury i cywilizacji	• Możliwość odkrywania w mało znanych turystycznie miejscach przejawów zjawisk i procesów globalnych (cywilizacyjna rola cystersów) • Głębsze zrozumienie szerokich procesów cywilizacyjnych kształtujących Europę, dzięki zobaczeniu ich przejawów na poziomie lokalnym • Doświadczenie tożsamościowe w zakresie przynależności do europejskiej wspólnoty kulturowej, poprzez odnajdowanie w różnorodnych kulturach śladów wspólnego źródła współczesnej cywilizacji • Odkrywanie kulturotwórczej roli chrześcijaństwa
Zachodniopomorski Szlak Gryfitów	Ponad pół wieku władania Gryfitów ukształtowało wielokulturową tożsamość Pomorza. Ich działalności pozostawiła wspólne ślady po obu stronach Odry, odkrywając je można głębiej zrozumieć specyfikę tych ziem.	• Poczucie współudziału w szerokich procesach historycznych, kształtujących ziemie ich zamieszkania od zarania dziejów • Poczucie udziału we wspólnocie tożsamościowej mieszkańców pomorza • Głębsze zrozumienie historii długiego trwania, kształtującej	• Zrozumienie procesów, odpowiadających za kształt kulturowy pomorza • Odkrycie źródeł wielokulturowej tożsamości tych ziem • Odnajdowanie w lokalnym dziedzictwie opowieści o kształtowaniu się całego regionu

		specyficzną kulturę tych ziem • Osadzenie swojej lokalności w kontekście regionalnym globalnym	
Szlak św. Ottona	Misja św. Ottona dokonała przełomu na Pomorzu Zachodnim. W wyniku jego wypraw chrystianizacyjnych Pomorze zostało włączone w krąg kultury i cywilizacji europejskiej. Podążając śladami św. Ottona, spotykamy ślady największej przemiany w dziejach tych ziem, które włączyły Pomorze do wspólnoty Europejskiej	• Możliwość odnalezienia w swoich miejscowościach śladów jednych z najważniejszych wydarzeń dla całego regionu • Dowartościowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez ustawienie go w perspektywie historii Europy • Wzmocnienie poczucia dumy i tożsamości lokalnej dzięki zobaczeniu związku historii swojego miejsca zamieszkania z globalnymi procesami cywilizacyjnymi	• Zrozumienie procesów, odpowiadających za kształt kulturowy Pomorza • Odnajdowanie w lokalnym dziedzictwie opowieści o kształtowaniu się całego regionu i Europy • Poznanie ciekawych miejsc związanych z wielką historią • Doświadczenie przynależności do europejskiej wspólnoty chrześcijańskiej
Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji	Od czasów najdawniejszych po współczesność Pomorze było sceną zmagających się sił militarnych, mających znaczenie zarówno w kontekście lokalnym, jak i polskim i europejskim. Pozostało po nich wiele śladów, które można odnaleźć, przyglądając się architekturze miast i odnajdując zapomniane fortyfikacje. Otwiera to drogę do poznania niezwykłych opowieści o walorach historycznych i patriotycznych	• Docenienie i lepsze poznanie często nie zauważanego na co dzień lokalnego dziedzictwa • Nawiązywanie kontaktów ze środowiskami pasjonatów historii • Rozwój tożsamości lokalnej poprzez głębsze poznanie historii własnej miejscowości w kontekście historii powszechnej	• Zagłębienie się w niezwykle opowieści związane z pozornie zwykłymi miejscami • Dogłębne i przekrojowe poznanie historii Pomorza • Możliwość realizacji swoich pasji historycznych i rekonstrukcyjnych • "Zarażenie się" pasją historyczną poprzez kontakt z rozwijającymi ją osobami • Doznania patriotyczne w miejscach starć

			zbrojnych istotnych dla kształtowania się i obrony polskiej państwowości
--	--	--	--

Źródło: Opracowanie własne

10.3. Szlaki kulturowe – funkcjonujące

10.3.1. Pomorska Droga św. Jakuba

Istniejąca od ponad tysiąca lat (od początku IX wieku) Droga św. Jakuba jest jednym z trzech (obok Jerozolimy i Rzymu) najważniejszych chrześcijańskich szlaków pielgrzymkowych (pielgrzymowanie indywidualne, od progu własnego domu) i wiedzie z różnych stron najdalszych zakątków Europy do grobu św. Jakuba Apostoła Starszego w hiszpańskim Santiago de Compostela. Na przestrzeni stuleci sieć jakubowych dróg oplótła niemal całą Europę. Przemierzanie szlaku przez setki tysięcy osób rocznie wywarło ogromny wpływ na rozwój Starego Kontynentu - jak napisał Johann Wolfgang Goethe - Drogi św. Jakuba ukształtowały Europę.

Różne brzmienie nazwy szlaku w różnych krajach, np.: Caminos de Santiago, Chemins de St. Jacques, Routes of St. James, Jakobswege stanowi przetłumaczoną na rodzimy język nazwę „Droga św. Jakuba”. Szlak w każdym kraju oznakowany jest symbolem żółtej muszli na niebieskim tle (kształt muszli może się nieco różnić) i żółtymi strzałkami.

Camino de Santiago została przez Radę Europy w 1987 r. uznana za Europejski Szlak Kulturowy, rozpoczynając tym samym europejską inicjatywę tworzenie kolejnych szlaków kulturowych prezentujących wspólne dziedzictwo Europy. Motywy wyruszania na szlak są różne od religijnych po turystyczne. Dzisiaj drogami jakubowymi wędrują, jak dawniej tysiące pielgrzymów (i turystów) z różnych stron świata⁷⁸. Każdy, kto choć raz wybierze się na drogę oznakowaną żółtymi muszlami, zawsze na nią wraca, bo jak mówią jest to droga inna niż wszystkie. Nie wszyscy i nie zawsze dochodzą do Santiago, często wybierają drogi położone z dala od tych hiszpańskich, najbardziej uczęszczanych, bowiem szukają w drodze wyciszenia, poznania samego siebie, odnalezienia Boga, spotkania z innym człowiekiem lub/i poznania kultury miejsc, przez które szlak wiedzie.

⁷⁸ <http://peregrinosantiago.es/eng/pilgrims-office/statistics>

Ilustracja 5. Drogi św. Jakuba w Europie

Źródło: http://www.camino.net.pl/camino-europa/wp-content/uploads/2011/01/Camino_mapa_Europa-mini.jpg

Pomorska Droga
św. Jakuba

Jedną z tych średniowiecznych dróg wiodła z Estonii przez Królewiec, Gdańsk, Szczecin i Rostok. Ta część szlaku została odtworzona w latach 2011-2014 w ramach programu RECREate (Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego w obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba) przez partnerów z Litwy, Polski i Niemiec.

Celem projektu było wzmocnienie istniejącego dziedzictwa kulturowego jako nowego w regionie Południowego Bałtyku produktu turystycznego, ponowne włączenie dawnych dróg jakubowych nad Bałtykiem do już odtworzonej europejskiej sieci oraz mobilizacja społeczności lokalnej (w szczególności młodzieży) wokół wspólnej inicjatywy⁷⁹. Szlak został oznakowany, wydany został przewodnik, mapy, aplikacje mobilne, przeprowadzone zostały warsztaty dla interesariuszy i szkolenia dla przewodników itp. Jednym z rezultatów projektu jest przygotowany przez kadrę naukową Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego, kurs e-learningowy⁸⁰ oraz podręcznik interesariusza⁸¹. Których zadaniem jest wspomaganie aktywności społecznej i gospodarczej na szlaku. Pomorska Droga św. Jakuba funkcjonuje jako jedna z tras w obrębie Europejskiego Szlaku Kulturowego Dróg św. Jakuba i stanowi jedną z jakubowych dróg wiodących przez Polskę.

⁷⁹ http://www.re-create.pl/page,7,O_projekcie

⁸⁰ <http://www.re-create.pl/kurs/przedsiębiorczosc.html>

⁸¹ B. Jeliński, P. Kulawczuk, H. Treder, *Pomorska Droga św. Jakuba. Podręcznik interesariusza*, Sopot 2014, http://www.re-create.pl/biura/PomorskiSzlakSwJakuba/page_download/8/podr%C4%99cznik%20interesariusza.pdf

Drogi św. Jakuba Apostoła Starszego w Polsce

— istniejące — projektowane

■ sanktuarium św. Jakuba Apostoła
--- granice państw

Biel. – Bieliany koło Kęt
Palcz. – Palczowice
Piek. – Piekielnik

Śr. Śl. – Środa Śląska
Wad. – Wadowice

Opracowanie: F. Mróz, Ł. Mróz (stan na 1 września 2013.)

Nr	Oznakowane odcinki Drogi św. Jakuba	liczba km	wzrósł
1	Dolnośląska Droga św. Jakuba (Głogów – Jakubów – Luban – Zgorzelec)	164	1
2	Wielkopolska Droga św. Jakuba (Gnieźno – Poznań – Głogów)	234	2
3	Droga Polska (Camino Polaco) (Grodzisk – Olsztyn – Trzemeszno)	523	3
4	Droga św. Jakuba „Ślask Piastowski” (Mogilno – Gnieźno)	40	4
5	Droga św. Jakuba Via Regia (Medyka/Korczowa – Pilzno – Kraków – Góra Św. Anny – Brzeg – Zgorzelec)	935	5
6	Lubuska Droga św. Jakuba (Murowa Goślina – Słubice)	250	6
7	Lęborska Droga św. Jakuba (Sianowo – Lębork – Smołdzino)	119	7
8	Sudecka Droga św. Jakuba (Krzyszów – Jelenia Góra – Luban)	105	8
9	Makopolska Droga św. Jakuba (Sandomierz – Kraków – Bielany k. Kęt)	285	9
10	Ślezańska Droga św. Jakuba (Sobótka – Środa Śląska)	55	10
11	Miedziana Droga św. Jakuba (Scinawa – Lubin – Chocianów)	45	11
12	Nyska Droga św. Jakuba (Głucholaz – Nysa – Skoroszcz)	100	12
13	Beskidzka Droga św. Jakuba (Wadowice – Szczyrny – Cieszyń)	112	13
14	Warszawska Droga św. Jakuba (Warszawa – Niepokalanów – Skierniewice)	100	14
15	Nadwarciańska Droga św. Jakuba (Łą – Miłosław – Lubin)	111	15
16	Lubelska Droga św. Jakuba (Lublin – Kraśnik – Sandomierz)	136	16
17	Mazowiecka Droga św. Jakuba (Warszawa – Płock – Dobryń n. Wisłą)	150	17
18	Droga św. Jakuba Polnocno-Wschodniego Mazowsza i Podlasia (Siedce – Przemyski – Jadow – Warszawa)	133	18
19	Pomorska Droga św. Jakuba (Via Baltica) w tym Lęborska Droga św. Jakuba (119 km) (Braniewo – Elbląg – Gdańsk – Lębork – Słupsk – Kolobrzeg – Kamień Pom. – Swinoujście)	863	19
20	Szczecińska Droga św. Jakuba (Swinoujście – Szczecin)	97	20

Wzory muszli przyjęte w oznakowaniu poszczególnych odcinków Drogi św. Jakuba w Polsce

Wzory muszli: 1. Żółta muszla z czerwonym krzyżem. 2. Czerwona muszla z białym krzyżem. 3. Żółta muszla z białym krzyżem. 4. Czerwona muszla z białym krzyżem. 5. Żółta muszla z białym krzyżem. 6. Czerwona muszla z białym krzyżem. 7. Żółta muszla z białym krzyżem. 8. Czerwona muszla z białym krzyżem. 9. Żółta muszla z białym krzyżem. 10. Czerwona muszla z białym krzyżem. 11. Żółta muszla z białym krzyżem. 12. Czerwona muszla z białym krzyżem. 13. Żółta muszla z białym krzyżem. 14. Czerwona muszla z białym krzyżem. 15. Żółta muszla z białym krzyżem. 16. Czerwona muszla z białym krzyżem. 17. Żółta muszla z białym krzyżem. 18. Czerwona muszla z białym krzyżem. 19. Żółta muszla z białym krzyżem. 20. Czerwona muszla z białym krzyżem.

Koordynatorem szlaku kulturowego na obszarze Pomorza Zachodniego jest Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, koordynatorem szlaku jako stricte pielgrzymkowego/duchowego jest Fundacja „Szczecińska”.

Droga Główna (wybrane miejscowości): Pałowo – Staniewice - Sławsko - Sławno – Stary Jarosław – Krupy - Darłowo – Bukowo Morskie - Iwęcino – Osieki – Sucha Koszalińska – Sianów - Koszalin (Góra Chełmska) – Parnowo - Dobrzyca – Stramnica – Kołobrzeg - Niemierze – Gosław – Trzebiatów – Cerkwica – Karnice – Ciećmierz – Świeržno – Trzebieszewo – Kamień Pomorski – Jarszewo – Wolin – Lubin – Międzyzdroje – Świnoujście Przytór – Świnoujście – granica polsko-niemiecka Świnoujście - Kamminke.

72

Droga wariantowa białogardzka (wybrane miejscowości): Koszalin – Białogórzyno – Białogard – Karlino – Lubiechowo – Kłopotowo – Kołobrzeg Budzistowo – Kołobrzeg – w okresie letnim ze względu na trudności z noclegiem w miejscowościach nadmorskich zaleca się wędrówkę tym szlakiem;

Droga wariantowa nadmorska (wybrane miejscowości): Kamień Pomorski – Wrzosowo – Dziwnówek – Dziwnów – Międzywodzie – Kołczewo – Wisetka – Międzyzdroje;

Droga w kierunku Szczecina (wybrane miejscowości): Wolin – Czarnocin – Stepnica – Goleniów – Borzysławiec – Szczecin Załom – Szczecin Dąbie – Szczecin Słoneczne – Szczecin Katedra.

Ze Szczecina w kierunku Santiago można iść nieoznakowaną historyczną Drogą Wkrzańską w kierunku Greifswaldu lub nieoznakowaną drogą na południe w kierunku Frankfurtu nad Odrą lub nieoznakowanym szlakiem w kierunku Berlina. Można także skorzystać ze szlaku oznakowanego udając się w kierunku Świnoujścia.

Tabela 14. Lista głównych obiektów na szlaku znajdujących się w województwie zachodniopomorskim⁸²

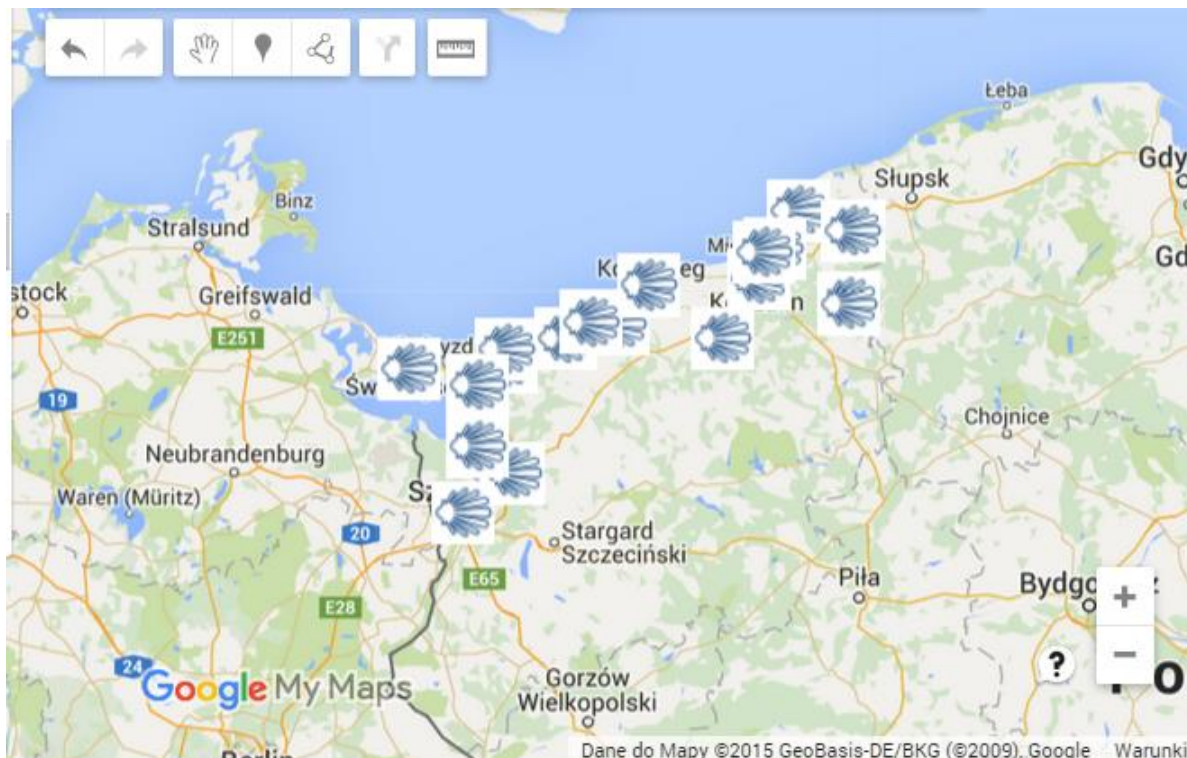
Lp.	Miejscowość	Obiekt
1.	SŁAWSKO	Kościół pw. św. Piotra i Pawła
2.	SŁAWNO	Kościół pw. Wniebowzięcia NMP
3.	DARŁOWO	Kościół pw. MB Częstochowskiej ★ ⁸³
4.	IWIĘCINO	Kościół pw. MB Królowej Polski ★
5.	OSIEKI	Kościół pw. św. Antoniego Padewskiego
6.	KOSZALIN	Sanktuarium na Górze Chełmskiej ★
7.	KOSZALIN	Bazylika katedralna pw. Niepokalanego Poczęcia NMP ★
8.	POLANÓW	Święta Góra Polanowska – jedna z tzw. świętych gór Pomorza
9.	KOŁOBRZEG	Bazylika konkatedralna pw. Wniebowzięcia NMP ★
10.	KOŁOBRZEG	Muzeum Oręża Polskiego ★
11.	BIAŁOGARD	Kościół pw. Narodzenia NMP
12.	GOSŁAW	Kościół pw. Chrystusa Króla
13.	TRZEBIATÓW	Kościół-sanktuarium Macierzyństwa NMP ★
14.	CERKWICA	Kościół pw. Najświętszego Serca PJ oraz kamienna studzienka św. Ottona
15.	KAMIEŃ POMORSKI	Bazylika konkatedralna pw. św. Jana Chrzciciela ★
16.	JARSZEWO	Kościół pw. Narodzenia NMP
17.	WOLIN	Kościół pw. św. Mikołaja
18.	ŚWINOUJŚCIE	Kościół pw. Chrystusa Króla
19.	ŚWINOUJŚCIE	Kościół pw. bł. Michała Kozala
20.	STEPNICA	Kościół pw. św. Jacka Odrowąża
21.	GOLENIÓW	Kościół pw. św. Katarzyny
22.	SZCZECIN	Bazylika archikatedralna pw. św. Jakuba Apostoła ★
23.	SZCZECIN	Osiedle Słoneczne – sanktuarium MB Fatimskiej

⁸² <http://www.re-create.pl/bibliography>

⁸³ Obiekty na szlaku szczególnie warte odwiedzenia

Źródło: <http://www.re-create.pl/bibliography>

Ilustracja 7. Usytuowanie głównych obiektów sakralnych na Pomorskiej Drodze św. Jakuba na terenie województwa zachodniopomorskiego

Źródło: Opracowanie własne

Potencjał zachodniopomorskiego odcinka Pomorskiej Drogi św. Jakuba został szczegółowo opracowany w artykule autorstwa T. Dudy pt. *Waloryzacja i analiza potencjału turystyczno-kulturowego zachodniopomorskiej części Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba*, który został opublikowany w czasopiśmie „Turystyka kulturowa” (12/2014)⁸⁴.

10.3.1.1. Wnioski z ewaluacji Pomorskiej Drogi św. Jakuba

W 2014 r. opracowano Analizę i ocenę osiągniętych efektów projektu „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba”, zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020.

⁸⁴ <http://turystykakulturowa.org/ojs/index.php/tk/article/view/550/494>

W dokumencie pojawiła się lista rekomendacji dotyczących zarządzania, promocji, funkcji społecznych, dostępności informacyjnej i infrastrukturalnej szlaku, takich jak:

- Dokładne zdefiniowanie charakteru projektu, w tym wyartykułowanie wszystkich jego funkcji, dzięki czemu poprawi się czytelność przyjętych celów i grup docelowych,
- Wprowadzenie kilku kierunków rozwoju szlaku (jako produktu turystycznego, szlaku pielgrzymkowego, formy ochrony dziedzictwa kulturowego, formy aktywizacji społeczności lokalne), dzięki którym będzie można wskazać odbiorców i instytucje odpowiadające za rozwój danego kierunku,
- Zwiększenie świadomości istnienia Szlaku w środowiskach: lokalnym, krajowym i międzynarodowym,
- Rewitalizacja szlaku nie jest tylko projektem turystycznym, jest on w takim samym stopniu projektem edukacyjnym czy kulturowym,
- Konieczne jest silne zaangażowanie władz samorządowych i kościelnych w funkcjonowanie szlaku,
- System informowania o szlaku połączony z lokalnymi i regionalnymi systemami informacji turystycznej i promocji, funkcjonującymi na obszarze jego przebiegu,
- Zdiagnozowanie potrzeb odbiorców szlaku związanych m.in. ze stylem życia, formą przemierzania szlaku,
- Określenie potencjału każdej z grup,
- Opracowanie komunikacji szlaku, w której znalazłyby się wytyczne dla poszczególnych jego interesariuszy,
- Przyszłe przedsięwzięcia, związane ze szlakiem, powinny być ukierunkowane na 2 główne grupy docelowe: pielgrzymów i mieszkańców województwa zachodniopomorskiego, w tym zwłaszcza na społeczności lokalne,
- Stworzenie spójnej oferty turystycznej szlaku.

Szlaki kulturowe wpływają na świadomość społeczną i zmianę postaw, co wymaga wielu lat, dlatego została określona 10-letnia trwałość dla projektu RECRreate.

Poważnym problemem do rozwiązania związanym z rozwojem szlaku jest słabe zaangażowanie, często wręcz zupełny brak zaangażowania ze strony kościelnej w otworzenie szlaku i opiekę duszpasterską nad pielgrzymami, a także - co z tego wynika - brak na trasie noclegów „na jedną noc”, którą mogliby oferować mieszkańcy. Podobny problem dostrzegany jest także na innych drogach jakubowych w Polsce: Osoby pielgrzymujące polskimi szlakami jakubowymi zwracają uwagę na liczne problemy i utrudnienia związane z odbytą pielgrzymką. Do najczęściej wymienianych utrudnień na pątniczym szlaku jest: brak lub niedostępność bazy noclegowej, brak oznakowania, oznakowanie niezgodne z opisem w przewodniku lub wytyczeniem na mapie, i co szczególnie smutne ze względów religijnych – pozamykane świątynie oraz brak opieki duszpasterskiej⁸⁵. W konsekwencji zniechęca to pielgrzymów i turystów do przemierzania szlaku w Polsce, hamując możliwości jego rozwoju.

⁸⁵ F. Mróz, Ł. Mróz, *Sukcesy i wyzwania związane z rozwojem kultu i Drogi św. Jakuba w Polsce*, s. 129,

Rozwój szlaku powinien być oparty na budowaniu i wzmacnianiu lokalnej tożsamości mieszkańców, a także dbałości o lokalne dziedzictwo kulturowe. Co w efekcie może podnieść ogólną atrakcyjność szlaku.

Kolejnym wyzwaniem jest zachowanie w dobrym stanie jego oznakowania i zachowanie ciągłości przebiegu szlaku. Warunki naturalne oraz prace związane z wycinką drzew i remontem dróg, powodują iż jest to także obszar szczególnej uwagi. Mimo zawarcia z zarządcami dróg i infrastruktury porozumieniami, to jednak jak wykazuje przeprowadzony w 2015 r. monitoring oznakowanie szlaku, wymaga odnowienia i uzupełnienia.

Pozytywnym sygnałem są natomiast inicjatywy środowiska naukowego, które wykorzystuje istniejący szlak do poszukiwań tradycji kulinarnych na obszarze szlaku⁸⁶.

10.3.2. Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego

Zakon cystersów posiada wielowiekową tradycję. Powstał w XI wieku we Francji w 1098 r. Założyciele nowego klasztoru w Citeaux (łac. Cistercium – od tego wywodzi się nazwa Cystersi) postanowili zorganizować życie mniszę ściśle według Reguły św. Benedykta. Do połowy XII wieku cystersi rozprzestrzenili się w Europie, wywierając duży i nieprzemijający wpływ na kulturę w sensie duchowym i materialnym⁸⁷. Od początku zaistnienia Zakonu, Cystersi służyli Bogu i człowiekowi poprzez modlitwę i pracę (Ora et Labora). Tam gdzie pojawiali się Cystersi następował rozwój nauki, kultury, medycyny, rzemiosła i rolnictwa⁸⁸.

Historycy przypisywali cystersom wielką rolę w cywilizowaniu Europy, a zwłaszcza w upowszechnianiu na słabo zaludnionych terenach nowoczesnych metod rolnictwa, głównie uprawy roślin. Wypracowany przez nich model architektoniczny świątyń dał bodziec do powstania stylu gotyckiego. Na terenach, gdzie trudno dostępny był budowlany kamień, stosowali jako pierwsi cegłę. Początkowo osiedlali się w miejscach odludnych dla zapewnienia sobie warunków do spokojnej medytacji i modłów. A że reguła nakazywała im przeznaczać na ten cel sporą część dnia, nie mieli go zbyt wiele na pracę. Stali się więc pracodawcami. W ten sposób pojawiła się w ich klasztorach grupa braci konwersów (bez święceń kapłańskich) obsługująca mnichów. To oni uprawiali ziemię, prowadzili młyny i inne obiekty klasztornej gospodarki. Zarządzali także bezpośrednio folwarkami tworzonymi ze wsi darowanych im przez osoby świeckie. Wokół klasztorów powstawały osady ludzi służebnych wykonujących różne zawody. Wiele tych osad przekształciło się w miasteczka o znaczeniu regionalnym. Często też zdarzało się tak, że to możni ludzie świeccy, przeważnie książęta, chcieli mieć braci cystersów na swoim terenie. Większość zakonników władała bowiem biegle łaciną, spora część

⁸⁶ T. Duda, N. Trocińska, (Uniwersytet Szczeciński) – *Poznaj smak pielgrzymowania. Tradycje kulinarne i kreowanie nowych produktów na szlaku Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba*, prezentacja podczas Konferencji Kultura i Turystyka. Przy wspólnym stole, Łódź 2015

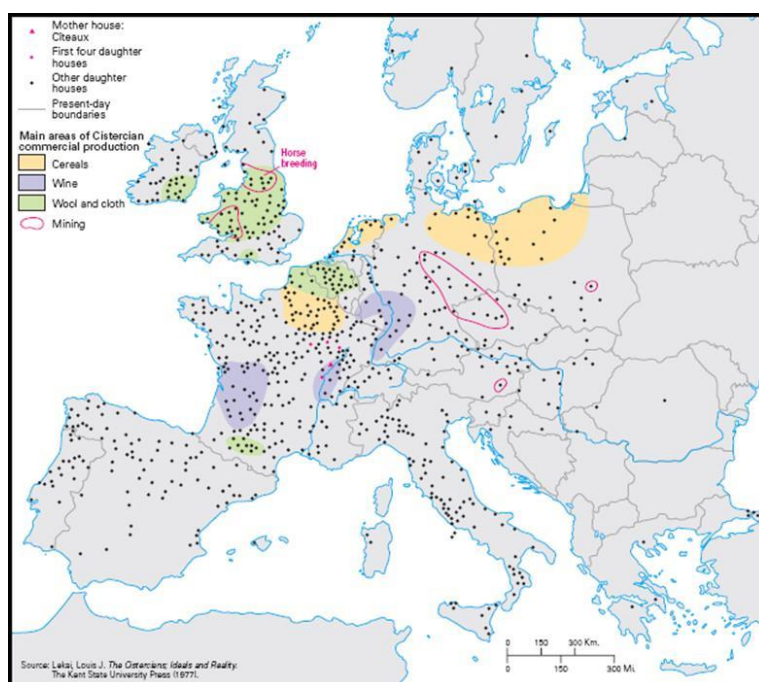
⁸⁷ R.K.Guzik O. Cist. (Wąchock), W. Musialik (Opole), *Sytuacja zakonu cystersów we współczesnej Polsce, Dziedzictwo cystersów Polsce*, Racibórz 2013, s.5

⁸⁸ http://www.szlakcysterski.org/?pokaz=o_cystersach&tytul=historia_zakonu_w_europie&artykul=tak

z nich potrafiła pisać, zakon słynął od początku ze znakomitych skrybów. Przepisywali oni papieskie bulle, modlitewniki, kancjonały, teksty kazań, traktatów filozoficznych, teologicznych, medycznych, księgi liturgicznej, przygotowywali coraz większą ilość dokumentów o charakterze prawnym. Europa cywilizowała się i wzrastało w niej zapotrzebowanie na dokumenty. Cysterskie biblioteki stawały się coraz bardziej zasobne w setki cennych rękopisów.⁸⁹

Przez ponad 900 lat nieprzerwanej działalności zakon ten i jego klasztory, rozlokowane w różnych częściach Europy, pozostawiły po sobie bardzo wielkie dziedzictwo kulturowe, materialne i duchowe, stanowiące znaczną część dorobku cywilizacyjnego naszego kontynentu. Burzliwe losy wielu państw sprawiły, że wiele opactw popadło w ruinę, jednak okazałe bryły kościołów, klasztorów i zabudowań oraz zgromadzone przez wieki zbiory pozwalają w skondensowanej formie przyjrzeć się dokonaniom wielu pokoleń.⁹⁰

Ilustracja 8. Mapa ekspansji zakonów cysterskich w Europie

Źródło: <http://www.medievalhistories.com/new-cistercian-studies-a-handlist-of-good-books/>

Do Polski cystersi przybyli w XII w., kładąc podwaliny pod polskie chrześcijaństwo i polską kulturę.

Na terenie Pomorza Zachodniego, w okresie do XII do XIV wieku, powstały cztery męskie klasztory cysterskie: w Kołbaczu, Bukowie Morskim, Bierzwniku i Mironicach oraz siedem konwentów żeńskich: w Szczecinie, Marianowie, Koszalinie, Wolinie, Cedyni, Reczu i Pełczycach. Pierwszym było opactwo w

⁸⁹ Z. Gloger Cystersi. *Historia i misja. Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1903

⁹⁰ A. M. Wyrwa, *Dziedzictwo kulturowe cystersów a szlak cysterski i jego idea, Dziedzictwo cystersów Polsce*, Racibórz 2013, s. 12

Kołbaczu, które zostało założone w 1173 r., a jego fundatorem był kasztelan szczeciński Warcisław Świętoborzyc, który sprowadził zakonników z duńskiego Esrom⁹¹.

Wszystkie polskie opactwa cysterskie dotrwały do początku XIX wieku, kiedy to zaborcy oddali je kasacji, a potem z trudem się odradzały. Aktualnie w Polsce są cztery czynne opactwa: Jędrzejów, Kraków-Mogiła, Wąchock i Szczyrzyc, ale dziedzictwo cysterskie obejmuje też obiekty pocysterskie

Mając na względzie duchowe i materialne dokonania zakonu na przestrzeni ponad dziewięciuset lat, w 1990 r., w czasie międzynarodowej konferencji, która odbywała się w Krakowie, Rada Europy zainicjowała utworzenie szlaku turystycznego „Drogami Cystersów” w ramach międzynarodowego programu „Europejskich Dróg Kulturowych”. Zaproponowana idea szlaku cysterskiego objęła programem różne części naszego kontynentu, w tym Polskę.⁹² Od tego czasu w wielu krajach Europy prowadzone są liczne badania i działania związane z zachowaniem pocysterskiego dziedzictwa. W 2010 roku Szlak Cysterski został oficjalnie wpisany na listę Europejskich Szlaków Kulturowych.

Szlak Cysterski w Polsce obejmuje 47 miejscowości⁹³ i przebiega przez tereny województw: dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego, lubuskiego, łódzkiego, małopolskiego, opolskiego, pomorskiego, śląskiego, świętokrzyskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego.

Ilustracja 9. Przebieg Szlaku Cysterskiego w Polsce

⁹¹ <http://zamek.szczecin.pl/site/slady/slady/pl/kolbacz.html>

⁹² A. M. Wyrwa, *Dziedzictwo kulturowe cystersów a szlak cysterski i jego idea, Dziedzictwo cystersów Polsce*, Racibórz 2013, s. 14

⁹³ https://pl.wikipedia.org/wiki/Szlak_Cysterski

Źródło: http://morzeprzygody.eu/?page_id=575

Zachodniopomorska część Europejskiego Szlaku Cysterskiego prowadzi przez 10 miejscowości, w których w średniowieczu zbudowano klasztory należące zarówno do męskiej, jak i żeńskiej linii zakonu cysterskiego.

Podróż do tych miejsc to nie tylko okazja poznania historii i architektury dawnych klasztorów, ale również okazja do wielu przeżyć duchowych i estetycznych. Istniejące do dziś obiekty pocysterskie są bowiem nie tylko imponujące i piękne, ale otacza je również atmosfera prawdziwego mistycyzmu. Najstarszy i najlepiej zachowany jest kompleks klasztorny w **Kołbaczu** ze słynną, misternie wykonaną rozetą w zachodniej części kościoła. Uduchowiony klimat dawnego opactwa możemy poczuć w krużgankach klasztoru w **Bierzwniku**. Warto też odwiedzić galerię malarstwa w skrzydle klasztornym w **Marianowie**, gdzie przez wiele lat mieszkała słynna pomorska czarownica Sydonia von Borcke. Pozostałości po średniowiecznych klasztorach można podziwiać również w **Cedyni, Pełczycach i Koszalinie**. Na szlaku leżą również **Szczecin, Recz i Bukowo Morskie**, w których obiekty cysterskie nie zachowały się do dzisiejszego dnia, oraz Winniki w gminie Węgorzyno, w których od kilku lat znajduje się dom zakonny cystersów⁹⁴.

Koordynatorem Szlaku Cysterskiego w Polsce jest Ogólnopolskie Stowarzyszenie Gmin Cysterskich, które powstało w 2007 r. w Bierzwniku w celu wspierania idei samorządu terytorialnego oraz obrony wspólnych interesów w zakresie ochrony dziedzictwa cysterskiego. Stowarzyszenie współpracuje także z podmiotami zagranicznymi, m.in. we Francji, Belgii, Niemczech i Szwecji.

Tabela 15. Przebieg Zachodniopomorskiej Pętli Szlaku Cysterskiego (główne obiekty)⁹⁵

Lp.	Miejscowość	Obiekt / Obecna funkcja
1.	BUKOWO MORSKIE	Zespół klasztorny cystersów / kościół pw. Najświętszego Serca PJ
2.	KOSZALIN	Zespół opactwa cysterek / świątynia prawosławna
3.	WOLIN	Opactwo cysterek / kościół pw. św. Mikołaja
4.	SZCZECIN	Opactwo cysterek/ bazylika archikatedralna pw. św. Jakuba Apostoła
5.	KOŁBACZ	Zespół opactwa cysterskiego / kościół pw. NMP, Dom Konwersów, Dom Opata ★
6.	MARIANOWO	Zespół klasztorny cysterek / kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP
7.	RECZ	Zespół klasztorny cysterek / kościół pw. Chrystusa Króla
8.	BIERZWNIK	Pocysterski zespół klasztorny / kościół pw. Matki Boskiej Szkaplerznej ★
9.	PEŁCZYCE	Zespół klasztorny cysterek / kościół pw. Narodzenia NMP, skrzydło klasztorne – siedziba Agencji Rolnej
10.	CEDYNIA	Zespół klasztorny cysterek / obiekt hotelowy ★

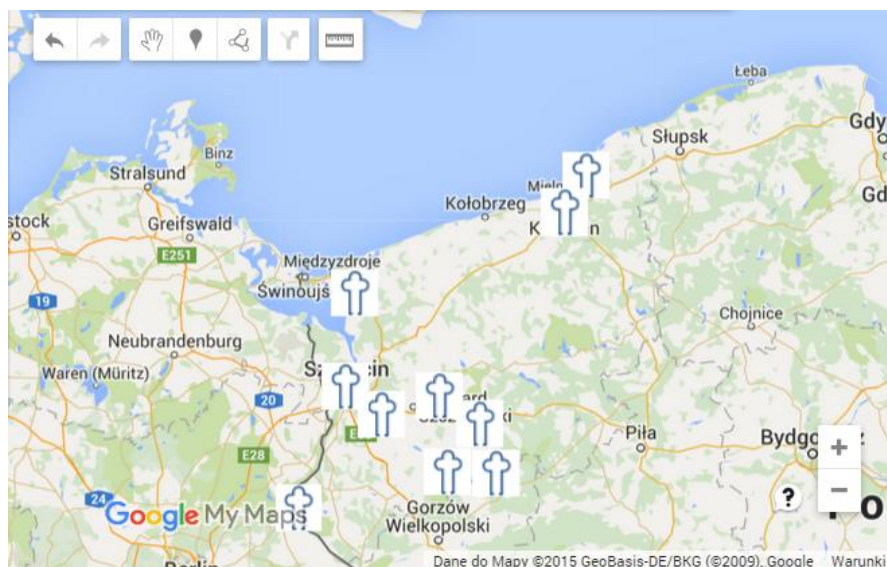
Źródło: Opracowanie własne i uczestnicy warsztatów

⁹⁴ www.poznajpomorzechodnie.wzp.pl

⁹⁵ http://morzeprzygody.eu/?page_id=575

Oprócz wymienionych powyżej 10 głównych obiektów szlaku, na Pomorzu Zachodnim są jeszcze 63 inne punkty związane z historią cystersów, są przede wszystkim miejscowości, które zostały im nadane i były przez nich zarządzane.

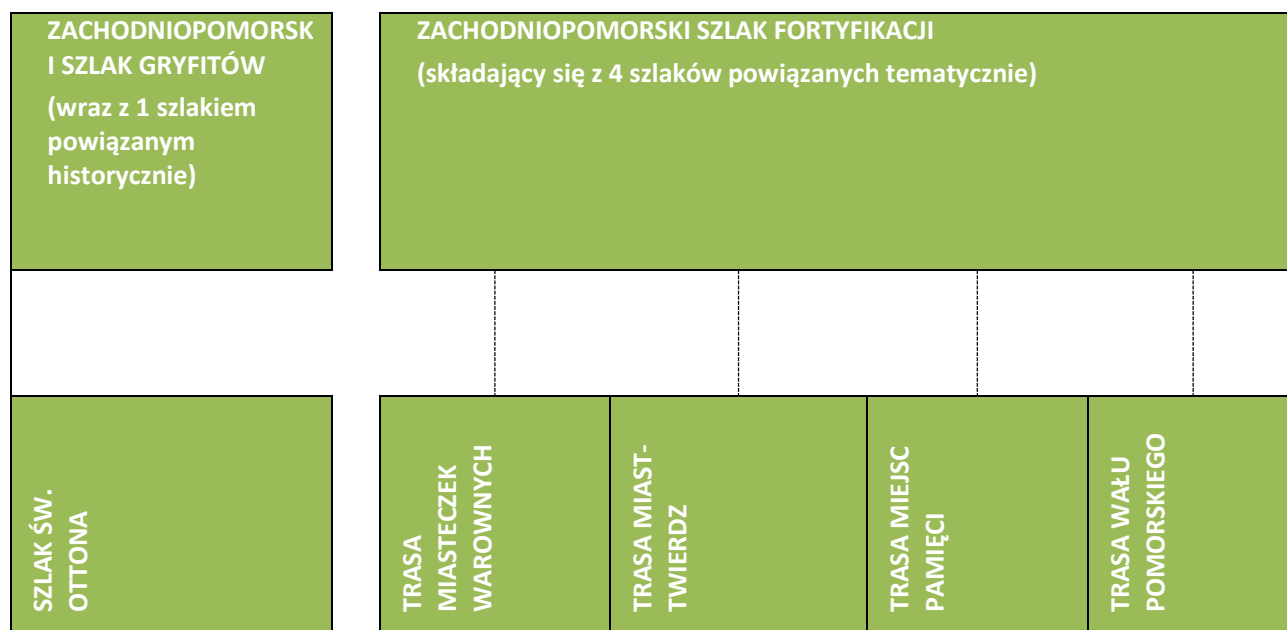
Ilustracja 10. Usytuowanie głównych obiektów na Szlaku Cystersów na terenie województwa zachodniopomorskiego

Źródło: Opracowanie własne

10.4. Szlaki kulturowe – projektowane

Tabela 16. Schemat szlaków projektowanych

Źródło: Opracowanie własne

10.4.1. Kryteria doboru obiektów na szlakach

W ramach prac nad projektem zostały wyłonięte obiekty proponowane do włączenia do poszczególnych szlaków. Obiekty te zostały poddane szczegółowej weryfikacji w zakresie zgodności z tematem szlaku, bezpieczeństwem oraz atrakcyjności i dostępności. W projektowaniu przebiegu poszczególnych szlaków niezwykle istotne były lokalizacja poszczególnych punktów oraz podział na tematyczne subtrasy.

Tabela 17. Schemat doboru obiektów

Proponowany obiekt		
typ: zabytek / instytucja lub muzeum / dziedzictwo niematerialne/ miejsce krajobrazowo-przyrodnicze / obiekt inżynieryjno-przemysłowy/ atrakcja turystyczna / inne		
Zgodność z tematem szlaku	Bezpieczeństwo	Atrakcyjność i dostępność obiektu
Czy obiekt / miejsce wiąże się z tematem szlaku? Czy obiekt / miejsce posiada ofertę stałą, związaną z tematem przewodnim szlaku?	Czy obiekt / miejsce jest bezpieczne dla turystów? Czy obiekt / miejsce jest zabezpieczone przed turystami? Czy obiekt / miejsce posiada wszystkie wymagane dokumenty i zabezpieczenia do zapewnienia bezpieczeństwa zwiedzającym korzystającym z oferty obiektu / miejsca?	Czy warto zwiedzić to miejsce / ten obiekt? * – można, ** – warto, *** – koniecznie Czy obiekt jest udostępniony do zwiedzania? Na jakich zasadach?
	ADMINISTRATOR Czy obiekt / miejsce posiada instytucję / podmiot zarządzający, który decyduje o zaangażowaniu obiektu w szlak i podpisuje umowy? Czy obiekt / miejsce posiada administratora, który jest odpowiedzialny za zarządzanie obiektem i bezpieczeństwo turystów? Czy administrator dba o obiekt / miejsce (bezpieczeństwo, estetyka, informacja)?	WARTOŚĆ OBIEKTU Czy obiekt / miejsce ma dużą wartość historyczną? Czy obiekt / miejsce ma dużą wartość artystyczną? RANGA / ROZPOZNAWALNOŚĆ Czy obiekt / miejsce jest istotnym elementem oferty turystycznej regionu? Czy obiekt / miejsce jest znane / rozpoznawalne jako atrakcja turystyczna w skali ponadregionalnej? DOSTĘPNOŚĆ OBIEKTU Czy możliwy jest dojazd komunikacją publiczną do obiektu / miejsca? Czy obiekt / miejsce jest udostępnione do zwiedzania? W jakich dniach i godzinach obiekt / miejsce jest udostępniany zwiedzającym? Jakie są zasady zwiedzania przez osoby

		indywidualne oraz grupy zorganizowane? Jak można się skontaktować z osobą odpowiedzialną za organizację i obsługę zwiedzania? OFERTA Czy obiekt / miejsce posiada ofertę zwiedzania dla różnych typów turystów (grupy zorganizowane / osoby indywidualne)? Czy jest możliwość zwiedzania z przewodnikiem? Na jakich zasadach (np. odpłatne, po wcześniejszej rezerwacji itp.)? Czy jest możliwość udziału w zajęciach / warsztatach dostosowanych do różnych grup odbiorców? INFRASTRUKTURA Czy obiekt / miejsce posiada infrastrukturę turystyczną (parkingi, toalety) oraz udogodnienia dla grup specjalnych (osoby niepełnosprawne, seniorzy, rodzice z dziećmi)? Czy w pobliżu obiektu / miejsca jest dostępna infrastruktura gastronomiczna / noclegowa?
--	--	--

Źródło: Opracowanie własne

10.4.2. Zachodniopomorski Szlak Gryfitów

Zachodniopomorski Szlak Gryfitów to propozycja stworzenia trasy turystyczno-kulturowej, która prowadzi przez miejscowości związane z dynastią książąt pomorskich panującą na Pomorzu Zachodnim od XII do XVII w. Dynastia Gryfitów to jedna z najdłużej panujących dynastii w Europie.

Według E. Rymara „Rodowód Książąt Pomorskich” T 1 str. 31 cyt. *Mroczne początki państwowości pomorskiej nie pozwalają nawet uchwycić momentu dziejowego, w którym pojawił się pierwszy historyczny władca pomorski. Na twardym gruncie w badaniach nad rodowodem książęcym stajemy dopiero około 1120 roku, kiedy pojawia się książę Warcisław I. Nazwa rodu ukształtowała się w XV wieku i została zaczerpnięta od Gryfa, którego członkowie rodziny używali jako swojego herbu od co najmniej 1214 roku*⁹⁶.

⁹⁶ <http://1414.dynasteia.pl/printview.php?t=242&start=0>

Władztwo Gryfitów obejmowało ziemie leżące po obu stronach Odry pomiędzy Rugią na zachodzie, po Pyrzyce na południu i Sławno, a także okresowo, miasto Łębork na wschodzie⁹⁷. Region ten w swoich dziejach – w całości lub częściach - należał do Księstwa Pomorskiego, Brandenburgii, Szwecji, Danii, Prus i Polski, co sprawia, że dziedzictwo kulturowe Pomorza jest wielonarodowe i wieloetniczne⁹⁸.

Pierwszym historycznym władcą Pomorza Zachodniego a zarazem protoplastą dynastii Gryfitów był Warcisław I. To w okresie jego panowania Bolesław III Krzywousty podporządkował sobie Pomorze przyłączając je do Polski. Rozpoczął też proces jego chrystianizacji zakończony utworzeniem, w 1140 r. biskupstwa w Wolinie (przeniesionego w 1176 r. do Kamienia). W 1181 r. Pomorze Zachodnie zostało lennem cesarstwa niemieckiego, a w latach 1184-1227 Danii⁹⁹.

Barnim I zwany Dobrym, zrzucił z Pomorza nadodrzańskiego zwierzchność duńską i przeniósł stolicę swego państwa z Uznamia do Szczecina, któremu w 1243 r. nadał miejskie prawa magdeburskie¹⁰⁰. To za jego panowania około 30 pomorskich miast otrzymało prawa miejskie, poza Szczecinem także m.in.: Kamień Pomorski (1274), Stargard (1243), Gryfino (1254), Police (1260) i Goleniów (1268). Chcąc rozwijać gospodarczo kraj przekazywał ziemie zakonom cysterskim, które specjalizowały się w rolnictwie, produkcji i zarządzaniu, a także zakonom templariuszy, ściągając kupców lubeckich i duńskich, aby poszerzyć wpływy ekonomiczne w Europie Zachodniej¹⁰¹.

Rok 1295 przyniósł rozbięcie dzielnicowe państwa Gryfitów, które to zostało podzielone na dwa księstwa: Wołogoskie i Szczecińskie. Przewyciężenie rozdrobnienia feudalnego było procesem długotrwałym. Kraj ostatecznie zjednoczył w 1478 roku Bogusław X. W 1491 r. poślubił on córkę króla Polski Kazimierza Jagiellończyka – Annę, co zacieśniło związek Pomorza z Polską. Wraz ze zjednoczeniem książę Bogusław przeprowadził szereg reform wewnętrznych mających na celu konsolidację państwa¹⁰². Rozbudował zamek w Szczecinie, dążąc do uczynienia z tego miasta stolicy księstwa i długo opierał się włączeniu Pomorza Zachodniego w granice Brandenburgii¹⁰³, by jednak ze względu na brak zainteresowania ze strony Polski, coraz bardziej roztopiać się w niemieckiej mowie i kulturze. Zostając księciem Rzeszy, miał rozległe kontakty na dworach cesarstwa, Europy, także w papieskim Rzymie¹⁰⁴.

W 1534 r. Barnim IX ks. szczeciński oraz Filip I ks. wołogoski na sejmiku w Trzebiatowie przyjęli luteranizm jako religię panującą w państwie.

Wyjątkowym dla Pomorza Zachodniego władcą był książę Filip II (1573-1618) - mecenas sztuki, któremu przypisywane są słowa *"Dla mnie największą przyjemnością jest, aby czytać dobre, wybrane książki, zbierać obrazy wybitnych mistrzów i stare różnego rodzaju monety. Z nich uczyć*

⁹⁷ <http://zamek.szczecin.pl/zwiedzanie.php?id=7>

⁹⁸ *Wojewódzki Program Opieki nad zabytkami na lata 2013-2017 dla województwa zachodniopomorskiego*, s. 44

⁹⁹ http://herbypolskie.strefa.pl/OTHER_gen/_INDEX_eu.htm#Gryfici

¹⁰⁰ <http://zamek.szczecin.pl/historia.php?id=160>

¹⁰¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Barnim_I

¹⁰² <http://zamek.szczecin.pl/site/sladamisladam/archiwalia/nawozytne.html>

¹⁰³ http://zp.pl/gryfici--wladcy-pomorza,artykul_1_347_0_30

¹⁰⁴ <http://www4.rp.pl/artykul/345522-Na-tropach-Gryfitow-.html>

się, jak siebie uszlachetnić, by i tym samym lepiej służyć społeczeństwu". Artystycznymi symbolami jego panowania są Kabinet Pomorski – jedyny tego typu mebel w Europie budowany przez siedem lat przez dwudziestu artystów rzemieślników¹⁰⁵ oraz Wielka Mapa Księstwa Pomorskiego opracowana przez Eilharda Lubinusa^{106 107}. Eksponaty zgromadzone przez księcia Filipa II stanowiące zabytki sztuki renesansowej oraz kroniki i materiały rozproszone są w blisko trzydziestu polskich i niemieckich muzeach, bibliotekach, archiwach oraz instytucjach kościelnych¹⁰⁸.

Ostatni z dynastii Gryfitów bezpotomny Książę Bogusław XIV w 1623 desygnował Ernesta Bogusława de Croy (syna ostatniej przedstawicielki dynastii, księżnej słupskiej Anny de Croy, córki Bogusława XIII), na biskupa kamieńskiego. W drugiej połowie XVII w. dynastia Gryfitów wygasła, a ich włości podzieliły między siebie Prusy i Szwecja¹⁰⁹.

Na zaproponowanej w niniejszej koncepcji trasie Zachodniopomorskiego Szlaku Gryfitów znalazły się obiekty związane z historią książąt pomorskich zlokalizowane w granicach administracyjnych województwa zachodniopomorskiego. Należy jednak pamiętać, że faktycznie Szlak Gryfitów obejmuje obiekty historycznie związane z Księstwem Pomorskim, także te, które obecnie znajdują się w województwie pomorskim i w Niemczech, i powinien być postrzegany całościowo. Przebieg całego szlaku prześledzić można na mapie „śladami książąt pomorskich”¹¹⁰ opracowanej w ramach polsko-niemieckiego projektu „Skarby pomorskiej kultury”, która wskazuje następujące miejscowości: Bytów i Słupsk (woj. pomorskie), **Darłowo, Koszalin, Trzebiatów, Kamień Pomorski, Sowno, Marianowo, Kołbacz, Szczecin, Szczecin-Dąbie** (woj. zachodniopomorskie), Pasewalk, Ueckermünde, Anklam, Pudagla, Freesendorf, Wolgast, Ludwigsburg, Eldena k.Greifswaldu, Stralsund, Bergen, Franzburg, Barth (Niemcy)¹¹¹.

¹⁰⁵ <http://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/1,137466,19253766,cenne-cuda-ksiecia-pomorskiego-filipa-ii-od-piatku-na-zamku.html>

¹⁰⁶ <http://zamek.szczecin.pl/wystawy.php?id=382>

¹⁰⁷ <http://zamek.szczecin.pl/site/slادami/slادami/archiwalia/lubinus.html>

¹⁰⁸ <http://zamek.szczecin.pl/kalendarz.php?id=5153>

¹⁰⁹ http://herbypolskie.strefa.pl/OTHER_gen/_INDEX_eu.htm#Gryfici

¹¹⁰ <http://zamek.szczecin.pl/site/slادami/slادami/trasa.html>

¹¹¹ <http://zamek.szczecin.pl/site/slادami/slادami/pl/barth.html>

świadości regionalnej i wpłynąć na większą aktywność społeczną i gospodarczą. Działania na rzecz rozwoju szlaku pod kątem wykorzystania turystycznego stwarza także możliwości realizacji projektów transgranicznych w oparciu o wspólne materialne i niematerialne dziedzictwo regionu.

Zachodniopomorska część Szlaku Gryfitów obejmuje 9 miejscowości i prezentuje 15 obiektów. Długość tej trasy wynosi w przybliżeniu ok. 350 km.

Tabela 18. Przebieg Zachodniopomorskiej Szlaku Gryfitów

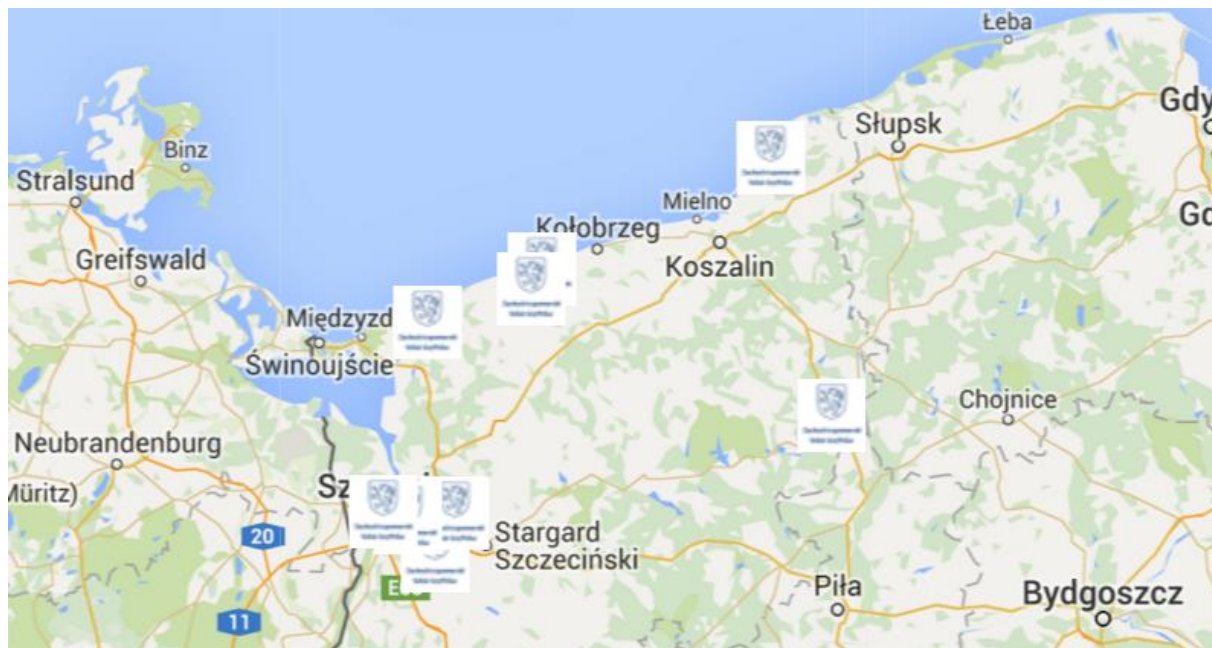
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Związek z tematem	Obecna funkcja
1.	KAMIEŃ POMORSKI	Pałac Biskupi	Dawna siedziba biskupów, których funkcję sprawowali m.in. Gryfici	Obiektem zarządza parafia pw. św. Ottona
2.	KAMIEŃ POMORSKI	Bazylika konkatedralna pw. św. Jana Chrzciciela	W wyposażeniu obiekty, m.in. słynne organy z fundacji książęcej związanej z ostatnim z rodu Gryfitów Ernestem Bogusławem de Croy, fundatorem bazyliki był Gryfita – książę Kazimierz I	Zabytek sakralny
3.	KAMIEŃ POMORSKI	Miejsce dawnego grodu obronnego	Siedziba pierwszego księcia z rodu Gryfitów - Warcisława I	Obecnie w tym rejonie znajduje się XVIII-wieczny kościół pw. NMP
4.	KAMIEŃ POMORSKI	Ratusz	Początki tej budowli sięgają nadania praw miejskich Kamieniowi, a dokonał tego w 1274 roku Gryfita książę Barnim I	Obecnie w ratuszu mieszczą się biura urzędu miejskiego
5.	KAMIEŃ POMORSKI	Mury obronne (zarówno miejskie jak i należące do Osiedla Katedralnego)	Ich budowa i rozbudowa związana jest z kolei z przywilejem nadanym po 1308 roku przez księcia Warcisława IV	Zabytkowa architektura
6.	SZCZECIN	Bazylika archikatedralna pw. św. Jakuba Apostoła	Kaplica Gryfitów ze szczątkami książąt – miejsce ich powtórnego pochówku	Zabytek sakralny
7.	SZCZECIN	Muzeum Narodowe	Wystawa „Złoty wiek Pomorza” z ekspozycją poświęconą Gryfitom (obecnie modernizacja)	Placówka muzealna
8.	SZCZECIN	Zamek Książąt Pomorskich	Główna siedziba rodu Gryfitów, wystawa	Placówka muzealna

			poświęcona Gryfitom oraz ekspozycja 6 książęcych sarkofagów	
9.	SZCZECIN-DĄBIE	Pałac myśliwski	Dawna rezydencja książęca	Filia Miejskiej Biblioteki Publicznej
10.	ROBY	Kościół pw. Niepokalanego Serca NMP	W kościele znajduje się ołtarz, którego fundatorką była księżna Zofia holsztyńska, wdowa po Filipie II	Zabytek sakralny
11.	SOWNO	Kościół pw. św. Marii Magdaleny	Płyta pamiątkowa Mikołaja Hinze błazna księcia Jana Fryderyka	Zabytek sakralny
12.	KOŁBACZ	Zespół opactwa cysterskiego / kościół pw. NMP, Dom Konwersów, Dom Opatów	Służył Gryfitom jako rezydencja letnia	Zabytek sakralny
13.	DARŁOWO	Kościół pw. MB Częstochowskiej	Sarkofag księcia Eryka Pomorskiego	Zabytek sakralny
14.	DARŁOWO	Zamek Książąt Pomorskich	Siedziba książęca	Placówka muzealna – Muzeum w Darłowie
15.	SZCZECINEK	Zamek / Galeria Sztuki Zamek	Skrzydło zamku Książąt Pomorskich - siedziba księżnej-wdowy Jadwigi	SAPIK
16.	TRZEBIATÓW	Pałac wcześniej zamek w Trzebiatowie	Początki pałacu książęcego w Trzebiatowie sięgają XII wieku. Pierwotnie znajdował się tutaj gród książęcy, który w 1224 stał się własnością księżnej Anastazji, wdowy po księciu pomorskim Bogusławie I. Od 1619 był on rezydencją księżnej Zofii holsztyńskiej, wdowy po księciu pomorskim Filipie II, książę był powszechnie znanym i szanowanym mecenasem kultury to na jego zlecenie powstała m.in. Wielka Mapa Księstwa Pomorskiego Eilhardusa Lubinusa, na zamku szczecińskim gromadził dzieła sztuki. W 1543 r. w Trzebiatowie odbył się Sejmik, podczas	Trzebiatowski Ośrodek Kultury

			którego książęta pomorscy zdecydowali o przyjęciu luteranizmu	
--	--	--	---	--

Źródło: Opracowanie własne przez zespół uczestniczący w warsztatach

Ilustracja 11. Przebieg Zachodniopomorskiego Szlaku Gryfitów

Źródło: opracowanie własne

10.4.3. Szlak św. Ottona

Szlak św. Ottona

Szlak św. Ottona to trasa biograficzna poświęcona postaci średniowiecznego misjonarza pochodzącego z Bambergu. Trasa, wiodąca śladami misji chrystianizacyjnych, łączy 19 obiektów w 12 miejscowościach, szlak ma ok. 300 km.

Otton (1060-1139) przebywał na ziemiach polskich, w Gnieźnie już jako kleryk i młody kapłan (w latach 1080-1090) by prowadzić naukę dla młodzieży szlacheckiej, a także pełnić funkcję kapelana na dworze księcia Władysława Hermana. Po powrocie do Niemiec został kanclerzem cesarza Henryka IV, a następnie biskupem Bambergu. Po podporządkowaniu lennym Polsce Pomorza Zachodniego przez Bolesława III Krzywoustego, polski książę zaprosił biskupa Ottona do przeprowadzenia misji chrystianizacyjnej. Otton odbył dwie misje w latach 1124-1125 i 1128, które zakończone zostały sukcesem. Były one unikalnym wydarzeniem w Europie, podczas których bez przelewu krwi dokonana się pokojowa krucjata. Zawdzięczać to należy wybitnym zdolnościom

biskupa i przezorności polskiego księcia Bolesława Krzywoustego. Mocą bulli papieża Klemensa II w 1189 r. kościół zaliczył biskupa Ottona w poczet świętych¹¹⁴.

Misja św. Ottona dokonała przełomu na Pomorzu Zachodnim – po jego dwóch wyprawach (w 1124-1125 i 1128r.) kraj zmienił się radykalnie. Przemiana dotyczyła nie tylko religii, dotyczyła w zasadzie wszystkich kwestii cywilizacyjnych. Pomorze stało się jednym z krajów europejskich, odtąd kształtowało swe obyczaje na równi z wszystkimi innymi europejskimi społecznościami i na równi z nimi uczestniczyło w budowaniu Europy¹¹⁵.

Polska, za pośrednictwem swojego władcy Mieszka I przyjęła w 966 r. chrzest, wprowadzając tym samym w miejsce politeizmu – monoteizm. Pomorze natomiast opornie przyjmowało chrześcijaństwo – nieudane próby Mieszka I (Wolin 968 r.) i Bolesława Chrobrego (biskupstwo w Kołobrzegu istniejące niespełna 7 lat 1000–1007) ponowił Bolesław Krzywousty, chcąc w ten sposób silniej związać Pomorze z Polską. Udało się tego dokonać z udziałem biskupa Ottona z Bambergu, znanego ze swych zdolności negocjacyjnych i duszpasterskich. W asyście licznej oddziały zbrojnych zapewnionej przez księcia pomorskiego Warcisława (pierwszego z Gryfitów), z którym spotkał się w Stargardzie, biskup Otton odwiedzał i chrzczył kolejne miasta Pomorza: **Pyrzyce, Kamień Pomorski, Wolin, Szczecin, Cerkwice, Kołobrzeg, Białogard**. Z zapisków kronikarzy towarzyszących św. Ottonowi wiemy, że wszędzie tam, gdzie dotarła misja, niszczone były pogańskie świątynie i ośrodki kultu. W miejscach zniszczonych świątyń wznoszono kaplice i kościoły. W ten sposób chciano szybko wykorzenić starą wiarę i zaszczyć nową^{116 117}.

Podczas I wyprawy misyjnej Otton założył 11 kościołów w 9 miejscowościach: w **Pyrzycach, Szczecinie** (dwa), Gardzcu (obecnie Garz w pow. Wolgast – okręg Rostock lub według niektórych – Garz na wyspie Uznam), **Wolinie (dwa), Lubiniu, Kłodzieniu** (nazwę tę łączy się z dzisiejszym Kłodkowem, wsią położoną nad Regą 5 km na południe od Trzebiatowa), **Kołobrzegu, Białogardzie**, oraz książęcym **Kamieniu Pomorskim**, i ochrzcił, tylko w pierwszej wyprawie misyjnej ponad 22 tys. pogan. Końcowym efektem misyjnej działalności Ottona na Pomorzu było utworzenie w roku 1140 biskupstwa pomorskiego z siedzibą w Wolinie.¹¹⁸ Św. Otton nazywany jest Apostołem Pomorza.

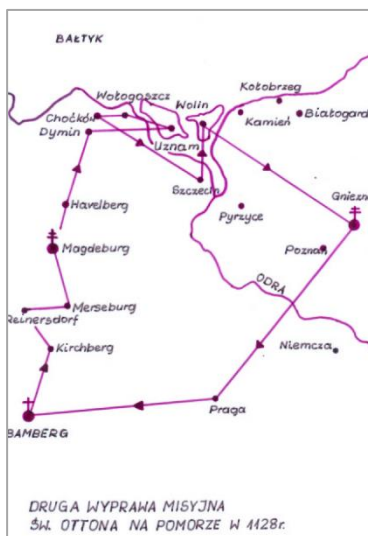
¹¹⁴ R. Kotla, *Szlak misji chrystianizacyjnej Ottona z Bambergu na Pomorzu 1124-1128 – tło historyczne szlaku*, 2004

¹¹⁵ P. Fenrych, *Święty Otton Biskup, Misjonarz, Europejczyk*, broszura wydana w ramach projektu Opracowanie tras turystycznych dla promocji historycznego Pomorza, Szczecin 2004

¹¹⁶ *Tajemnice krajobrazów Pomorza Zachodniego. Przewodnik dla dociekliwych*, Z. Głąbiński (red.), Szczecin 2009, s. 24, 30, 54

¹¹⁷ R. Kotla, *Szlak misji chrystianizacyjnej Ottona z Bambergu na Pomorzu 1124-1128 – tło historyczne szlaku*, 2004

¹¹⁸ <http://www.pch24.pl/sw--otton-z-bambergu---niestrudzony-apostol-pomorza,23910,i.html>

Inicjatywa powstania Szlaku św. Ottona podejmowana była i jest w regionie wielokrotnie z inicjatywy zarówno środowiska kościelnego, jak i świeckiego. Temat ten poruszany jest w perspektywie nadchodzącego 900-lecia chrystianizacji Pomorza.

Od wielu lat Podejmowane są one wspólne lub z udziałem środowisk polskich i niemieckich, min:

- W roku 2004 w związku z 880. rocznicą pierwszej misji św. Ottona na Pomorze Zachodnie Kuria Biskupia w Szczecinie na zlecenie abp. Zygmunta Kamińskiego wydała specjalny medal pamiątkowy zw. Orderem św. Ottona. Metropolita Szczecińsko-Kamiński wręcza go zasłużonym dla metropolii.¹¹⁹
- W roku 2004 w ramach realizacji polsko-niemieckiego projektu pn. „Opracowanie tras turystycznych dla promocji historycznego Pomorza” w ramach programu Interreg III/A 2003/2004 wydana została publikacja autorstwa P. Fenrycha „Święty Otton. Biskup, Misjonarz, Europejczyk”, a historyk i przewodnik turystyczny R. Kotla opracował „Szlak misji chrystianizacyjnej Ottona z Bambergu na Pomorzu 1124-1128”,
- W latach 2008 – 2011 na terenie grodziska Lubin (gm. Międzyzdroje) Instytut Archeologii i Etnologii PAN pod kierownictwem prof. M. Rębkowskiego prowadził badania archeologiczne, których celem było rozpoznanie ważnych relikwów związanych z chrystianizacją i misją św. Ottona z Bambergu.¹²⁰ Podczas badań odnalezione zostały pozostałości pierwszego kościoła z okresu I misji biskupa Ottona. Waga tych odkryć jest, jak zaznacza prof. Rębkowski, ogromna, a miejsce powinno stać się jednym z najważniejszych na mapie turystycznej w tej części Bałtyku, bo na to zasługuje¹²¹. Profesor duży nacisk położył nie tylko na wyniki badań, ale również na społeczny wymiar badań archeologicznych i relację pomiędzy naukowcami, a lokalnymi mieszkańcami¹²². Uroczysty pochówek wydobytych podczas tych badań szczątków

¹¹⁹ Wywiad z G. Wejmanem z www.pch24.pl

¹²⁰ https://www.academia.edu/12691825/Nie_tylko_o_archeologii_pomorskiej_-_rozmowa_z_prof._dr._hab._Marianem_R%C4%99bkowskim

¹²¹ <http://radioszczecin.pl/1,105450,to-moze-byc-jeden-z-najwazniejszych-punktow-na-m&s=1617&si=1617&sp=1617>

¹²² <http://www.archeo.univ.szczecin.pl/index.php/kronika/216-sprawozdanie-i-archeologiczna-sesja-sprawozdawcza-us>

dawnych pomorzan odbył się w 2014 r. pod przewodnictwem Arcybiskupa A. Dzięgi. Wydarzenie było okazją do spotkania przedstawicieli: PAN ze Szczecina i Warszawy, władz samorządowych ościennych gmin, stowarzyszeń, kościoła katolickiego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie.

- W październiku 2015 roku na Pomorze Zachodnie przybyła delegacja kapłanów Kapituły z Bambergu. Na czele pielgrzymki stał Ksiądz Arcybiskup dr L. Schick, biskup Bambergu, który ofiarował relikwie św. Ottona dla Bazyliki św. Jana Chrzciciela w Szczecinie. Wizyta ta została zaplanowana jako pielgrzymka śladami misjonarza Pomorza św. Ottona z Bambergu. Pielgrzymi z Bambergu odwiedzili Lubin, Wolin i Kamień Pomorski oraz Stargard, Kołbacz i Pyrzyce¹²³.

Polsko-niemieckie przygotowania do przypadającej w 2024 r. dziewięćsetnej rocznicy I misji chrystianizacyjnej, mogą mieć bardzo duże znaczenie nie tylko na organizację samego Szlaku, ale także na jego funkcjonowanie. Ze względu na jego charakter, to na ile Szlak zaistnieje w świadomości mieszkańców zależeć będzie w znacznej mierze od zaangażowania środowiska kościelnego. Ze względu jednak na to, że skutki przeprowadzonej przez Ottona misji wywarły ogromny wpływ na funkcjonowanie kraju, równie istotne jest zaangażowanie samorządów i organizacji pozarządowych po obu stronach Odry, które już planują organizacje tematycznych wydarzeń.

Warto zauważyć także, że rozwój Szlaku św. Ottona stanie się silnym regionalnym akcentem Pomorskiej Drogi św. Jakuba, umożliwiając pielgrzymom jakubowym poznanie początków chrześcijaństwa na Pomorzu Zachodnim.

Tabela 19. Lista obiektów na Zachodniopomorskim Szlaku św. Ottona

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Związek z tematem	Obecna funkcja
1.	PYRZYCE	Studnia św. Ottona ★	Miejsce chrztu Pomorzan	Miejsce historyczne – pomnik
2.	PYRZYCE	Kościół poaugustiański	Prawdopodobnie miejsce pierwszego kościoła chrześcijańskiego	Zabytek sakralny
3.	PYRZYCE	Kościół pw. NMP	Parafia pw. św. Ottona	Zabytek sakralny
4.	BRZESKO	Pomnik Ottona	I grupa Pomorzan ochrzczona w Brzesku	Miejsce historyczne – pomnik
5.	BRZESKO	Sanktuarium pw. MB Brzeskiej Krzyż polny	Przy krzyżu polnym znajdował się strumyk o nazwie Jordan, gdzie prawdopodobnie bp Otton ochrzcił mieszkańców	Zabytek sakralny
6.	KAMIEŃ POMORSKI	Katedra parafia pw. św. Ottona	Miejsce I misji chrystianizacyjnej relikwie św. Ottona	Zabytek sakralny

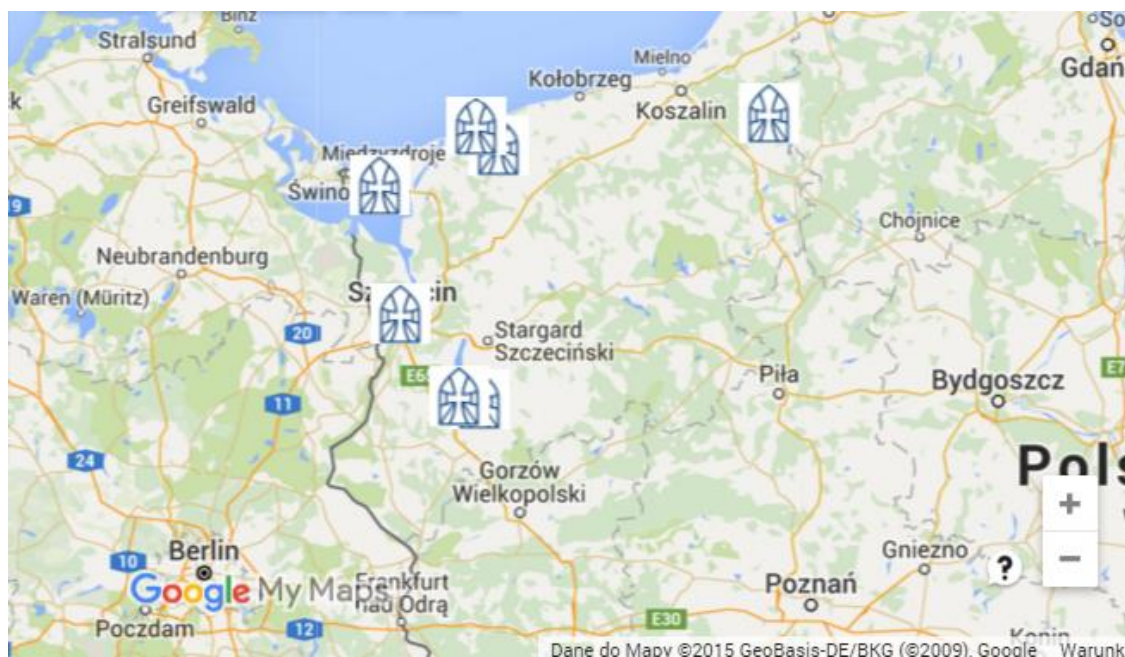
¹²³ www.kuriaszczecin.pl

7.	WOLIN	Zachowane fundamenty kościoła św. Wojciecha, katedry Biskupa Pomorskiego	Efekt misji chrystianizacyjnej św. Ottona	Zachowane fundamenty, tablica
8.	LUBIN	Grodzisko	Na terenie grodziska znajdował się prawdopodobnie kościół wzniesiony podczas I misji św. Ottona	Zabytek archeologiczny – atrakcja turystyczna
9.	SZCZECIN	Bazylika archikatedralna pw. św. Jakuba Apostoła ★	Kaplica w nawie południowej zawiera relikwie św. Ottona	Zabytek sakralny
10.	SZCZECIN	Muzeum Narodowe ★	Oryginał figury św. Ottona z Zamku	Placówka muzealna
11.	SZCZECIN	Zamek Książąt Pomorskich ★	Zarys murów świątyni św. Ottona oraz kopia średniowiecznej figury Ottona na wieży dzwonów	Placówka muzealna
12.	SZCZECIN	Kościół pw. św. Piotra i Pawła ★	Kościół związany z I misją Ottona	Zabytek sakralny
13.	SZCZECIN	Ratusz Staromiejski ★	Wystawa dotycząca czasów misji św. Ottona na Pomorzu	Placówka muzealna – Muzeum Historii Szczecina (oddział Muzeum Narodowego)
14.	CERKWICA	Kościół pw. Najświętszego Serca PJ oraz kamienna studzienka św. Ottona	Miejsce uroczystego chrztu ludności Pomorza Zachodniego przeprowadzonego przez św. Ottona	Zabytek sakralny i miejsce historyczne
15.	KOŁOBRZEG	Bazylika konkatedralna	Miejsce I misji chrystianizacyjnej i chrztu kołobrzeżan	Zabytek sakralny
16.	KŁODKOWO	Kościół MB Królowej Świata w miejscu dawnego baptysterium	Miejsce na trasie I misji chrystianizacyjnej św. Ottona.	Zabytek sakralny
17.	BIAŁOGARD	kościół pw. Narodzenia NMP	Miejsce pierwszej kaplicy związanej z misją chrystianizacyjną św. Ottona – zakończenie	Zabytek sakralny
18.	POLANÓW	Święta Góra Polanowska – jedna z tzw. Świętych Gór Pomorza	Relikwie św. Ottona w pustelni franciszkanów, rzeźba św. Ottona	Miejsce historyczne

19.	TRZĘSACZ	Ruiny kościoła ★	Wg legendy na tym miejscu powstała jedna z trzech pierwszych katolickich świątyń na Pomorzu	Miejsce historyczne
-----	-----------------	------------------	---	---------------------

Źródło: Opracowanie własne i uczestnicy warsztatów

Ilustracja 12. Przebieg Zachodniopomorskiego Szlaku Gryfitów – Szlak św. Ottona

Źródło: Opracowanie własne

10.4.4. Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji

Dynamiczny rozwój turystyki obiektów militarnych, dokonujący się w Europie w ostatnich dziesiętkach lat, jak dotąd tylko w niewielkim stopniu dotyczy Polski. Tymczasem właśnie nasz kraj ma w tej dziedzinie bardzo znaczący potencjał. Jego wykorzystanie może uczynić z Polski w tym segmencie turystyki kulturowej nową, atrakcyjną destynację w skali światowej, tym samym zaś wprowadzić dziesiątki nowych miejscowości na mapę celów recepcji turystycznej. Może to przynieść tam właśnie znaczne korzyści ekonomiczne, istotne zwłaszcza w przypadku obszarów o niewielkiej jak dotąd skali inwestycji rozwojowych i o stosunkowo wysokim bezrobociu¹²⁴.

¹²⁴ A. M. v. Rohrscheidt, *Polska: największe muzeum fortyfikacji na wolnym powietrzu w aspekcie rozwoju turystyki kulturowej*, Turystyka kulturowa, Nr 2/2009 (<http://www.turystykakulturowa.eu/?id=num&nr=4&txt=2#>)

Zachodniopomorski
Szlak Fortyfikacji

Historycznie Pomorze Zachodnie mieszkańcom Polski kojarzy się najczęściej przy okazji kilku wydarzeń: Bitwa pod Cedynią 972 r., Forsowanie Odry 1945 r., Zaślubiny Polski z Morzem 1945 r. może jeszcze przełamanie Wału Pomorskiego. Tymczasem Zachodniopomorska Ziemia kryje w sobie burzliwą historię, której poznanie zarówno turystom, jak i (może przede wszystkim) mieszkańcom umożliwić ma Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji - projekt trasy łączącej różnorodne obiekty o charakterze militarnym. Cały szlak ze względu na liczbę obiektów (30 miejscowości), ich różnorodność tematyczną oraz długość przebiegu tras został podzielony na 4 subtrasy, które grupują tematycznie obiekty w następujące zagadnienia:

1. **Trasa miasteczek warownych** – prezentuje średniowieczne fortyfikacje – mury i bramy miejskie, na trasie znajduje się 19 miejscowości, 19 obiektów, długość trasy ok. 480 km,
2. **Trasa miast-twierdz** – to podróż śladami fortyfikacji z okresu XVII-XX w., na trasie można zwiedzić 5 miejscowości, 8 obiektów, długość trasy ok. 180 km,
3. **Trasa miejsc pamięci** – to szlak prezentujący ważne miejsca związane z różnymi okresami historycznymi, na trasie są 7 miejscowości, 8 obiektów, trasa liczy ok. 130 km,
4. **Trasa Wału Pomorskiego** – prowadzi przez całe województwo i pokazuje obiekty związane z okresem II wojny światowej (umocnienia, schrony, szance, ale też obiekty o znaczeniu strategicznym: fabryki, wyrzutnie, poligony), na trasie o długości ok. 150 km, w 15 miejscowościach znajduje się 15 wybranych obiektów Wału Pomorskiego. Łącznie w województwie zachodniopomorskim na Trasie Wału Pomorskiego można spotkać ponad 150 obiektów o charakterze militarnym.

10.4.4.1. Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa miasteczek warownych

Analiza historyczna wskazuje, iż większość spośród 64 miast Pomorza Zachodniego ma metrykę średniowieczną – to Gryfici w XIII i XIV wieku nadali im prawa miejskie. Stałymi elementami kształtowania układów urbanistycznych były m.in.: szachownicowy układ ulic, centralnie zlokalizowany rynek z ratuszem, ulokowany w nieodległym sąsiedztwie kościoła, czasem plac targowy. W 26 miastach regionu zachowały się – na całym obwodzie (np. w **Moryniu, Trzcińsku Zdroju, Pyrzycach czy Mieszkowicach**) lub fragmentarycznie (np. w **Stargardzie Szczecińskim, Myśliborzu, Chojnie, Gryfinie, Trzebiatowie, Koszalinie, Barlinku, Drawsku Pomorskim, Białogardzie, Świdwinie, Reczu czy Choszcznie**) – mury obronne (kamienne, ceglane lub mieszane wzniesione od XIII do XIV w). Stosunkowo licznie zachowane są także bramy, baszty, czatownie, o niejednokrotnie bardzo wysokim poziomie artystycznym i zróżnicowaniu form architektonicznych (np. w **Pyrzycach, Baniach, Chojnie, Trzcińsku Zdroju, Stargardzie Szczecińskim, Białogardzie, Gryficach**). Częściowo zachowały się także umocnienia w postaci fos lub wałów ziemnych, obecnie czytelne np. w postaci pasów zieleni lub zadrzewień alejowych (np. w **Maszewie, Kamieniu Pomorskim, Pyrzycach czy Stargardzie Szczecińskim, Szczecinie**). Obecny stan zachowania obwarowań miejskich wynika z zaniku pierwotnej

funkcji, rozwoju przestrzennego miast w XIX w., inwestycji komunikacyjnych oraz braku remontów i konserwacji¹²⁵.

Przemierzanie szlaku miasteczek warownych pozwala na poznanie historii regionu zarówno w kontekście ich rozwoju, ale także tej historii, która przyniosła zniszczenie związane z bitwami i wojnami:

- Szlak wypraw Bolesława Krzywoustego w latach 1102-1121 (Kołobrzeg – Białogard – Pyrzyce – Stargard – Maszewo – Niekładz – Kamień Pomorski – Wolin – Szczecin),
- Walki o Pomorze w wiekach XII – XVI (Szczecin – Wolin – Kamień Pomorski – Myślibórz – Trzcińsko Zdrój – Barlinek – Świdwin – Banie – Drawno – Dobra),
- Okres wojny trzydziestoletniej 1618-1648 (Szczecin – Koszalin – Dąbie – Stargard Szczeciński – Darłowo – Białogard – Kamień Pomorski – Gryfino – Banie – Widuchowa),
- Wojny ze Szwecją w wiekach XVII i XVIII (Stargard Szczeciński – Szczecin – Chociwel – Swobnica – Gryfino – Trzebiatów – Kołobrzeg),
- Wojny napoleońskie (Szczecin – Kołobrzeg – Stargard Szczeciński – Maszewo – Nowogard – Trzebiatów – Szczecinek – Miastko),
- Obie wojny światowe¹²⁶.

Tabela 20. Lista obiektów na Zachodniopomorskim Szlaku Fortyfikacji – Trasa miasteczek warownych

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Związek z tematem	Obecna funkcja
1.	MORYŃ	Zabudowa – miasteczko warowne, pierścień murów XIII-XV w. ★	Pełen pierścień murów po renowacji, zachowany układ urbanistyczny i historyczna zabudowa, ratusz XIX w., kościół ceglany XIII w.	Zabytkowa architektura – zwiedzanie z zewnątrz
2.	TRZCIŃSKO-ZDRÓJ	Zabudowa – miasteczko warowne, pierścień murów XIII-XV w. ★	Kamienno-ceglany pełny pierścień murów, zabudowa na siatce ulic średniowiecznych, kościół, ratusz	Zabytkowa architektura – mury miejskie po pracach konserwatorskich – unikat w skali kraju, zwiedzanie z zewnątrz
3.	PYRZYCE	Zabudowa – mury miejskie z bramami i basztami XIII-XV w.	Niemal pełny pierścień murów, wał, fosa, bramy	Zabytkowa architektura – w remoncie

¹²⁵ Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami 2013-2017 dla województwa zachodniopomorskiego, s. 31

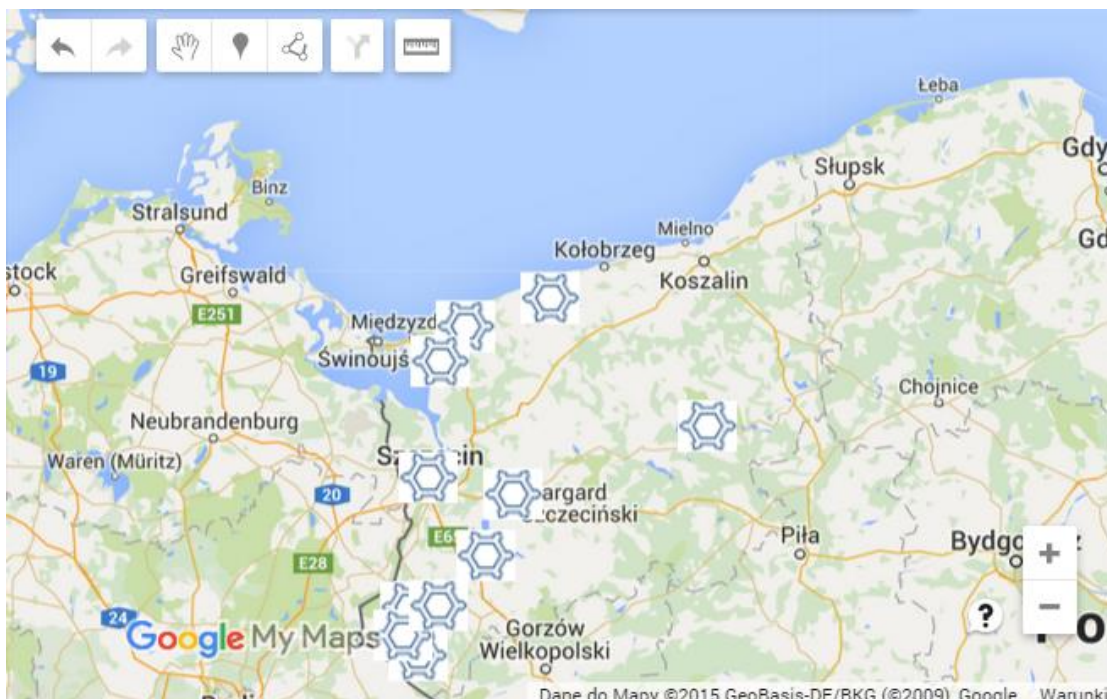
¹²⁶ *Ibidem*, s.45

4.	MIESZKOWICE	Zabudowa – ceglane mury warowne XIII-XV w.	Niemal pełny pierścień murów, zachowany układ urbanistyczny, zabudowa historyczna, w tym budynki ryglowe, ratusz, kościół farny, ceglany z XIV w.	Zabytkowa architektura – mury systematycznie odnawiane, część murów w złym stanie
5.	MASZEWO	Zabudowa – miasteczko warowne, pierścień XIII-XIV w. baszta	Mury zbudowane z kamieni granitowych i z cegły z XIII i XIV wieku, cylindryczna baszta	Zabytkowa architektura – zwiedzanie z zewnątrz
6.	STARGARD SZCZECIŃSKI	Zabudowa – mury obronne, bramy, baszty ★	Fortyfikacje średniowieczne, tytuł Pomnik Historii	Zabytkowa architektura – zachowana w dobrym stanie, część w remoncie
7.	KAMIEŃ POMORSKI	Zabudowa	Mury i obramowania, zespół katedralny – tytuł Pomnik Historii	Zabytkowa architektura
8.	CHOJNA	Zabudowa – mury miejskie z bramami wjazdowymi ★	Fortyfikacje XIII-XV w., bramy obronne (Świecka i Barnkowska), niemal pełen pierścień murów miejskich, zniszczony układ urbanistyczny – nowa zabudowa, kościół i ratusz z XV w.	Zabytkowa architektura – baszty i bramy niedostępne ze względu na zły stan, ratusz - ośrodek kultury
9.	MYŚLIBÓRZ	Zabudowa	Mury kamienne, baszta, brama	Zabytkowa architektura
10.	TRZEBIATÓW	Zabudowa – obwarowania miejskie z XV w.	Baszta, zabudowa historyczna, ratusz kościół	Zabytkowa architektura
11.	SZCZECIN	Baszta siedmiu płaszczy	Fortyfikacje XIII-XIV w., relikwum umocnień średniowiecznych	Obiekt prywatny – zwiedzanie z zewnątrz (siedziba biura)
12.	ŚWIDWIN	Zabudowa	Zamek warowny, brama XIII w. fragmenty murów kamiennych	Zabytkowa architektura
13.	BIAŁOGARD	Zabudowa	Fragmenty ceglanych murów obronnych z XIV w., brama, kościół	Zabytkowa architektura
14.	GRYFINO	Zabudowa	Mury obronne z kamienia polnego i cegły z XIII w. brama, XIII/XIV w. kościół XIII-XIV w.	Zabytkowa architektura,

15.	GRYFICE	Zabudowa	Bramy XIII/XIV, XVII w kaplica z XV w. kościół XIII/XIV w.	Zabytkowa architektura, zwiedzanie na zewnątrz, w Bramie Wysokiej – punkt informacji turystycznej i Muzeum Galerią Brama
16.	GOLENIÓW	Zabudowa	Mury miejskie nad Iną, baszta, brama, kościół, ruiny XIV/XV w.	Zabytkowa architektura
17.	KOSZALIN	Zabudowa	Fragmenty murów obronnych, kościół	Zabytkowa architektura
18.	STARE DRAWSKO	Zamek Drahim ★	Ruiny średniowiecznego zamku, wewnątrz zamku rekonstrukcja zabudowań drewnianych	Atrakcja turystyczna
19.	WOLIN	Centrum Słowian i Wikingów ★	Rekonstrukcja wczesnośredniowiecznego Wolina (27 chat, 4 bramy z wałami i umocnieniami obronnymi, nabrzeże portowe)	Atrakcja turystyczna

Źródło: Opracowanie własne i uczestnicy warsztatów

Ilustracja 13. Przebieg Zachodniopomorskiego Szlaku Fortyfikacji – Trasa miasteczek warownych

Źródło: opracowanie własne

10.4.4.2. Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa miast-twierdz

Do czasów współczesnych w krajobrazie kulturowym województwa są czytelne pozostałości umocnień budowanych przez Szwedów i Prusaków, m.in. w Szczecinie (ukształtowanie dzisiejszych Wałów Chrobrego, okolice dworca kolejowego Szczecin Główny) i Kołobrzegu (piwnica w forcie Ujście, Brama Radzikowska, reduta Morast) oraz w innych miejscowościach (Wolinie, Świnoujściu, Stargardzie Szczecińskim). Od 1837 roku budowana była morska twierdza w Świnoujściu; obecnie zachowany jest zespół trzech fortów i szaniec, świadczący o wysokim poziomie wiedzy inżynierskiej budowniczych.

Twierdze z biegiem czasu traciły swą dawną, militarną funkcję lecz na trwałe wpisały się jako ważny element dziedzictwa kulturowego. Współcześnie budowle tego typu stają się centrami kultury, rozrywki lub nauki, umożliwiając spędzenie czasu wolnego w wyjątkowym i ciekawym otoczeniu. Niektóre z europejskich twierdz uległy znacznym zniszczeniom przez działania wojenne i dla zachowania ich w przestrzeni krajobrazu kulturowego Europy wymagają działań umożliwiających ich renowację. W latach 2005 – 2007 w ramach współpracy transgranicznej partnerzy z Niemiec, Polski, Litwy oraz Rosji zrealizowali projekt pn. „Baltic Culture and Tourism Route Fortresses”- Kulturowo turystyczny szlak twierdz nadbałtyckich”. Jego realizacja przyczyniła się do upowszechnienia unikatowych zabytków architektury militarnej, otaczającej je przyrody oraz łączącej się z nimi historii Europy. W ramach współpracy międzynarodowej udział w projekcie wzięło czternaście twierdz, w tym dwie z województwa zachodniopomorskiego: Twierdza Dömitz, Cytadela Spandau/Berlin, Fort Hahneberg/Berlin, Twierdza Peitz, Fort Gorgast, Twierdza Kostrzyn/nad Odrą, **Twierdza Świnoujście**, **Twierdza Kołobrzeg**, Fort Grodzisko/Gdańsk, Twierdza Wisłoujście/Gdańsk, Twierdza Modlin/ Nowy Dwór Mazowiecki, Twierdza Boyen/Giżycko, Twierdza Królewiec/Kaliningrad, Twierdza

Kowno/Kaunas. Na szlaku znajduje się 18 twierdz z Polski, Niemiec, Rosji, Litwy i Łotwy¹²⁷. W ramach projektu opracowany został program turystyczny oraz program marketingowy. Niewątpliwie realizacja projektu wpłynęła na ożywienie kulturalne i turystyczne fortów i twierdz, które otrzymały „nowe życie”¹²⁸. W wielu europejskich państwach podejmowane są kolejne inicjatywy mające na celu ich zachowanie i popularyzację zarówno w kontekście atrakcji turystycznych, jak również badań naukowych. Projekty te mają być inspiracją do aktywności społecznej i gospodarczej sprzyjających wzrostowi gospodarczego miast i regionów¹²⁹.

Ilustracja 14. Bałtycki Szlak Fortec

¹²⁷ http://www.hewelianum.pl/o-nas/projekt_5

¹²⁸ http://www.polskapieknieje.pascal.pl/konf-album/pdf/Baltic_Cultur_and_Tourism_Route_Fortresses_Kostrzyn.pdf

¹²⁹ <http://www.forte-cultura-project.eu/>

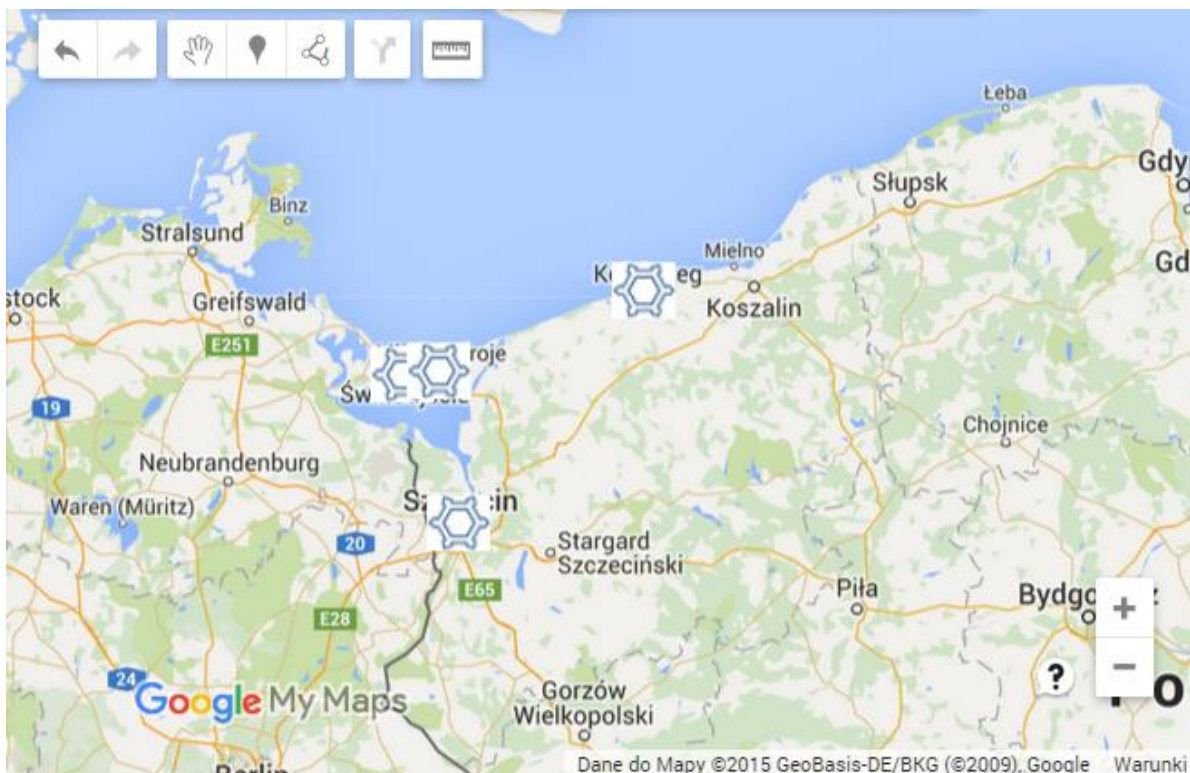
Źródło: http://www.polskapienieje.pascal.pl/konf-album/pdf/Baltic_Cultur_and_Tourism_Route_Fortresses_Kostrzyn.pdf

Tabela 21. Lista obiektów na Zachodniopomorskim Szlaku Fortyfikacji – Trasa miast-twierdz

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Związek z tematem	Obecna funkcja
1.	KOŁOBRZEG	Miasto-twierdza – fortyfikacje miejskie z różnych okresów historycznych, Muzeum Oręża Polskiego – Skansen Morski ★	Fortyfikacje z XVII i XIX w., baszta prochowa z XIV w., pozostałości batardeau, reduty: Solna, Bagienna, szaniec kamienny, Fort wilczy	Reduta Solna – placówka muzealna– Muzeum Oręża Polskiego – Skansen Morski, Reduta Bagienna – atrakcja turystyczna – tawerna portu jachtowego
2.	ZALESIE	Poligon niemieckiej broni odwetowej V3	Poligon, schron amunicyjny i pochylnie działa wielokomorowego	Placówka muzealna – Muzeum Bunkier
3.	ŚWINOUJŚCIE	Bateria Vineta / Podziemne miasto	Obiekt wybudowany w latach 30. XX w.	Placówka muzealna – Muzeum Obrony Wybrzeża, dostępna podziemna trasa turystyczna
4.	ŚWINOUJŚCIE	Fort Anioła ★	Obiekt fortyfikacyjny z XIX w.	Atrakcja turystyczna
5.	ŚWINOUJŚCIE	Zachodni Fort Artyleryjski	Fortyfikacja z XIX w., zabezpieczenie wejścia do portu	Placówka muzealna – Muzeum Historii Twierdzy Fort Zachodni
6.	ŚWINOUJŚCIE	Fort Gerharda ★	Fort z XIX w., zabezpieczenie wejścia do portu	Placówka muzealna – Muzeum Obrony Wybrzeża
7.	SZCZECIN	Brama Hołdu Pruskiego, Brama Portowa	Fortyfikacje XVII w., relikty umocnień szwedzkich	Atrakcja turystyczna – restauracja, obiekt użyteczności publicznej – teatr
8.	SZCZECIN	Podziemna trasa – Dworzec Główny ★	Schron przeciwlotniczy dla ludności cywilnej	Atrakcja turystyczna

Źródło: Opracowanie własne i uczestnicy warsztatów

Ilustracja 15. Przebieg Zachodniopomorskiego Szlaku Fortyfikacji – Trasa miast-twierdz

Źródło: opracowanie własne

10.4.4.3. Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa miejsc pamięci

Specyficzną formą turystyki militarnej jest zwiedzanie miejsc pamięci i pól bitewnych związanych z określonymi wydarzeniami. W zależności od kontekstu historycznego, wydarzenia te mogą obejmować okres kilku godzin (większość pól bitewnych starszych niż XX-wieczne), albo też (jak w miejscach wydarzeń związanych z I i II wojną światową) wręcz kilku lat działań wojennych. Na obszarze Pomorza Zachodniego jest co najmniej kilka miejsc, o których warto pamiętać i zwiedzić podczas pobytu w regionie.

W ścisłym związku dla tego typu miejsc pozostaje kontekst przestrzenny – krajobraz pól bitewnych, którego atrakcyjność polega nie na zachowaniu fizycznym obiektów, a na ich wartości historycznej, kulturowej, czy ideowej oraz przetrwaniu struktury krajobrazu nawiązującej do danego wydarzenia historycznego. W przypadku krajobrazów pól bitewnych decydującą wartością okazuje się stopień przetrwania elementów krajobrazu, zwłaszcza takich, które odgrywały decydującą rolę w czasie historycznych wydarzeń.

Jednym z takich miejsc pamięci w historii nie tylko pomorza Zachodniego, ale także Polski, jest miejsce **Bitwy pod Cedynią** – pierwsza w historii Polski bitwa znaną z dokładnej daty – 24 czerwca 972 r. W starciu tym siły dowodzone przez księcia Polan Mieszka I rozbiły wojska brandenburskie dowodzone przez margrabiego Hodona.

Innym miejscem, które wprawdzie nie jest związane z historią Polski i dlatego przez wiele lat było nie tylko zapomniane ale wręcz świadomie wypierane z pamięci jest Sarbinowo – **Bitwa pod Sarbinowem** (niem. Zorndorf) rozegrana została 25 sierpnia 1758 roku, pomiędzy wojskami pruskimi a rosyjskimi, stanowiła jeden z kluczowych momentów wojny siedmioletniej. Krwawe, nierozstrzygnięte taktycznie starcie, w którym uczestniczyło kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy, stanowi jeden z ważniejszych epizodów pruskiej historii militarnej i przejaw wojennego kunsztu epoki fryderycjańskiej, w związku z tym zawsze było miejscem upamiętnianym w historii Niemiec. Sytuacja zmieniła się diametralnie po roku 1945, kiedy obszar ten znalazł się w granicach Polski i stał się niewygodnym propagandowym synonimem pruskiego militarizmu i ekspansji na wschód. Pomnik wzniesiony na polu bitwy został usunięty, a o historii miejsca przypominała tylko niewielka tablica ustawiona w latach 70. w pobliżu drogi. Wraz z przemianami społeczno-politycznymi, zmianą sąsiedzkich obyczajów na pograniczu polsko-niemieckim oraz poszukiwaniem dróg podnoszenia atrakcyjności nadodrzańskich gmin, pole bitwy od kilku lat staje się atrakcją turystyczną oraz powraca do świadomości mieszkańców gminy. Krajobraz obszaru, na którym rozgrywała się bitwa pod Sarbinowem przetrwał w stosunkowo mało zmienionym stanie do dnia dzisiejszego. Rozległy obszar pól pomiędzy Sarbinowem a Chwarszczanami, zachował swój oryginalny historycznie charakter.¹³⁰

Na terenie **Polic** w 1937 roku Niemcy rozpoczęli budowę fabryki benzyny syntetycznej. W trakcie wojny fabryka produkowała wysokiej klasy benzynę na potrzeby armii niemieckiej, m.in. do napędu rakiet V2. Ze względu na rosnące zapotrzebowanie na jej wyroby fabryka była systematycznie rozbudowywana, co wiązało się z koniecznością znalezienia taniej siły roboczej. W czasie wojny na terenie Polic istniały cztery obozy pracy, dwa obozy karne, oraz filie obozów koncentracyjnych - Stutthof oraz Ravensbruck. Przy produkcji benzyny i rozbudowie fabryki pracowało jednorazowo około 30 tysięcy więźniów. Zginęło tu około 13 tysięcy osób.

Pozostałe miejsca: Czelin – pierwszy słup graniczny na Odrze, Siekierki – pomnik saperów, Gozdowice – Muzeum forsowania Odry i Stare Łysogórki z cmentarzem wojennym wiążą się ze zdobyciem podczas II wojny światowej, Odry, która stała się rzeką graniczną.

Tabela 22. Lista obiektów na Zachodniopomorskim Szlaku Fortyfikacji – Trasa miejsc pamięci

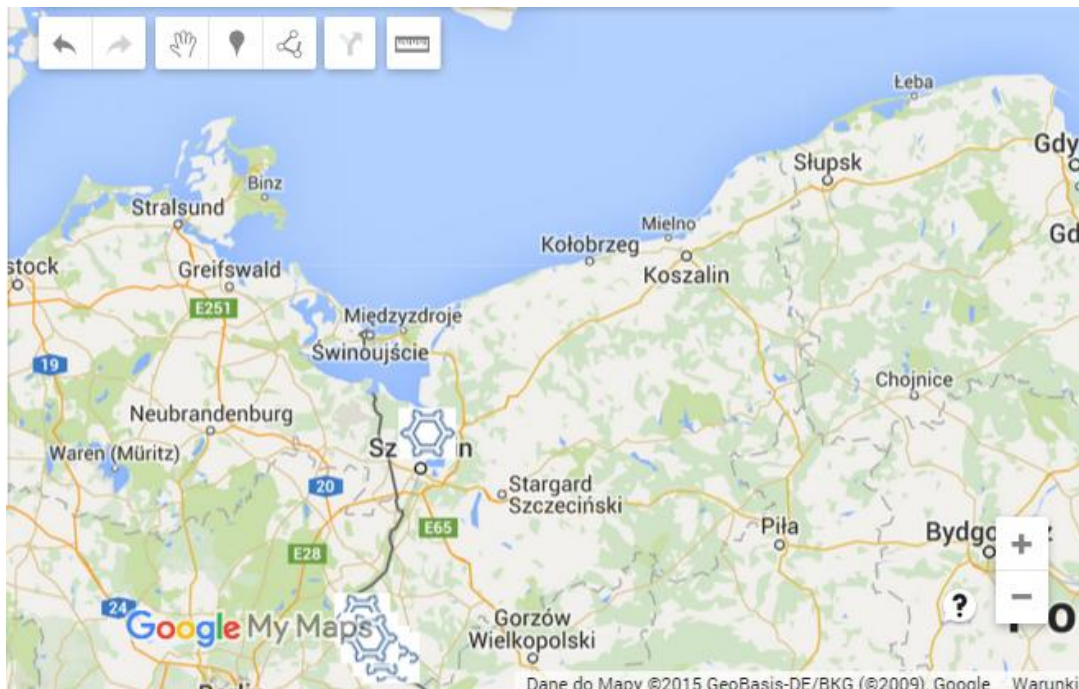
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Związek z tematem	Obecna funkcja
1.	CEDYNIA	Góra Czcibora ★	Pamiętnik bitwy pod Cedynią w 772 r.	Miejsce historyczne – pomnik
2.	SARBINOWO	Pole bitwy pod Sarbinowem	Miejsce bitwy z 1758 roku, pomiędzy wojskami pruskimi a rosyjskimi podczas wojny siedmioletniej.	Plany zagospodarowania terenu pod kątem atrakcji turystycznej

¹³⁰ M. Kupiec, *Pole bitwy pod Sarbinowem (Zorndorf) jako obiekt turystyki kulturowej*, Turystyka Kulturowa Nr 9/2014

3.	POLICE	Fabryka benzyny syntetycznej ★	Dawna niemiecka fabryka benzyny syntetycznej Hydrierwerke Politz AG	Placówka muzealna – Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Polickiej SKARB
4.	POLICE	Miejsce kilku obozów pracy przymusowej, miejsce śmierci i pochówków	Więźniowie stanowili siłę roboczą dla Fabryki benzyny syntetycznej	Pozostałości fundamentów, ruiny
5.	CZELIN	Słup graniczny	Pierwszy polski słup graniczny wbity nad Odrą 27 lutego 1945 r.	Miejsce historyczne – pomnik
6.	SEKIERKI	Pomnik saperów i mosty nad Odrą	Pamiętnik forsowania Odry w 1945 r.	Miejsce historyczne – pomnik
7.	STARE ŁYSOGÓRKI	Siekierski Cmentarz Wojenny ★	Miejsce spoczynku żołnierzy poległych podczas II wojny światowej	Miejsce historyczne
8.	GOZDOWICE	Muzeum Wojsk Inżynierskich 1 Armii Wojska Polskiego	Pamiętnik forsowania Odry; saperzy 1 Armii Wojska Polskiego budują most pontonowy	Placówka muzealna

Źródło: Opracowanie własne

Ilustracja 16. Przebieg Zachodniopomorskiego Szlaku Fortyfikacji – Trasa miejsc pamięci

Źródło: opracowanie własne

10.4.4.4. Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa Wału Pomorskiego

Gdy na mocy traktatu wersalskiego (1919/1920) Niemcy utracili na Wschodzie spore obszary wraz ze znajdującymi się na nich twierdzami, potajemnie rozpoczęli budowę nowych fortyfikacji wzdłuż granicy z II Rzeczpospolitą Polską. Zdecydowano się na wykonanie systemu obrony linearnej, który tworzą: Wał Pomorski, Międzyrzecki Rejon Umocniony oraz Pozycja Odrzańska.

Na obszarze województwa zachodniopomorskiego znalazł się Wał Pomorski, który rozciąga się na długości ok. 290 km i szer. Ok. 0,5 km obejmując obszar pomiędzy Szczecinkiem, Wałczem, Tuczmem i Gorzowem Wielkopolskim. Na obszarze tym zachowały się pozostałości systemu fortyfikacji zbudowanych w latach 1932-1944, nazwanych przez Niemców „Pommernstellung” („Pozycja Pomorska”), który przebiega przez teren Pomorza na północno-wschodnim odcinku ówczesnej granicy niemiecko-polskiej. Zaprojektowano i wykonano ponad 100 typów obiektów żelbetowych różnego przeznaczenia. W większości były to obiekty zaprojektowane specjalnie dla tej linii. W obrębie pasa umocnień zinwentaryzowano 589 obiektów z l. 1932 – 1937 reprezentujących typ fortyfikacji polowej wzmocnionej stałej, w tym 19 schronów typu ciężkiego, 3 jazy na rzece Piławie, 6 wieżowych stanowisk obserwacyjnych i 555 schronów różnego przeznaczenia. Część umocnień połączono w grupy warowne skupiające od 2 do 8 obiektów, posiadających podziemną komunikację (w rejonach: łączno-Dąbrowica, Nadarzyce, Wałcz, Prusinowo Wałeckie, Strzaliny). Po 1945 r. celowo niszczone, jednak nie udało się zupełnie wyburzyć potężnych żelbetowych konstrukcji i zachowane

obiekty pozostają świadectwem sztuki fortyfikacyjnej XX wieku. Do najciekawszych należą zespoły potężnych, kilkukondygnacyjnych schronów podziemnych, połączonych wewnętrznymi korytarzami występujące w rejonie Wałcza (m.in. grupy warowne „Cegielnia” i „Marianowo”) i Strzalin - gm. Tuczno („Góra Wisielcza”)¹³¹.

Tabela 23. Lista obiektów na Zachodniopomorskim Szlaku Fortyfikacji – Trasa Wału Pomorskiego

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Związek z tematem	Obecna funkcja
1.	SĘPOLNO WIELKIE	Umocnienia Wału Pomorskiego	Szańce i umocnienia – 10 schronów, pomnik lotnika baloniarza	Obiekty prezentowane w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego” ¹³²
2.	BIAŁY BÓR	Umocnienia Wału Pomorskiego	7 schronów z 1934 r. (m.in. unikatowy schron z zachowaną kopułą obserwacyjną, odrestaurowywany schron dla armaty przeciwpancernej z przeznaczeniem na oddział muzeum Wału Pomorskiego)	Obiekty prezentowane w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego”
3.	DRZONOWO	Umocnienia Wału Pomorskiego	7 schronów (m.in. unikalny obiekt bojowy dwukondygnacyjny, zaporą przeciwpancerną)	Obiekty prezentowane w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego”
4.	DOŁGIE	Umocnienia Wału Pomorskiego	8 schronów (m.in. znakomicie zachowane transzeje, jeden z najmniejszych schronów dla kopuły pancernej)	Obiekty prezentowane w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego”
5.	DYMIANEK	Umocnienia Wału Pomorskiego	5 schronów i umocnienia (m.in. schron dowodzenia)	Obiekty prezentowane w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego”
6.	GWDA	Umocnienia Wału Pomorskiego	15 schronów z 1934 r. (m.in. zaporą przeciwpancerną, linią zabudowy przeszkody)	Obiekty prezentowane w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody

¹³¹ Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami 2013-2017 dla województwa zachodniopomorskiego, s. 81

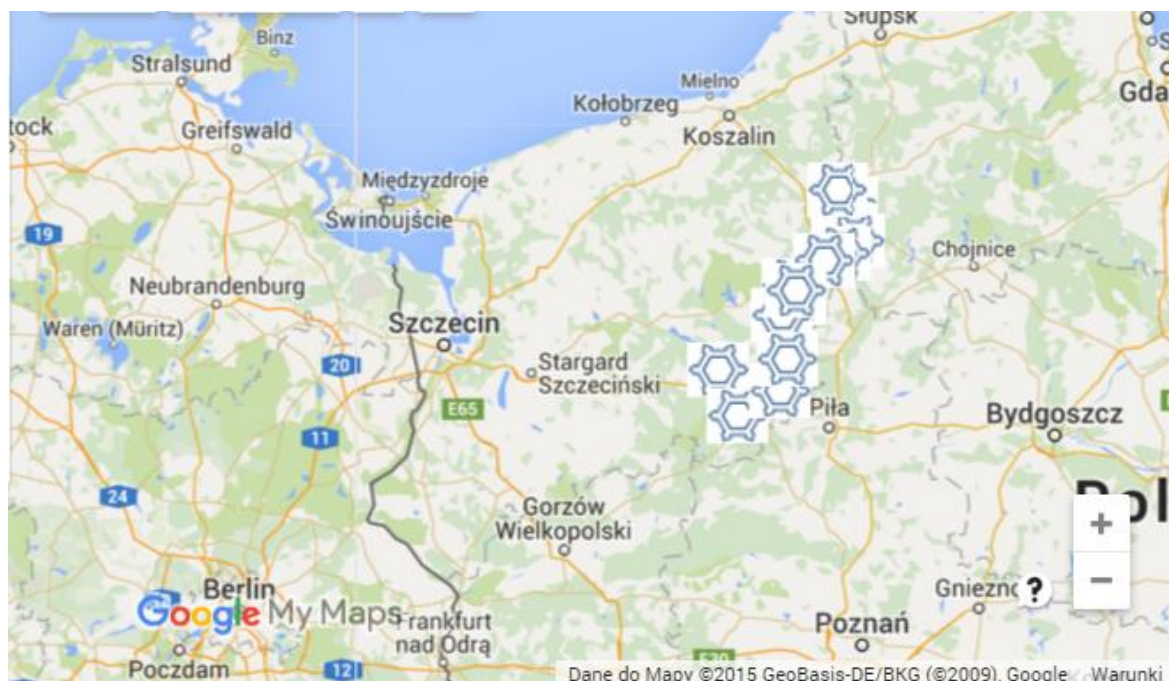
¹³² Szlak wytyczony przez Ogólnopolskie Stowarzyszenie Turystyczno-Historyczne Jazda 4x4

			„zęby hipopotama”, schron dowodzenia z obserwacją, schrony dla armat i z kazamatą pancerną)	Wału Pomorskiego”
7.	SZCZECINEK	Umocnienia Wału Pomorskiego – Muzeum Wału Pomorskiego i II wojny światowej ★	7 schronów w tym dwa dwukondygnacyjne Pancerwerki o zwiększonej odporności	Placówka muzealna – Muzeum Wału Pomorskiego i II wojny światowej Obiekt prezentowany w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego”
8.	ŚMIADOWO	Umocnienia Wału Pomorskiego	15 schronów (m.in. Grupa Warowna Góra Śmiadowska składająca się z 6 obiektów połączonych 300 metrowymi podziemnymi korytarzami)	Obiekty prezentowane w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego”
9.	ŁĄCZNO	Umocnienia Wału Pomorskiego	Schron w Łącznie – dobudowany i upodobniony do dworku, przy którym został postawiony, unikalny schron z kazamatą i obserwacją	Obiekt prezentowany w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego”
10.	BORNE SULINOWO	Umocnienia Wału Pomorskiego ★	Największa zaporą drogową, jaz forteczny, poligon niemiecki i radziecki, Oflag II D Gross Born, cmentarz Oflagu	Izba muzealna, obiekty prezentowane w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego” Oznakowany „Trakt Jeniecki”
11.	STAROWICE	Umocnienia Wału Pomorskiego – Muzeum Ziemi Wałeckiej – Skansen Fortyfikacyjny ★	4 schrony oraz jaz forteczny	Placówka muzealna – obiekt prezentowany w ramach szlaku „Zachodniopomorskie Fortyfikacje wśród przyrody Wału Pomorskiego”
12.	ZDBICE	Umocnienia Wału Pomorskiego	Dawny skansen (obecnie czołg T34 oraz 3 armaty), miejsce upamiętniające	

			przetłamanie linii fortyfikacji przez 1. Armię Wojska Polskiego	
13.	WAŁCZ	Umocnienia Wału Pomorskiego – Muzeum Ziemi Wałeckiej – Skansen Fortyfikacyjny ★	Grupa warowna „Cegielnia” 2 Pancerwerki + 2 schrony. Koszary artyleryjskie(w tym schrony-niezagospodarowane) Niezagospodarowany Pancerwerk „Marianowo” + kilka obiektów	Placówka muzealna
14.	STRZALINY	Umocnienia Wału Pomorskiego	Grupa Warowna Góra Wisielcza (8 obiektów połączonych 800m podziemnymi korytarzami)	Obiekt pod opieką Stowarzyszenia Grup Warownych Pojezierza Wałeckiego
15.	MIROŚLAWIEC	Umocnienia Wału Pomorskiego - Muzeum Walk o Wał Pomorski		Placówka muzealna – Muzeum Walk o Wał Pomorski

Źródło: Opracowanie własne i uczestnicy warsztatów

Ilustracja 17. Przebieg Zachodniopomorskiego Szlaku Fortyfikacji – Trasa Wału Pomorskiego

Źródło: Opracowanie własne

10.5. Projekt Wrota Czasu

Województwo zachodniopomorskie planuje w rozpoczynającym się okresie finansowania realizację projektu Wrota Czasu. Projekt ma na celu wykorzystanie istniejącego z różnych okresów potencjału do stworzenia w regionie miejsc przedstawiających różne okresy historyczne Pomorza Zachodniego:

- X w. - Rozbudowa wczesnośredniowiecznego Skansenu w Wolinie,
- XII w. - Utworzenie średniowiecznego Skansenu Rybackiego w Budzistowie /Kołobrzeg,
- XIV w. - "Szlakiem po średniowiecznym Moryniu",
- XVII-XVIII w. - "Utworzenie Muzeum Pałacowego w zespole pałacowo – parkowym w Siemczynie",
- XIX-XX w. - "Garnizon Świnoujście".

Projekt ten może mieć pozytywny wpływ na rozwój szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego, stanowiących przedmiot niniejszej koncepcji.

10.6. Podsumowanie

W powyższych rozdziałach przedstawiono koncepcje rozwoju / powstania 4 tematycznych szlaków kulturowych w województwie zachodniopomorskim. W ramach szlaku Pomorska Droga św. Jakuba zaproponowano wyłonienie spośród ponad 100 obiektów szlakowych – 23 wybranych obiektów głównych, które będą podstawą komunikacji o szlaku. Podobnie, w przypadku Zachodniopomorskiej Pętli Szlaku Cysterskiego, który w całości składa się z 73 obiektów – wybrano 10 – reprezentujących różne aspekty szlaku (historia, architektura etc.). Zachodniopomorski Szlak Gryfitów składa się z 16 obiektów, natomiast Szlak św. Ottona - 19. Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji ze względu na dużą różnorodność obiektów atrakcyjnych dla zwiedzających został podzielony na 4 subtrasy, których zabytki pogrupowane są tematycznie, terytorialnie i chronologicznie: Trasa miasteczek warownych (19 obiektów), Trasa miast-twierdz (8 obiektów), Trasa miejsc pamięci (8 miejsc), Trasa Wału Pomorskiego (15 obiektów).

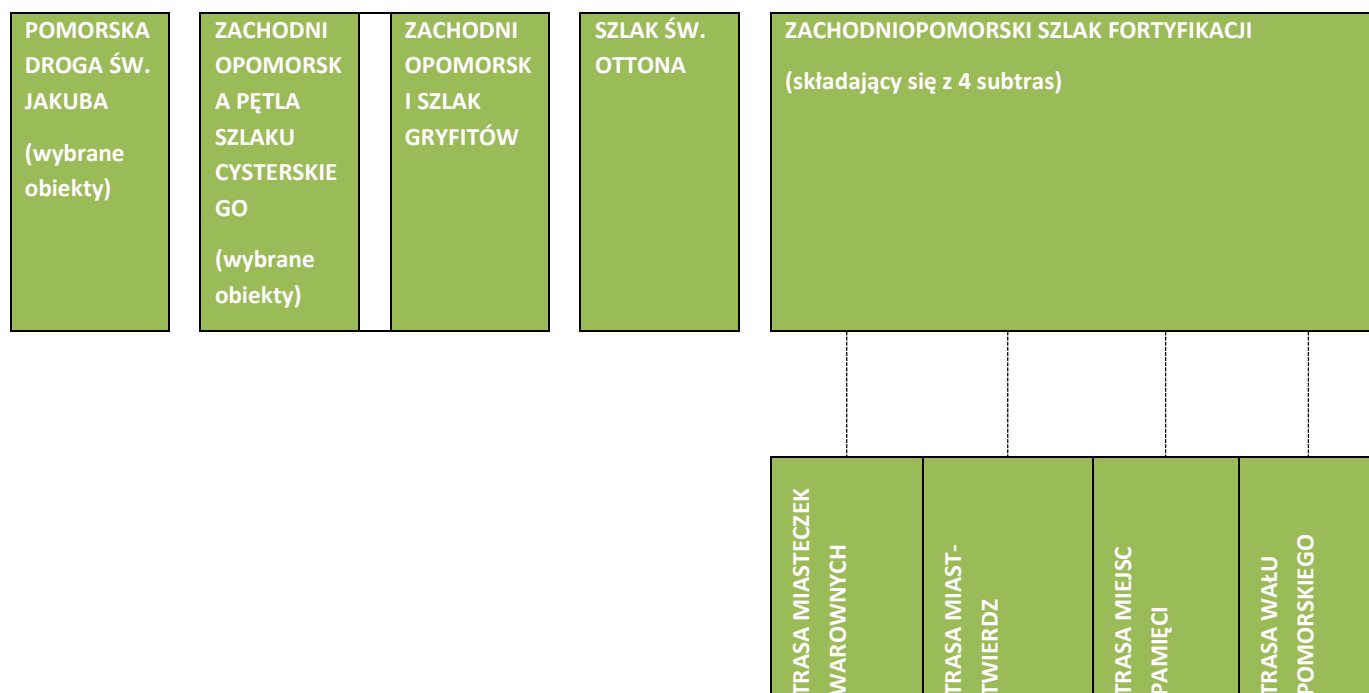
Tabela 24. Zestawienia obiektów na szlakach

Szlaki	Wszystkie obiekty	Wybrane obiekty (komunikacji o szlaku)	Obiekty szczególnie warte odwiedzenia★	Kilometraż szlaku
Pomorska Droga św. Jakuba	160	23	9	370
Pętla Zachodnia Szlaku Cysterskiego	73	10	3	400
Zachodniopomorski Szlak	15	16	6	350

Gryfitów				
Szlak św. Ottona	19	19	7	300
Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa miasteczek warownych	11	19	6	480
Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa miast-twierdz	8	8	4	180
Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa miejsc pamięci	7	8	3	130
Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – Trasa Wału Pomorskiego	150	15	4	150
RAZEM:	443	118	41	2360

Źródło: Opracowanie własne

Schemat 5. Architektura szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego

Źródło: Opracowanie własne

10.7. Wizja szlaków – 2020 rok

W 2020 roku, po 4-letnim okresie inicjowania szlaków i ich funkcjonowania, wszystkie podmioty zaangażowane w działania szlakowe wspólnie konsultują i opracowują:

- Nowe kierunki rozwoju szlaku – opracowane na podstawie badań ewaluacyjnych,
- Pozyskiwanie nowych partnerów – obiektów na szlaku, instytucji partnerskich, partnerów zagranicznych,
- Tworzenie oferty dla nowych grup odbiorców np. turystów zagranicznych,
- Rozwój nowych produktów oferowanych w ramach szlaku np. wspólna oferta pakietowa.

Propozycje innowacyjnych działań prezentowane są organizatorowi szlaków (Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego), który wyraża opinię / zgodę zarówno w kwestii działań jak i zasad finansowania.

Wizja szlaków: Pomorska Droga św. Jakuba, Pętla Zachodniopomorskiego Szlaku Cysterskiego, Zachodniopomorski Szlak Gryfitów, Szlak św. Ottona i Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji przedstawiają ich pożądaną obraz w 2020 roku w czterech kontekstach:

- Roli i znaczenia szlaków jako atrakcji turystycznej – konkurencyjnego sposobu spędzania czasu (w opozycji / uzupełnieniu biernego wypoczynku na plaży),
- Znaczenia turystyki kulturowej, która jest istotnym elementem przekazu promocyjnego dotyczącego oferty regionu (w tym oferty pozasezonowej),
- Działan w sektorze turystyki (w szczególności działań związanych z wdrażaniem i obsługą pakietów) wpływających stymulująco na społeczność lokalną – aktywizację społeczną i gospodarczą,
- Turystyka szlakowa jest impulsem do wzmocnienia współpracy międzynarodowej w zakresie promocji walorów dziedzictwa kulturowego istotnego dla rozwoju tego obszaru europejskiego.

11. Segmentacja odbiorców

Przy określeniu grup docelowych wykorzystano badania segmentacyjne krajowego rynku turystycznego przeprowadzone w 2014 roku¹³³. Zgodnie z nimi polskich turystów, biorąc pod uwagę ich oczekiwania wobec wyjazdu, strategię planowania wyjazdu oraz preferowane formy aktywności podczas urlopu, można podzielić na cztery segmenty:

- Poszukiwacze relaksu (45%),
- Rodzinni wczasowicze (25%),
- Odkrywczy (19%),
- Turyści all inclusive (11%).

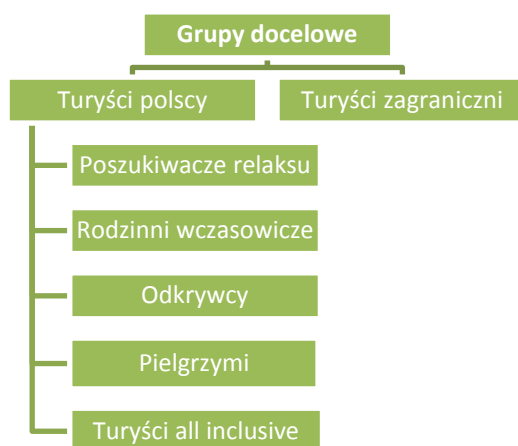
¹³³ Raport z badania krajowego rynku turystycznego, PBS, Polska Organizacja Turystyczna, lipiec 2014

Mimo oczywistych różnic pomiędzy tymi segmentami są też cechy wspólne dla większości polskich turystów, takie jak:

- Idealne wczasy to wcześniej zaplanowany, wakacyjny wyjazd, organizowany samodzielnie
- Preferowane są miejsca już znane,
- Pobyty, noclegi w jednym bądź w niewiele większej liczbie miejsc,
- Wypoczynek mało aktywny w gronie bliskich osób (najczęściej wymieniane aktywności to zwiedzanie, obcowanie z kulturą, wypoczynek i rekreacja mało aktywna),
- Wyjazd wakacyjny jest formą oderwania się od codziennych obowiązków,
- Źródłem pomysłów na wakacyjny wypoczynek jest Internet oraz najbliższe otoczenie.
- Samochód jest najczęściej używanym środkiem transportu,
- Obowiązuje przekonanie, że w Polsce jest wiele miejsc wartych odkrycia, ciekawych i atrakcyjnych turystycznie.

Uzupełnieniem tych segmentów są turyści zagraniczni, których profil w niniejszym dokumencie powstał na podstawie wyników badań ruchu turystycznego na Pomorzu Zachodnim¹³⁴. Zresztą podobnego podziału na 5 grup docelowych dokonano w Programie promocji zachodniopomorskich produktów turystycznych na lata 2014-2020¹³⁵, co w przyszłości powinno ułatwić komunikację walorów turystycznych całego regionu. Tak samo określone grupy docelowe pozwolą na zachowanie spójności przekazu, dobór właściwych kanałów dotarcia oraz w konsekwencji – wysoką efektywność działań promocyjnych. Jedyną zmianą w porównaniu ze wspomnianą segmentacją będzie dołączenie do grona odbiorców zachodniopomorskich szlaków kulturowych Pielgrzymów (ze względu na specyfikę 3 szlaków – św. Jakuba, św. Ottona i Cystersów).

Schemat 6. Grupy docelowe szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego

Źródło: Program promocji zachodniopomorskich produktów turystycznych na lata 2014-2020, opracowanie własne

¹³⁴ Badanie krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego w województwie zachodniopomorskim w roku 2014, raport z badań, EU-consult, Gdańsk 2014

¹³⁵ Programie promocji zachodniopomorskich produktów turystycznych na lata 2014-2020

W kategorii „Turyści polscy” mieścić się będą nie tylko osoby, które przybyły na urlop na Pomorze Zachodnie z innych części kraju, ale także i mieszkańcy tego regionu. Ich potrzeby, dotyczące spędzania czasu wolnego czy preferowanych form turystyki, będą zbieżne z poszczególnymi segmentami.

Tabela 25. Poszukiwacze relaksu

Poszukiwacze relaksu	
Charakterystyka	Korzyści z obcowania ze szlakami i pakietami
Wczasy są dla nich okazją do oderwania się od codzienności, odzyskania energii, to czas na relaks i wypoczynek. Raz w roku wyjeżdżają na dłuższy pobyt, który planują z wyprzedzeniem. Wybierają nocleg w jednym sprawdzonym miejscu, ponieważ nie lubią ryzyka i eksperymentów, preferują bierny wypoczynek na plaży bądź przy basenie. Wybierają miejsca modne. Spacery są dla nich najpopularniejszą formą aktywnego spędzania czasu. Dysponują raczej ograniczonym budżetem wakacyjnym.	<u>Emocjonalne</u>: zaskoczenie, niecodziennosc <u>Racjonalne</u>: poznanie zupełnie nieznanego oblicza regionu, kojarzonego wcześniej wyłącznie z rekreacją i nadmorskimi plażami, ciekawie spędzony czas, alternatywa na złą pogodę, komfort zwiedzania
Uwagi	Główny przekaz o szlakach i pakietach
Z jednej strony to najliczniejsza część polskich turystów, jednak z drugiej może się okazać najmniej zainteresowania ofertą szlaków kulturowych. W przypadku tej grupy w grę wchodzi wyłącznie jednodniowe, kilkugodzinne pakiety po najbliższej okolicy miejsca pobytu. Koszty mają dla nich znaczenie. Dobrym pretekstem do skorzystania z oferty szlakowej może być zła pogoda w nadmorskich miejscowościach.	Szlaki i pakiety umożliwiają poznanie Pomorza Zachodniego od innej, atrakcyjnej strony. To wartościowe uzupełnienie i urozmaicenie pobytu nad morzem w bardzo wygodnej formie (gotowe pakiety)

Źródło: Opracowanie własne, Raport z badania krajowego rynku turystycznego (...)

Tabela 29. Rodzinni wczasowicze

Rodzinni wczasowicze	
Charakterystyka	Korzyści z obcowania ze szlakami i pakietami
Jeżdżą do miejsc, które już wcześniej odwiedzili. Nocują w jednym miejscu zlokalizowanym na uboczu, zapewniającym im wypoczynek oraz oderwanie się od codziennych obowiązków. Bardzo chętnie spędzają czas z rodziną, czym zdecydowanie wyróżniają się na tle innych segmentów. Są mało aktywni, spacery są dla nich najpopularniejszą formą aktywnego spędzania czasu wolnego. Chętnie decydują się na zwiedzanie okolicy miejsca pobytu.	<u>Emocjonalne</u>: czas spędzony razem, przygoda <u>Racjonalne</u>: inwestycja w rozwój dzieci, nauka poprzez zabawę, a dla rodziców chwila wytchnienia
	Główny przekaz o szlakach i pakietach
	Wycieczki po szlakach są wyjątkową okazją do wspólnego spędzenia czasu z rodziną w sposób atrakcyjny i wartościowy, poznania historii Pomorza Zachodniego i Polski, a także tej części Europy

Ważne jest dla nich odpowiednie stymulowanie rozwoju dzieci (otwarcie na świat, rozwijanie zainteresowań, nauka poprzez zabawę, aktywność w różnych sferach życia).

Na dłuższy urlop wyruszają raz w roku, chętnie jeżdżą na weekendy (szczególnie na przedłużone), także poza sezonem letnim.

Uwagi

W ofercie należy zaakcentować atrakcje dla najmłodszych, brak utrudnień (kłopotliwy transport, wyczerpujący i napięty program), jak również zajęcia praktyczne, warsztaty, ścieżki dydaktyczne itp. Do rozważenia opcje biletów rodzinnych ze zniżkami.

Dobrym pretekstem do skorzystania z oferty szlakowej może być dla nich zła pogoda w nadmorskich miejscowościach.

Źródło: Opracowanie własne, Raport z badania krajowego rynku turystycznego (...)

Tabela 36. Odkrywcy

Odkrywcy	
Charakterystyka	Korzyści z obcowania ze szlakami i pakietami
Od wyjazdu turystycznego oczekują przede wszystkim doświadczenia czegoś nowego i ekscytującego, są ciekawi świata, dlatego podróżują do miejsc nieznanych. Poszukują ambitnej, kwalifikowanej oferty. Te potrzeby zdecydowanie wyróżniają ich spośród innych segmentów. W przeważającej większości są to ludzie młodzi (do 40. roku życia), w tym przede wszystkim stanu wolnego. To zdecydowanie najaktywniejsza część populacji, ceniąca sobie swobodę w podejmowaniu decyzji. Dysponują ograniczonymi finansami na wakacje. Podczas wakacji są mobilni, lubią się przemieszczać, dlatego nocują w kilku różnych miejscach.	<u>Emocjonalne</u>: rozwój własnych pasji i zainteresowań, odkrywanie nowych, niezwykłych miejsc, odkrywanie i bycie propagatorem nowych miejsc, samoidentyfikacja z regionem (mieszkańcy) <u>Racjonalne</u>: zdobywanie wiedzy o mniej znanym dziedzictwie bardzo znanego regionu, poznanie swojej małej ojczyzny (mieszkańcy)
Uwagi	Główny przekaz o szlakach i pakietach
Dla szlaków kulturowych to najciekawsza grupa, dla której warto przygotować specjalną ofertę. Dla mieszkańców Pomorza Zachodniego będą to np. 1- oraz 2-dniowe wypadki podczas weekendów, praktycznie przez cały rok kalendarzowy. Natomiast dla gości z innych regionów kraju - kilkudniowe podróże przez całe województwo. Dla tej drugiej grupy ważny będzie komunikat, iż dzięki ofercie będą oni mogli poznać skarby regionu, jednocześnie unikając miejsc najbardziej obleganych przez masową	Pod wizerunkiem Pomorza Zachodniego, kojarzonego niemal wyłącznie z rekreacją, plażowaniem i masową turystyką, kryje się wiele tajemnic, fascynujących miejsc i opowieści – do odkrycia. Ich ranga i znaczenie są ponadregionalne

turystykę w szczycie sezonu.

Jednak przede wszystkim należy dać im wolny wybór w ustalaniu ostatecznego programu pobytu w regionie, niekoniecznie gotowe pakiety, a raczej opcje do rozważenia. Warto dać im możliwości do tworzenia autorskich tras i programów i jednoczesnego dzielenia się nimi na forum publicznym (media społecznościowe itp.).

Dodatkową korzyścią będzie dla nich okazja do spotkania w podróży osób o podobnym stylu życia, preferowanych wartościach.

Źródło: Opracowanie własne, Raport z badania krajowego rynku turystycznego (...)

Tabela 27. Pielgrzymi

Pielgrzymi	
Charakterystyka	Korzyści z obcowania ze szlakami i pakietami
Celem ich podróży jest rozwój duchowy, modlitwa, uczestnictwo w uroczystościach religijnych, odnalezienie sensu życia, lepsze zrozumienie siebie, ucieczka przed zgiełkiem, poszukiwanie spokoju. Innymi równie ważnymi motywatorami będą możliwość zwiedzania miejsc i obiektów sakralnych, a także świeckich zabytków kultury materialnej. Organizatorami pobytu są parafie rzymsko-katolickie i innych wyznań, biura podróży, organizacje pozarządowe.	<u>Emocjonalne</u>: duchowe wyciszenie, kontemplacja, przeżycia religijne, zerwanie z codzienną rutyną <u>Racjonalne</u>: poznanie świadectw chrześcijaństwa na Pomorzu Zachodnim i śladów średniowiecznego pielgrzymowania
Uwagi	Główny przekaz o szlakach i pakietach
Spośród omawianych szlaków grupa ta będzie zainteresowana niemal wyłącznie Pomorską Drogą św. Jakuba, Szlakiem św. Ottona oraz Szlakiem Cystersów.	Szlak Cystersów, Szlak św. Ottona oraz Droga św. Jakuba ukazują mniej znane oblicze Pomorza Zachodniego – duchowe, religijne oraz pozwalają na poznanie wpływu chrześcijaństwa na rozwój i historię regionu.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 28. Turyści all inclusive

Turyści all inclusive	
Charakterystyka	Korzyści z obcowania ze szlakami i pakietami
Wyjazd turystyczny kojarzy im się głównie z biernym wypoczynkiem, oderwaniem się od obowiązków i codzienności. Są to przede wszystkim osoby dojrzałe (niemal połowę z nich stanowią osoby powyżej 40. roku życia), żyjące w związkach małżeńskich. Troska o stan zdrowia wyróżnia ich na tle pozostałych segmentów. Wyjazdy urlopowe planują z dużym wyprzedzeniem. Nocują w jednym miejscu, w hotelu	<u>Emocjonalne</u>: nobilitacja poprzez zwiedzanie wyjątkowych miejsc i udział w specjalnych wydarzeniach organizowanych w obiektach szlakowych <u>Racjonalne</u>: wygoda podróżowania, bez wysiłku organizacyjnego, bycie cały czas pod opieką (np. przewodnika)
	Główny przekaz o szlakach i pakietach

położonym w rozrywkowej okolicy. Lubią relaks na plaży bądź przy basenie. Jednocześnie często korzystają z wycieczek zorganizowanych, w tym zagranicznych. Nierzadko pożyczają pieniądze na wyjazd turystyczny.	Pomorze Zachodnie to region, który proponuje coś dla ciała i dla ducha, rozrywkę uzupełnioną o kulturę, sztukę i historię
Uwagi	
Z ofertą szlakową, w formie gotowych pakietów, należy dotrzeć do touroperatorów organizujących pobyt all inclusive. Znacznie trudniejszym zadaniem będzie przekonanie turystów z tej kategorii do samodzielnego skorzystania z pakietów, jeśli będzie się to wiązało z dodatkowymi kosztami. W komunikacji marketingowej należy podkreślać rangę, wyjątkowość proponowanych w pakiecie obiektów. Dobrym pretekstem do skorzystania z oferty szlakowej może być zła pogoda w nadmorskich miejscowościach.	

Źródło: Opracowanie własne, Raport z badania krajowego rynku turystycznego (...)

Tabela 29. Turyści zagraniczni

Turyści zagraniczni	
Charakterystyka	Korzyści z obcowania ze szlakami i pakietami
Przed wszystkim Niemcy (pozostałe kraje pochodzenia, w tym Wielka Brytania, kraje skandynawskie oraz Rosja, stanowią zdecydowaną mniejszość) w wieku od 40 do 49 lat. Najchętniej wypoczywają nad morzem bądź jeziorem, w województwie zachodniopomorskim spędzają od 4 do 7 dni, zazwyczaj to ich pierwszy pobyt w tym regionie. Czas wolny spędzają z rodziną lub przyjaciółmi. Przemierzają się własnym samochodem, nocują głównie w hotelach. O wyborze Pomorza Zachodniego na miejsce wakacji decydują głównie jego walory przyrodnicze. Generalnie są aktywniejsi od polskich turystów, bardziej też - przy okazji pobytu w regionie - zainteresowani zwiedzaniem zabytków oraz udziałem w wydarzeniach kulturalnych. Za największe atrakcje województwa zachodniopomorskiego uznają latarnie morskie, plaże oraz zabytki, w tym zwłaszcza szczeciński Zamek Książąt Pomorskich.	<u>Emocjonalne</u>: zaskoczenie, sentymalna podróż na kresy <u>Racjonalne</u>: wiedza o regionie i jego europejskich korzeniach, konkurencyjne ceny w porównaniu do innych atrakcji turystycznych w regionie
	Główny przekaz o szlakach i pakietach
	Pomorze Zachodnie posiada wiele wyjątkowych miejsc, które łączą je z kulturą i historią Europy, region ten zawsze był obecny w wielkiej historii tej części kontynentu
Uwagi	
Turyści zagraniczni oczekiwać będą oferty zawierającej obiekty z kategorii „zobacz koniecznie”. Dobrym pretekstem do skorzystania z oferty	

szlakowej może być zła pogoda w nadmorskich miejscowościach.

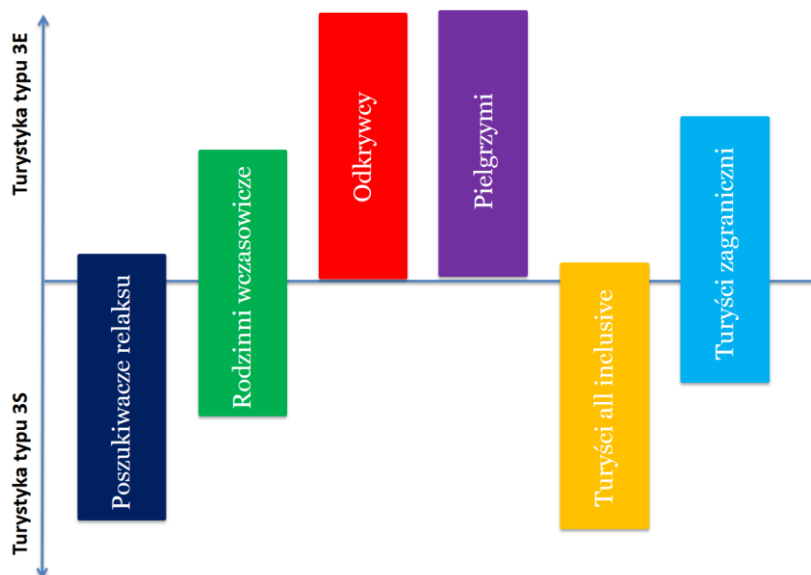
Źródło: Opracowanie własne, Badanie krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego w województwie zachodniopomorskim

Każdą z tych grup można odnieść do dwóch dominujących we współczesnej turystyce trendów, które znacznie różnią się między sobą, takich jak:

- **3E** (*education, excitement, entertainment*) –nowoczesna forma aktywnej turystyki, której odbiorca chce się czegoś dowiedzieć, jednocześnie nie rezygnując z rozrywki, wyjątkowych, doznań, nauka w działaniu, nauka poprzez zabawę określana także akronimem *edutainment*
- **3S** (*sun, sea, sand*), bierny wypoczynek, wprost kojarzony z opalaniem się na nadmorskiej plaży, bez większego zainteresowania się innymi formami spędzania czasu wolnego.

Intencją zarządców szlaków kulturowych i pakietów powinno być dotarcie z ofertą do wszystkich ww. grup, jednocześnie pamiętając o dopasowaniu składanej obietnicy marketingowej do oczekiwań odbiorców. A te będą zupełnie inne np. w przypadku Odbiorców i Turystów all inclusive. Dlatego podział ze względu na typ turystyki (3 E oraz 3S) staje się dodatkowym kryterium przy podziale odbiorców, niezwykle przydatnym na etapie pozycjonowania marki szlaków (Rozdział 13.).

Schemat 7. Grupy odbiorców a 2 typy turystyki (3E, 3S)

Źródło: Opracowanie własne

Do oceny atrakcyjności oferty szlaków kulturowych województwa zachodniopomorskiego dla poszczególnych grup odbiorców przyjęto trzystopniową skalę (** - wysoka; * - średnia; * - niska atrakcyjność).

Tabela 30. Stopień atrakcyjności oferty szlakowej dla odbiorców

Lp.	Grupy docelowe	Atrakcyjności szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego					Ogólna atrakcyjność szlaków
		Pomorska Droga św. Jakuba	Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego	Zachodniopomorski Szlak Gryfitów	Szlak św. Ottona	Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji	
1.	Poszukiwacze relaksu	*	*	*	*	**	*
2.	Rodzinni wczasowicze	*	*	**	**	***	**
3.	Odkrywczy	**	**	***	**	***	***
4.	Pielgrzymi	***	***	*	***	*	**
5.	Turyści all inclusive	*	*	**	*	*	*
6.	Turyści zagraniczni	**	**	**	*	**	**

Legenda: *** - wysoka, ** - średnia, * - niska atrakcyjność

Źródło: Opracowanie własne

Najlepiej rokującą grupą docelową dla rozwoju szlaków i ich ofert pakietowych są Odkrywczy. Dotyczy to w takim samym stopniu osób spoza Pomorza Zachodniego, jak i jego mieszkańców, należących do tej grupy. Natomiast najpoważniejszym wyzwaniem dla zarządców szlaku i pakietów będzie zainteresowanie nimi Poszukiwacze relaksu oraz Turystów all inclusive.

12. Analiza SWOT

SWOT jest podstawową techniką analityczną, służącą do uporządkowania informacji na temat subregionu, w tym zwłaszcza czynników mających największy wpływ na ofertę turystyczną oraz jej komunikację marketingową. To silne (*strengths*) i słabe (*weaknesses*) strony regionu, a także szanse (*opportunities*) i zagrożenia (*threats*) związane ze zmianami w otoczeniu. Do analiz wykorzystano

materiały zebrane podczas warsztatów szkoleniowych z przedstawicielami obiektów szlakowych oraz dokumenty strategiczne województwa zachodniopomorskiego¹³⁶

Tabela 31. Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
• Znaczenie turystyki w strategii rozwoju województwa • Położenie regionu w strefie nadmorskiej i przygranicznej, a także przy europejskich szlakach tranzytowych • Korzystne warunki do dalszego rozwoju turystyki w regionie • Najwyższy średni czas pobytu turystów oraz największa liczba miejsc noclegowych wśród wszystkich polskich województw • Współpraca z partnerami zagranicznymi w zakresie rozwoju turystyki i produktów turystycznych o znaczeniu ponad regionalnym i ponad granicznym • Rozwinięta i różnorodna baza noclegowa pasa nadmorskiego i Szczecina • Ogólnopolska promocja województwa – spójny przekaz (przygoda, wypoczynek, rekreacja) • Bogate dziedzictwo historyczne regionu, w tym związki z historią Europy (m.in. Templariusze, Joannici, Cystersi, Hanza) • Wysoka jakość zachowanego dziedzictwa kulturowego regionu • Potencjał historyczny i kulturowy regionu do utworzenia nowych i rozwoju już istniejących szlaków kulturowych • Powiązanie zachodniopomorskich szlaków kulturowych ze szlakami europejskimi (Pomorska Droga św. Jakuba oraz Pętla Szlaku Cysterskiego) • Liczne zabytkowe obiekty militarne • Modernizacja zabytkowych obiektów, przywracanie im dawnej świetności, tworzenie nowoczesnych ekspozycji	• Jednowymiarowość wizerunkowa Pomorza Zachodniego - rozpoznawalność turystyczna regionu oparta wyłącznie na walorach pasa nadmorskiego, w tym szczególnie na rekreacji i wypoczynku na plaży • Sezonowość ruchu turystycznego w całym regionie, co przekłada się na niewielkie wykorzystanie walorów i infrastruktury turystycznej w okresie poza letnimi wakacjami • Nierównomierne rozmieszczenie ruchu turystycznego, w pasie pojezierzy przeciętny pobyt turysty jest krótszy o 5 dni w porównaniu z pasem nadmorskim • Nizinne ukształtowanie terenu województwa, powodujące występowanie tylko jednego sezonu turystycznego w ciągu roku • Brak znajomości wewnętrznej części województwa zachodniopomorskiego (białe plamy na turystycznej mapie regionu) • Niedostępność dla turystów niektórych obiektów historycznych • Zaniedbania w zabytkowych miastach dotyczące ich estetyki (sąsiedztwo zabytków i bloków z wielkiej płyty) • Zły stan techniczny znacznej części zasobów kulturowych, konieczność dużych wydatków na prace konserwatorskie • Niska jakość zaplecza turystycznego w miejscowościach położonych na szlakach kulturowych poza pasem nadmorskim • Mały udział, w porównaniu do województw południowej Polski, walorów kulturowych w ofercie turystycznej regionu • Słaba promocja turystyki kulturowej regionu oraz słaby system informacji turystycznej na

¹³⁶ Strategia rozwoju województwa zachodniopomorskiego do roku 2020; Program promocji zachodniopomorskich produktów turystycznych na lata 2014-2020; Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2013-2017 dla województwa zachodniopomorskiego; Audyt turystyczny województwa zachodniopomorskiego

• Liczne grono potencjalnych partnerów do współpracy przy tworzeniu szlaków kulturowych • Atrakcyjne otoczenie przyrodnicze wielu obiektów historycznych • Duża liczba obszarów o wysokich walorach przyrodniczych • Wyznaczone szlaki turystyczne - piesze, rowerowe, konne, wodne • Poprawiająca się dostępność komunikacyjna regionu z południową częścią kraju • Porty nad Bałtykiem i Zalewem Szczecińskim • Sąsiedztwo Niemiec, bliskość Berlina, połączenia lotnicze i morskie ze Skandynawią • Dostatecznie bogata oferta wydarzeń kulturalnych i sportowych organizowanych w sezonie letnim w pasie nadmorskim	terenie województwa, utrudniony dostęp do informacji o ofercie kulturalnej regionu • Niedostateczna identyfikacja mieszkańców Pomorza Zachodniego z dziedzictwem kulturowym tego terenu • Niska świadomości istnienia szlaków kulturowych na Pomorzu Zachodnim wśród jego mieszkańców • Słabo rozwinięty system komunikacji publicznej, szczególnie w środkowej części województwa, uniemożliwiający niezmotoryzowanym turystom korzystanie z turystyki kulturowej • Nierównomierne rozmieszczenie bazy noclegowej w regionie • Wysokie ceny usług przy niskiej jakości bazy turystycznej • Nierównomierny rozwój infrastruktury uzupełniającej w rejonach turystycznych regionu • Słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna umożliwiająca wypoczynek niezależnie od zmian pogody • Słabo rozwinięta oferta dla turystów tranzytowych • Mała aktywność lokalnych władz samorządowych w zakresie planowanych inwestycji turystycznych • Słaba współpraca podmiotów gospodarki turystycznej z władzami samorządowymi • Brak szczególnego zainteresowania części gmin współpracą ze ZROTem
Szanse	Zagrożenia
• Wzmocnienie tożsamości kulturowej województwa poprzez promocję walorów kulturowych poszczególnych subregionów i rozszerzanie działań edukacyjnych • Fundusze na ratowanie dziedzictwa kulturowego regionu oraz na rozwój produktów szlakowych • Zakorzenienie obiektów należących do szlaków w środowiskach lokalnych • Rosnące zainteresowanie turystyką kulturową w kraju, w tym także szlakami kulturowymi • Duży potencjał turystyczny rynku krajowego i europejskiego • Zwiększająca się popularność wyjazdów	• Rosnąca konkurencja ze strony Niemiec i Danii (oferty 1-dniowych wyjazdów dla turystów spędzających czas w pasie nadmorskim) • Konkurencja ze strony szlaków kulturowych innych województw, w tym szczególnie pomorskiego, lubuskiego, warmińsko-mazurskiego, wielkopolskiego i dolnośląskiego • Kryzys ekonomiczny przekładający się na zmniejszenie się ruchu turystycznego w regionie • Trend słabnącego zainteresowania turystów zwiedzaniem muzeów • Spadająca jakość usług turystycznych przy jednoczesnym wzroście cen • Brak wsparcia dla rozwoju szlaków ze strony

krótkoterminowych, weekendowych wśród polskich turystów • Wzrost znaczenia szlaków kulturowych w Unii Europejskich, promocja szlaków międzynarodowych • Rozwój współpracy międzynarodowej województwa zachodniopomorskiego, w tym szczególnie transgranicznej • Rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych propagujących opiekę nad dziedzictwem kulturowym • Kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w regionie • Rozbudowa infrastruktury ułatwiającej dostęp do zabytków regionu, w tym wprowadzanie nowoczesnych systemów informacji turystycznej • Wzrost dochodów społeczeństwa oraz wydatków na wyjazdy urlopowe • Intensyfikacja współpracy w ramach makroregionu Morza Bałtyckiego • Spodziewany wzrost przyjazdów turystów z krajów ościennych, w tym Niemiec, Danii i Szwecji • Rozwój innych niż dominująca (rekreacja) form turystyki w regionie, takich jak turystyka kwalifikowana, wiejska, krajoznawcza, kongresowa, biznesowa, tranzytowa • Wzrost zainteresowania aktywnymi formami wypoczynku, poszukiwanie nowych, dotychczas mniej znanych atrakcji	władz samorządowych, niechęć do współpracy ze strony podmiotów prywatnych i lokalnych organizacji turystycznych • Utrwalanie się wizerunku Pomorza Zachodniego jako regionu kojarzonego wyłącznie z turystyką masową w nadmorskim pasie
---	--

Źródło: Opracowanie własne, dokumenty strategiczne województwa zachodniopomorskiego

Na podstawie analizy SWOT do czynników, które w największym stopniu hamują rozwój szlaków zaliczono:

- Sezonowość ruchu turystycznego w całym regionie, co przekłada się na niewielkie wykorzystanie walorów i infrastruktury turystycznej w okresie poza letnimi wakacjami,
- Postrzeganie Szlaku Cystersów, Szlaku św. Ottona i Drogi św. Jakuba wyłącznie w kontekście turystyki religijnej i pielgrzymkowej,
- Słaba współpraca pomiędzy partnerami na już funkcjonujących w regionie szlakach kulturowych,
- Niszczenie cennych kulturowo obiektów należących dla szlaków,

- Jednowymiarowość wizerunkowa Pomorza Zachodniego - rozpoznawalność turystyczna regionu oparta wyłącznie na walorach pasa nadmorskiego, w tym szczególnie na rekreacji i wypoczynku na plaży,
- Brak znajomości wewnętrznej części województwa zachodniopomorskiego (białe plamy na turystycznej mapie regionu),
- Mały udział, w porównaniu do województw południowej Polski, walorów kulturowych w produkcie turystycznym regionu,
- Słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna umożliwiająca wypoczynek niezależnie od zmian pogody,
- Słaba świadomość wpływu rozwoju szlaków kulturowych na rozwój społeczny i gospodarczy regionu – marginalizowanie ich roli,
- Brak postrzegania obiektów zabytkowych w kontekście elementu na szlaku kulturowym,
- Zbyt małe zaangażowanie lub jego brak, strony kościelnej w opiekę duchową na szlakach o charakterze religijnym.

Generalnie, dużym wyzwaniem dla samorządu wojewódzkiego oraz podmiotów zarządzających szlakami będzie włączenie produktów szlakowych do stałej oferty turystycznej regionu, a także wzbogacenie wizerunku Pomorza Zachodniego, zdominowanego przez rekreację, bierny wypoczynek nad morzem, o walory kulturowe.

13. Cele strategiczne

Tworzenie szlaków kulturowych i związanych z nimi pakietów ofertowych służyć ma osiągnięciu celów strategicznych dotyczących wizerunku Pomorza Zachodniego, turystyki oraz mieszkańców regionu.

Tabela 32. Cele strategiczne

Zakresy	Cele strategiczne
Wizerunek	Wzbogacenie wizerunku Pomorza Zachodniego o jego materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe
Turystyka	Wzmocnienie i zróżnicowanie oferty turystycznej regionu
	Zwiększenie ruchu turystycznego poza ścisłym sezonem oraz poza pasem nadmorskim
Mieszkańcy	Wzmacnianie poczucia więzi mieszkańców z historią i dziedzictwem ich regionu
	Aktywizacja społeczności lokalnych skupionych wokół szlaków, pakietów i poszczególnych obiektów należących do szlaków
	Zacieśnienie współpracy podmiotów sektora publicznego, społecznego i prywatnego współtworzących szlaki i jego pakiety ofertowe

Źródło: Opracowanie własne

14. Pozycjonowanie marki

Pozycjonowanie marki szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego polegać będzie na powiązaniu jej ze skojarzeniami, które najtrafniej oddadzą specyfikę, charakter i wyjątkowość dziedzictwa historycznego tych ziem.

Wizerunek marki jest wypadkową tego, co ona robi, jak się zachowuje, jak o sobie mówi i jak wygląda. A sednem pozycjonowania jest celowo budowany obraz marki, a nie sama wiedza o niej, suche fakty historyczne i liczby. To zapis pewnej idei, sposobu myślenia, a nie równanie matematyczne.

14.1. Zdania pozycjonujące

Zdanie pozycjonujące jest narzędziem, za pomocą którego można zdefiniować najważniejsze elementy tożsamości marki, takie jak grupa docelowa, obszar kompetencji oraz główna obietnica wraz z jej wiarygodnym uzasadnieniem. Rozstrzygnięcia te będą miały fundamentalne znaczenie przy konstruowaniu komunikatów marketingowych kierowanych do odbiorców.

Intencją zapisania osobnych zdań pozycjonujących dla turystów spod znaku 3E oraz 3S było wykazanie różnic w tym, czego obydwie grupy mogłyby się spodziewać po ofercie szlaków kulturowych, oraz wskazanie bezpośrednich konkurentów tych szlaków.

Schemat 8. Zdanie pozycjonujące dla turystów aktywnych spod 3E

Dla turystów 3E	szlaki kulturowe Pomorza Zachodniego wraz z pakietami
<i>Grupa docelowa</i>	<i>Produkt/usługa</i>
to nieznane, wciąż mało wyeksponowane	podróże tematyczne,
<i>Charakter marki</i>	<i>Obszar kompetencji</i>
które pomagają odkryć historyczny potencjał i atrakcyjność regionu, kojarzonego wyłącznie z plażowym, biernym wypoczynkiem i rozrywką,	
<i>Obietnica marki</i>	
ponieważ prezentują najciekawszą, dobrze przygotowaną, wysokiej jakości ofertę, opartą na dziedzictwie europejskim,	
<i>Uzasadnienie</i>	
w przeciwieństwie do wycieczek zagranicznych do Niemiec i Danii,	
<i>Konkurenci</i>	
które prowadzą utartymi i popularnymi szlakami.	
<i>Obietnica konkurentów</i>	

Źródło: Opracowanie własne

Turystów aktywnych (3E), do których w większości należą Odkrywczy, pociągać będą miejsca mniej znane, jeszcze nieudostępnione masowemu odbiorcy. O zwiedzaniu szlaku będą oni myśleli w kategoriach **podróży tematycznej**, chętnie decydując się na samodzielne ułożenie jej planu, sugerując się przy tym rekomendacjami przewodników bądź innych turystów. Silnym motywatorem dla nich będzie **możliwość odkrywania – nieznanych miejsc oraz historii**. Zresztą to do tej grupy najsilniej przemówił komunikat promocyjny Dolnego Śląska oparty na tajemniczości tego regionu (kampania promocyjna „Nie do opowiedzenia. Do zobaczenia”), przekładając się na znaczny wzrost ich zainteresowania takimi miejscami, jak Lubiąż, czy kompleks Riese Osówka. Co ciekawe, obiekty te reprezentują to samo dziedzictwo, co obiekty ze szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego. Pierwsze to były opactwo Cystersów, a drugie to podziemna fabryka z czasów II wojny światowej. Osoby z tej grupy, przebywając na Pomorzu Zachodnim, chętnie uczestniczą w 1-, 2-dniowych wypadach do Danii bądź Niemiec, poszukując tam atrakcji dziedzictwa kulturowego. I to z tymi destynacjami turystycznymi musi się mierzyć oferta szlaków kulturowych województwa zachodniopomorskiego.

Schemat 9. Zdanie pozycjonujące dla turystów biernych spod 3S

Dla turystów 3S	pakiety oparte na szlakach kulturowych
<i>Grupa docelowa</i>	<i>Produkt/usługa</i>
to ciekawe, pewne i gwarantowane	wycieczki po okolicy,
<i>Charakter marki</i>	<i>Obszar kompetencji</i>
które są urozmaicheniem pobytu nad morzem,	
<i>Obietnica marki</i>	
ponieważ pozwalają poznać atrakcyjne zabytki i przeszłość tego regionu,	
<i>Uzasadnienie</i>	
w przeciwieństwie do sztucznych atrakcji,	
<i>Konkurenci</i>	
które pełnią wyłącznie funkcję rozrywkową	
i nie są związane z dziedzictwem danego miejsca.	
<i>Obietnica konkurentów</i>	

Źródło: Opracowanie własne

Turyści bierni (3S), w porównaniu z poprzednią grupą, są znacznie bardziej nastawieni na **bierny wypoczynek**, jeśli tylko pogoda na to pozwala, rzadko opuszczając plażę podczas pobytu nad Bałtykiem. W ich przypadku w grę wchodzi może jedynie **zwiedzanie najbliższej okolicy**, wtedy najchętniej korzystają ze sprawdzonych, gotowych pakietów. Istotnym czynnikiem, który może zmotywować tę grupę do skorzystania z pakietów jest zła pogoda podczas pobytu nad morzem.

W tej grupie oferta szlakowa powinna zaistnieć jako **atrakcyjne, wartościowe urozmaicenie pobytu nad morzem**. Zwiedzaniu obiektów szlakowych będzie towarzyszyło zaskoczenie tym, jak wiele wyjątkowych atrakcji związanych z kulturą i historią regionu znajduje się w pobliżu modnych miejscowości nadmorskich. Konkurencją dla szlakowych pakietów będą tzw. sztuczne atrakcje turystyczne, w których dominować będzie funkcja rozrywkowa, bez żadnych związków z dziedzictwem regionu (np. parki rozrywki).

14.2. Piramida marki

Piramida marki jest narzędziem pozycjonującym, które prezentuje wszystkie najistotniejsze parametry marki, łącząc w sobie to, co powinno określać jej wizerunek w oczach odbiorców - esencja, wartości i osobowość marki, a także tonalność przekazu. Pojęcia te będą miały fundamentalne znaczenie przy późniejszym konstruowaniu komunikatów marketingowych.

To próba wkomponowania oferty szlaków kulturowych w pozycjonowanie marki Pomorza Zachodniego, oparte na przygodzie, obietnicy dobrej zabawy podczas wakacji (nawet sami mieszkańcy tego regionu uznali, że jego osobowość jest radosna i rozrywkowa¹³⁷). Szlaki, reprezentujące najciekawsze przykłady dziedzictwa kulturowego województwa zachodniopomorskiego powinny nieco wzbogacić ten wizerunek.

Schemat 10. Piramida marki szlaku

Źródło: Opracowanie własne

¹³⁷ Badanie wizerunku i rozpoznawalności województwa zachodniopomorskiego z 2014 r.

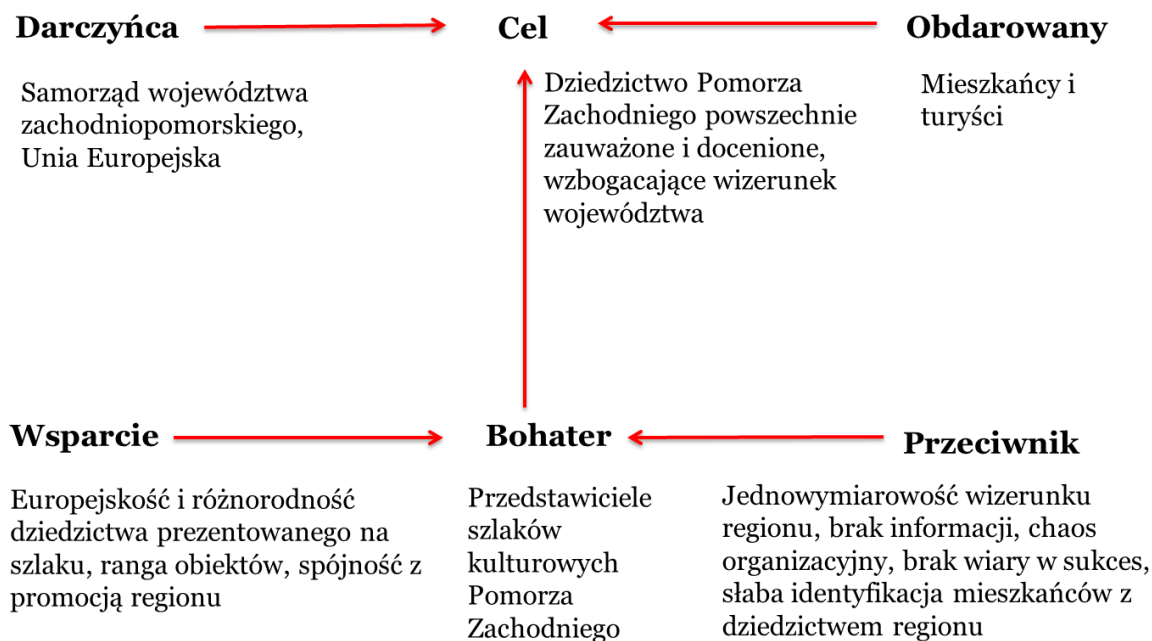
Gdyby poszukać osoby, która najtrafniej odpowiadałaby takiemu profilowi, łączącemu wszystkie elementy wymienione w piramidzie, a jednocześnie byłaby związana z regionem, to wybór padłby w pierwszej kolejności na Aleksandra Dobę. Podróżnika o międzynarodowej sławie, który wciąż szuka nowych wyzwań. To kandydat na ambasadora marki szlaków kulturowych.

14.3. Opowieść marki szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego

W tworzeniu nośnej i intrygującej opowieści o zachodniopomorskich szlakach kulturowych niezwykle pomocne będzie odwołanie się do struktury klasycznej bajki, złożonej z sześciu elementów. Każdy z nich odnaleźć można zarówno w starych mitach i legendach, jak i współczesnych filmach, serialach czy powieściach. Do wyjaśnienia modelu opowieści niech posłużą Przygody Robin Hooda. W modelu tym wszystkie czyny **Bohatera** (Robin Hood) podporządkowane są osiągnięciu nadrzędnego **Celu** (wolność i sprawiedliwość w Anglii). Jednak nie działa on w próżni, mogąc liczyć na **Wsparcie** ze strony przyjaciół, niezwykle talenty bądź nadprzyrodzone właściwości (Marion, Mały John, łuk). Jednocześnie pozostaje on w stałym konflikcie z **Przeciwnikiem** (Szeryf Nottingham), który reprezentuje sobą przeciwstawny system wartości, szkodliwy schemat działania. Bez pokonania tego Przeciwnika cele będą niemożliwie do zdobycia. Bowiem dopiero wyrazisty konflikt, budujący napięcie pomiędzy Bohaterem, a jego Antagonistą, buduje prawdziwą i angażującą opowieść. Głównymi beneficjentami sukcesu Bohatera będą **Obdarowani** – pojedyncze osoby lub całe społeczności (biedny i ciemiężony lud). Nie do przecenienia będzie też pomoc ze strony **Darczyńcy** (Król Ryszard Lwie Serce).

Siłą tego modelu jest jego uniwersalność, dlatego też z powodzeniem jest on stosowany w komunikacji marek komercyjnych, będąc jedną z przyczyn sukcesu takich gigantów, jak Apple czy Lego. Doskonale nadaje się również do stworzenia spójnej opowieści marek miasta, regionów bądź produktów turystycznych.

Schemat 11. Model opowieści marki szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego

Źródło: Model Greimasa, opracowanie własne

Model opowieści marki szlaków kulturowych posiada zatem następujące elementy:

- **Bohaterem** są szlaki kulturowe, a przede wszystkim ludzie z nimi związani - zarządcy poszczególnych szlaków, administratorzy pakietów ofertowych, a także właściciele pojedynczych obiektów. Łączy ich poczucie misji wyrażone w celu działania,
- **Cel** jest niezwykle ambitny i wymagający wiele czasu i determinacji. Chodzi w nim o zmianę powszechnego wyobrażenia na temat Pomorza Zachodniego, czyli wizerunku regionu wyłącznie rekreacji i beztroskiej zabawy na nadmorskich plażach. Dotychczas nie było, niestety, w nim miejsca na to, co reprezentują sobą szlaki, czyli na dziedzictwo kulturowe o znaczeniu ponadregionalnym. Docelowo chodzi o jednoczesne współwystępowanie obydwu atrybutów regionu – przygody, rekreacji oraz śladów wielowiekowej historii tej części Pomorza,
- **Przeciwnik** – to innymi słowy te zjawiska, postawy, które uniemożliwiają osiągnięcie zamierzonego celu. Należą do nich m.in. jednowymiarowość wizerunku regionu; wciąż zbyt słaba współpraca pomiędzy zarządcami atrakcji turystycznych, przekładająca się na brak zintegrowanej oferty; słaby związek mieszkańców z dziedzictwem kulturowym regionu, którego wciąż nie traktują oni w kategoriach małej ojczyzny,

- **Wsparcie** – Szlaki posiadają wiele atutów, dzięki którym mogą realnie myśleć zarówno o osiągnięciu zamierzonego celu, jaki o poradzeniu sobie z wyżej wymienionymi przeciwnościami. Są nim wyjątkowa ranga niektórych obiektów, europejskość i różnorodność dziedzictwa prezentowanego na szlaku, a także (postulowana) spójność z promocją turystyczną Pomorza Zachodniego,
- **Darczyńca** – szlaki nie są w stanie samodzielnie funkcjonować, bez pomocy władz samorządowych województwa zachodniopomorskiego oraz instrumentów finansowych Unii Europejskiej. Zresztą tworzenie i rozwój szlaków kulturowych jest jednym z priorytetów prowadzonej przez nią polityki integracji poprzez wspólne dziedzictwo. Do grona darczyńców z czasem można spróbować włączyć prywatny biznes,
- **Obdarowani** – to przede wszystkim mieszkańcy regionu, dla których szlaki kulturowe budują jego tożsamość, ale także i turyści.

15. Założenia strategiczne

Założenia strategiczne pomocne przy tworzeniu pakietów ofertowych oraz prowadzeniu komunikacji marketingowej z odbiorcami:

- Szlaki opowiadają historię Pomorza Zachodniego, dzieląc ją na różne wątki tematyczne. Prezentują bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego tego regionu, jego związki z historią, kulturą i sztuką Europy Północnej i Zachodniej. Natomiast pakiety ofertowe są wyborem tego, co na danym obszarze jest najciekawsze, najbardziej charakterystyczne,
- Szlaki mają być narzędziem budowania tożsamości regionu, mają pozwolić mieszkańcom Pomorza Zachodniego poznać i poczuć historię oraz dziedzictwo kulturowe ich regionu,
- Należy wykorzystać obecność turystów w regionie w sezonie letnim, dlatego zasięg działań promocyjnych, szczególnie w pierwszym etapie funkcjonowania szlaków i oferty pakietowej, powinien skupiać się na województwie zachodniopomorskim, w tym zwłaszcza na najchętniej odwiedzanych miejscowościach nadmorskich,
- Niektóre obiekty należące do szlaków już teraz są bardzo dobrze przygotowane do przyjęcia turystów nastawionych na interaktywne zwiedzanie, przeżywanie emocji, np. Fort Gerharda, Centrum Słowian i Wikingów. Dlatego warto uczynić z nich wizytówkę szlaków, a dla pozostałych obiektów – wzór do naśladowania,
- Niezwykle ważne jest wyrobienie kilku nawyków w zachowaniu turystów odpoczywających nad Bałtykiem:
 - Podczas wyjazdów wakacyjnych do śródziemnomorskich kurortów Polacy chętnie korzystają z wycieczek fakultatywnych, zwiedzając okoliczne atrakcje kulturowe. Na razie, w przypadku Pomorza Zachodniego, rolę tę spełniają 1-dniowe wyjazdy do Niemiec i rejsy na Bornholm. Pakiety szlakowe powinny wypełnić tę lukę w nadmorskiej ofercie,
 - Dobrym pretekstem do skorzystania z pakietów jest zła pogoda, uniemożliwiająca dłuższe przebywania na plaży,
 - Wypromowanie kilku miejscowości położonych z dala od pasa nadmorskiego jako miejsc na przerwę w podróży (np. Szczecin, Szczecinek, Stargard Szczeciński) - „do”

oraz „z” nadmorskich kurortów. Dla wielu turystów jadących na Pomorze funkcję taką spełnia Toruń.

16. Identyfikacja wizualna szlaków

Dla wszystkich szlaków zaprojektowano, według tych samych wytycznych, oddzielne logotypy. Pod względem zastosowanej kolorystyki (CMYK: 100/ 70/ 0 /30 RGB: 0 /63 /125 HTML: #003F7D PANTONE: 534), jak i typografii znaku (TitilliumText25L250 wt) nawiązują one do logotypu województwa zachodniopomorskiego.

Ilustracja 18. Logotypy szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego

Źródło: Opracowanie własne

17. Zarządzanie szlakiem

Przedsięwzięcie, którego celem jest stworzenie i zarządzanie regionalnym szlakiem kulturowym ma charakter długofalowego projektu realizowanego przez sieć współpracujących ze sobą podmiotów. Celem tego przedsięwzięcia jest stworzenie sprawnie funkcjonujących produktów turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym, adresowanych do turystów oraz do mieszkańców regionu.

17.1. Modele zarządzania szlakiem kulturowym¹³⁸

Koordinacja szlaku kulturowego jest niezbędna do funkcjonowania szlaku. Istnieje kilka różnych modeli zarządzania szlakiem kulturowym. Każdy z nich posiada zalety i wady, ale najważniejsze jest, aby wybierając model zarządzania dostosować go do lokalnych możliwości i specyfiki szlaku.

¹³⁸ Na podstawie: A. Mikos von Rohrscheidt, *Koordinacja turystycznych szlaków tematycznych - analiza wybranych systemów polskich i europejskich*, „Turystyka Kulturowa” nr 1/2012

Tabela 33. Modele zarządzania szlakiem

Jednolity		Centralny		Rozproszony		Nieokreślony
Cała władza w rękach koordynatora (monitoring, informacja, kreowanie oferty, promocja)		Ośrodek koordynacyjny: współpracuje z kilkoma podmiotami i deleguje zadania na inne podmioty		Funkcje koordynatora rozproszone pomiędzy różne podmioty		Brak modelu, szlak nie funkcjonuje jako spójny produkt
+	–	+	–	+	–	
Sprawne funkcjonowanie szlaku jako całości	Niski poziom identyfikacji pozostałych podmiotów ze szlakiem	Profesjonalny poziom realizacji poszczególnych zadań	Zbyt duża koncentracja na własnych zadaniach (brak myślenia w kategorii "szlak")	Profesjonalny poziom realizacji zadań, w których specjalizuje się dany podmiot	Słaba identyfikacja ze szlakiem, brak promocji szlaku, jako produktu	

Źródło: Opracowanie własne

Dla szlaków regionalnych województwa zachodniopomorskiego rekomendowany jest model zarządzania centralnego. Ośrodkiem koordynacyjnym jest Zachodniopomorska Organizacja Turystyczna (ZROT), a wspierają go m.in. Wydział Turystyki i Gospodarki UMWZ, Ogólnopolskie Stowarzyszenie Gmin Cysterskich oraz inne podmioty / instytucje o znaczeniu regionalnym lub lokalnym.

17.2. Podmioty wchodzące w skład szlaku

Konstruowanie szlaku opiera się na współpracy podmiotów w ramach ustalonej i przyjętej struktury zarządzania. Wiodącą rolę pełni **koordynator** (wspierany finansowo i organizacyjnie przez **organizatora**), a podstawę oferty realizowanej w ramach szlaku zapewniają **obiekty**. Te podmioty tworzą strukturę, na której opiera się funkcjonowanie szlaku, ale należy pamiętać, że dla każdego z tych podmiotów szlak jest jednym z wielu realizowanych zadań.

Podmioty na szlaku współpracują z innymi podmiotami zaangażowanymi w szlak (**podmioty towarzyszące** oraz **otoczenie**) tworząc kluczowe partnerstwo na rzecz rozwoju i promocji turystyki kulturowej w regionie.

17.3. Organizator

Inicjatorem i organizatorem szlaków jest Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, w jego gestii leży finansowanie szlaków. Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego jest głównym decydem w zakresie kierunku rozwoju szlaków, a prawa te może scedować na inną instytucję w poszczególnych zakresach działań. Niezwykle ważne dla rozwoju szlaków są dobrze określone relacje pomiędzy organizatorem a koordynatorami szlaków, którzy plany i kierunki rozwoju szlaków przedkładają Urzędowi do akceptacji i są rozliczani z ich osiągnięcia. W imieniu organizatora zadania związane z obsługą szlaków realizują koordynatorzy (w ramach uzgodnionego planu działania i budżetów przeznaczonych na te zadania).

17.3.1. Koordynator

Koordynator **planuje działania szlaku i zajmuje się ich wdrożeniem** – jest podmiotem odpowiedzialnym za inicjację, funkcjonowanie i rozwój szlaku.

Koordynator szlaku jest reprezentantem wszystkich podmiotów działających w ramach szlaku **w kontaktach ze środowiskiem zewnętrznym** (odbiorcami, środowiskami lokalnymi i branżowymi). Koordynator informuje i promuje ofertę szlaku w imieniu wszystkich partnerów. Dbą o atrakcyjność i różnorodność form zwiedzania szlaku, m.in. poprzez organizację wydarzeń skierowanych do różnych grup odbiorców.

Zadania koordynatora to również **działania wewnątrz struktury szlaku**: konsolidowanie i standaryzacja działań między wszystkimi partnerami szlaku, komunikacja pomiędzy podmiotami, konstruowanie oferty stałej na szlaku, zagadnienia związane z obsługą klienta i infrastrukturą okołoturystyczną. Koordynator odpowiedzialny jest również za finansowanie wybranych działań na szlaku. Czuwa nad prawidłowym funkcjonowaniem i rozwojem szlaku. Punktowo, koordynatora, w realizacji pojedynczych przedsięwzięć mogą wspierać inne podmioty związane i zainteresowane wzmacnianiem szlaku w różnych aspektach (informacja, promocja, merytoryka).

Tabela 34. Rekomendacje dotyczące koordynatora i wsparcia szlaków w ramach projektu

Szlak	Pomorska Droga św. Jakuba (woj. Zachodniopomorski e)	Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego	Zachodniopomorski Szlak Gryfitów	Szlak św. Ottona	Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji – podzielony na 4 subtrasy
Organizator	Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego				
Koordynator	Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna (ZROT)				
Wsparcie	Wydział Turystyki i Gospodarki Urzędu Marszałkowskiego Archikatedra pw. Św. Jakuba w Szczecinie	Ogólnopolskie Stowarzyszenie Gmin Cysterskich	Centrum Informacji Kulturalnej i Turystycznej na Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie	Archidiecezja szczecińsko-kamieńska lub Gmina Międzyzdroje lub Gmina Kamień Pomorski	Trasa Wału Pomorskiego: Ogólnopolskie Stowarzyszenie Turystyczno-Historyczne Jazda 4x4, Muzeum Ziemi Wałeckiej
					Trasa miasteczek warownych: do rozstrzygnięcia
					Trasa miast-twierdz: do rozstrzygnięcia
					Trasa miejsc pamięci: do rozstrzygnięcia

Źródło: Opracowanie własne

17.3.2. Obiekty szlaku

Obiekty, które będą brały udział w szlaku, to miejsca o różnym charakterze. Poszczególne podmioty są bardzo zróżnicowane pod względem struktury własnościowej, formy zarządzania, zasobów finansowych i personalnych. Różne też są ich związki z tematem przewodnim szlaku.

Każdy z obiektów, który znajdzie się na szlaku powinien zostać zweryfikowany przez koordynatora pod kątem: zgodności z tematem szlaku, bezpieczeństwa, atrakcyjności i dostępności obiektu oraz lokalizacji względem pozostałych obiektów na szlaku.

Proces przyjmowania nowych obiektów do szlaku realizowany jest cyklicznie (np. co 2 lata) w momencie podsumowania kolejnego etapu funkcjonowania szlaku, aktualizacji i dodruku materiałów.

Przyjęcie nowych obiektów do szlaku odbywa się według poniższej procedury, która przeprowadzana jest przez koordynatora:

- **ZGŁOSZENIE** – obiekt zgłasza się do koordynatora lub obiekt zostaje zgłoszony przez inne podmioty ze szlaku,
- **WSTĘPNE USTALENIA** – potwierdzenie chęci udziału w szlaku przez obiekt,
- **INWENTARYZACJA** – uzyskanie kluczowych informacji o historii, lokalizacji oraz stanie obecnym kandydującego do szlaku obiektu,
- **PODPISANIE UMÓW O WSPÓŁPRACY I AKTUALIZACJA MATERIAŁÓW SZLAKU.**

17.3.3. Obiekty i podmioty towarzyszące oraz otoczenie

W bliskiej relacji ze szlakiem może funkcjonować wiele obiektów i podmiotów pośrednio związanych z tematem przewodnim szlaku, zapewniających ofertę turystyczną niepolegającą na zwiedzaniu lub będących atrakcyjnymi dla odbiorców szlaku. **Obiekty towarzyszące** to podmioty włączające się incydentalnie w działania szlaku, np. poprzez udział w święcie szlaku lub tworzenie okazjonalnej oferty zwiedzania. Na co dzień obiekty i podmioty prowadzą różne formy działalności kulturalnej lub turystycznej, ale część ich aktywności wiąże się z tematem szlaku.

W ramach **otoczenia szlaku** funkcjonuje wiele obiektów i podmiotów, które nie wiążą się z tematem szlaku, ale stanowią atrakcyjną ofertę uzupełniającą pobyt zwiedzającego na szlaku. Są to też obiekty związane z infrastrukturą okółoturystyczną (np. baza hotelowa, gastronomiczna).

Zakres współpracy z obiektami/ podmiotami towarzyszącymi określają umowy podpisywane w ramach realizacji konkretnego przedsięwzięcia w ramach szlaku.

Tabela 35. Obiekty i podmioty towarzyszące oraz otoczenie

Obiekty / Podmioty towarzyszące	Otoczenie
Obiekt / podmiot związany z tematem przewodnim szlaku, Obiekt / podmiot współpracuje ze szlakiem w zakresie wzajemnej promocji, Obiekt / podmiot okazjonalnie włącza się w funkcjonowanie szlaku np. przy okazji wydarzeń na szlaku.	Obiekt / podmiot niezwiązany z tematem przewodnim szlaku, Obiekt / podmiot znajdujący się w obrębie trasy szlaku, Obiekt / podmiot o dużej atrakcyjności turystycznej, Obiekt / podmiot okazjonalnie współpracuje ze szlakiem w zakresie wzajemnej promocji.

Źródło: Opracowanie własne

Każdy z podmiotów zaangażowanych w szlak jest reprezentowany przez swojego przedstawiciela. Jest on kluczową osobą, przez którą powinny przechodzić wszystkie ustalenia dotyczące współpracy i zadań.

Prawa i obowiązki poszczególnych podmiotów szczegółowo określają umowy o współpracy.

17.3.4. Interesariusze szlaków i ich rola

Rozwojem i powstaniem nowych destynacji turystycznych w regionie można zainteresować wiele środowisk, które mogą czerpać korzyści ze swojej obecności w ofercie szlaków oraz pakietów.

Tabela 36. Obiekty i podmioty towarzyszące oraz otoczenie – interesariusze szlaków

Lp.	Interesariusze: kto jest zaangażowany w tworzenie i funkcjonowanie szlaków?	Korzyść Motywacja: jaka może być ich korzyść ze szlaków?	Wkład Rola: jaki jest ich wkład w szlaki?	Wsparcie: Jak wspierani są interesariusze w realizacji założonych ról?
1.	Obiekty szlakowe	• Zwiększenie ruchu turystycznego, • Nowe możliwości pozyskiwania środków na działania w zakresie zachowania, opracowywania i udostępniania lokalnego dziedzictwa, • Nowe możliwości promocji i komercjalizacji ofert w ramach uczestnictwa w pakietach ofertowych.	• Dostarczają atrakcje turystyczne do pakietów ofertowych, • Dostarczają wiedzę merytoryczną i zasoby dziedzictwa na potrzeby interpretacji dziedzictwa prowadzonej w ramach szlaków, • Zapewniają przestrzeń i podstawę merytoryczną dla realizacji pakietów ofertowych, • Prowadzą działalność, pozwalającą na formalno-prawne umocowanie pakietów ofertowych lub ich elementów, • Prowadzą bieżącą obsługę ruchu turystycznego w ramach realizacji pakietów ofertowych.	• Organizacja szkoleń, seminariów i spotkania warsztatowych, • Doradztwo w zakresie rozwoju ofert obiektów pod kątem realizacji pakietów ofertowych, • Monitoring i ewaluacja jakości usług świadczonych i produktów ofertowanych w ramach pakietów, • Dostarczanie bieżącej informacji w formie E-biuletynu, • Promocja usług świadczonych przez obiekty w ramach pakietów ofertowych, • Obsługa i organizacja ruchu turystycznego na terenie obiektów w ramach realizacji pakietów ofertowych.
2.	Touropreatorzy (biura turystyczne, firmy przewozowe)	• Dotarcie do nowych klientów, nowe kanały promocji usług i produktów, • Dostarczenie nowych wartości swoim klientom w związku z tematyką i ofertami szlaków.	• Obsługa ruchu turystycznego na szlakach, • Obsługa pakietów, • Wykorzystanie własnych kanałów promocyjnych i sieci klientów do sprzedaży	• Wycieczka studyjna dla touropreatorów operujących w obszarach szlaków, • Przygotowanie i dystrybucja materiałów informacyjnych o ofercie szlaków dla biur podróży, • Zaangażowanie touropreatorów w rozwój istniejących ofert szlaku i tworzenie nowych,

			pakietów ofertowych.	odpowiadających na potrzeby ich klientów.
3.	Baza hotelowo-gastronomiczna (pensjonaty, hotele, restauracje, producenci produktów regionalnych)	- Dotarcie do nowych klientów, nowe kanały promocji usług i produktów, - Tworzenie nowych produktów i usług w oparciu o tematykę szlaków.	- Obsługa grup turystycznych oraz osób indywidualnych, korzystających z oferty szlaków / pakietów, - Sprzedaż lokalnych produktów i usług.	- Akcja informacyjna adresowana do przedsiębiorstw z branży hotelarsko-informacyjnej operujących na obszarze szlaków, prezentująca szlaki i ich oferty, - Przygotowanie i dystrybucja materiałów promocyjnych ofert szlaków dla branży hotelowo – gastronomicznej, - Zaangażowanie przedsiębiorstw z branży hotelowo-gastronomicznej w rozwój istniejących ofert szlaku i tworzenie nowych, odpowiadających na potrzeby ich klientów.
4.	Firmy prywatne oferujące usługi związane z sektorem turystyki	- Dotarcie do nowych klientów, nowe kanały promocji usług i produktów, - Dostarczenie nowych wartości swoim klientom w związku z tematyką i ofertami szlaków, - Tworzenie nowych produktów i usług w oparciu o tematykę szlaków.	- Właściciele obiektów polecanych na szlakach / w pakietach, - Rozwój i podnoszenie jakości ofert szlaków, - Kreowanie i sprzedaż dodatkowej oferty na szlakach / w pakietach (warsztaty, dodatkowe atrakcje, przemysł pamiątkarski).	- Szkolenia w zakresie tematyki szlaków i interpretacji dziedzictwa i tworzenia „mikro ofert” dla właścicieli i operatorów obiektów szlakowych, - Przygotowanie i dystrybucja materiałów informacyjnych o szlakach, - Indywidualne prezentacje i spotkania dla przedsiębiorców, - Włączenie przedstawicieli firm do tworzenia i rozwoju pakietów ofertowych szlaków, - Ewaluacja jakości usług doradztwo w zakresie jej podnoszenia.
5.	Media ogólnopolskie	- Dostęp do nowych treści w zakresie turystyki kulturowej, - Możliwość publikacji materiałów z zakresu	Ogólnopolska promocja i rozpowszechnianie informacji z zakresu rozwoju turystyki szlakowej w województwie	- Organizacja wizyt studyjnych dla dziennikarzy ogólnopolskich mediów branżowych, - Dostarczanie e-biuletynu,

		komercjalizacji turystyki kulturowej i innowacyjnych przedsięwzięć w branży turystycznej w województwie zachodniopomorskim.	zachodniopomorskim	• Dostarczanie komunikatów prasowych, • Prezentacje oferty szlaków na ogólnopolskich targach, turystycznych i konferencjach, • Organizacja konferencji prasowych wokół wydarzeń na szlakach.
6.	Media lokalne	• Dostęp do nowych treści w zakresie dziedzictwa kulturowego i turystyki w regionie, • Nowe obszary realizowania misji społecznej (promocja postaw przedsiębiorczych w zakresie turystyki kulturowej), • Możliwość szerszego poruszania zagadnień istotnych dla społeczności lokalnych (rozwój branży turystycznej w regionie).	• Promocja innowacyjnych przedsięwzięć w branży turystycznej w regionie (rozpowszechnianie dobrych praktyk), • Budowanie pozytywnego wizerunku szlaków w społecznościach lokalnych, • Informowanie o nowych możliwościach rozwoju i działań w zakresie turystyki kulturowej w regionie.	• Włączenie do promocji szlaków poprzez dostarczanie ciekawych treści merytorycznych związanych z lokalnym dziedzictwem miejscowości włączonych do szlaków, • Zwiększanie świadomości szlaku poprzez konferencje dla mediów lokalnych i dostarczanie merytorycznych treści w zakresie turystyki szlakowej • Wspieranie mediów lokalnych poprzez opracowywanie i dostarczanie treści spacerowników i współorganizację konkursów, • Współfinansowanie cykli artykułów poświęconych szlakom.
7.	Radni Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego i radni powiatów i gmin, przez które przebiega/ją szlak/i	• Nowe możliwości realizowania zadań w zakresie promocji regionu, • Nowe możliwości realizacji zadań w zakresie wspierania przedsiębiorczości i innowacji w obszarze turystyki w oparciu o tematykę szlaków, • Wsparcie zadań w zakresie polityki socjalnej i aktywizacji społeczności lokalnych w oparciu o tematykę i oferty szlaków.	• Włączenie oferty i tematyki szlaków w działania bieżące i strategiczne w zakresie programów promocji i rozwoju przedsiębiorczości w tym inicjatyw na obszarach wiejskich, • Reprezentowanie interesu szlaków na forum Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego, • Reprezentowanie interesu obiektów szlakowych na forum Sejmiku Województwa	• Wycieczki studyjne dla samorządowców do obiektów włączonych do odcinków szlaków przebiegających po ich terenie, • Warsztaty z wykorzystania szlaków do promocji gmin i miejscowości, • Dostarczanie bieżących informacji w formie e-biuletynu szlaków, • Doroczna lub kwartalna prezentacja analiz i wniosków z raportów poświęconych turystyce szlakowej, • Udział przedstawicieli szlaków w pracach nad dokumentami strategicznymi województwa i ich monitoringiem (m.in. wpisanie obiektów

			Zachodniopomorskiego	szlakowych do Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Zachodniopomorskiego).
8.	Liderzy lokalni	- Nowe obszary realizowania działań z zakresu interpretacji i ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego, - Nowe możliwości realizowania działań z zakresu aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnych w oparciu o turystykę szlakową i infrastrukturę szlaków.	- Promocja idei szlaku w społecznościach lokalnych, - Powstawanie oddolnych inicjatyw szlakowych, - Zapewnienie szlakom waloru autentyczności poprzez zaangażowanie mieszkańców miejscowości objętych szlakiem do różnorodnych działań, udostępniających lokalne dziedzictwo.	- Warsztaty i szkolenia z zakresu turystyki szlakowej dla lokalnych liderów, - Wizyty studyjne na szlakach w Polsce i Europie pod kątem zaangażowania społeczności lokalnych w ich współtworzenie, - Dostarczanie bieżących informacji w formie e-biuletynu, - Angażowanie liderów lokalnych do współtworzenia pakietów ofertowych z zaangażowaniem lokalnych społeczności.
9.	Szkoły	- Nowe możliwości realizowania projektów edukacyjnych, poświęconych lokalnemu dziedzictwu i tematyce szlaków, - Inspiracje i możliwość wykorzystania infrastruktury szlaków do realizacji programów edukacji regionalnej i budowania tożsamości lokalnej, - Nowe obszary realizowania programu z zakresu podstaw przedsiębiorczości (turystyka jako gałąź gospodarki) i wsparcie doradztwa zawodowego dla uczniów.	- Lepsza ochrona lokalnych dóbr dziedzictwa poprzez ich interpretację i wskazanie ich wartości jako atrakcji turystyki kulturowej, - Uzyskanie dodatkowego oddziaływania na społeczności lokalne poprzez budowanie świadomości szlaków i roli turystyki kulturowej wśród uczniów - Długofalowe oddziaływanie i kształtowanie postaw aktywnych i otwartych na turystykę kulturową wśród mieszkańców.	- Stworzenie bazy nauczycieli prowadzących zajęcia edukacji regionalnej w miejscowościach objętych szlakiem, - Promocja szlaków wśród doradców zawodowych z Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Szczecinie i Koszalinie, - Organizacja sesji i spotkań dla nauczycieli, poświęconych wykorzystaniu lokalnego dziedzictwa w edukacji, - Organizacja konkursów na scenariusze zajęć, wykorzystujące tematykę szlakową, - Przygotowanie oferty wolontariatu dla uczniów, - Konkursy dla szkół w zakresie realizowania projektów artystycznych, edukacyjnych i przedsiębiorczych wokół tematyki szlaków i turystyki kulturowej.
10.	Społeczności lokalne i parafialne	Nowe możliwości rozwoju zawodowego wokół turystyki	Budowanie waloru autentyczności szlaków	Publikacja insertów, spacerowników i cykli artykułów poświęconych szlakom w prasie

		szlakowej, • Rozwijanie lokalnej tożsamości i poczucia dumy z miejsca zamieszkania w związku z dziedzictwem promowanym poprzez szlaki, • Możliwość angażowania się w różnorodne działania podejmowane lokalnie w ramach szlaków, • Zwiększanie poczucia pomagania bliżnim – pielgrzymom na szlaku.	poprzez zaangażowanie w jego współtworzenie mieszkańców miejscowości objętych szlakami, • Powstawanie oddolnych inicjatyw kulturalnych i komercyjnych wokół turystyki szlakowej, • Lepsza ochrona lokalnych dóbr dziedzictwa poprzez ich interpretację i wskazanie ich wartości jako atrakcji turystyki kulturowej, • Możliwość kontaktu z osobami przemierzającymi szlak, udzielanie im wsparcia, • Możliwość założenia lub rozszerzenia działalności gospodarczej.	lokalnej, • Organizacja spotkań dla mieszkańców w lokalnych instytucjach kultury poświęconych lokalnemu dziedzictwu włączonemu do szlaków, • Organizacja konkursów, warsztatów dla najmłodszych wokół tematyki szlaków, • Promocja szlaków podczas lokalnych wydarzeń dla mieszkańców (stoiska promocyjne szlaków), • Prowadzenie doradztwa dla mieszkańców w zakresie możliwości podejmowania aktywności w ramach turystyki kulturowej (zaangażowanie mieszkańców do nowych pakietów ofertowych szlaków), • Przygotowanie oferty wolontariatu dla mieszkańców.
11.	Lokalne instytucje kultury	• Inspiracje w zakresie działań kształtujących i rozwijających tożsamość i świadomość regionalną społeczności lokalnych w związku z tematyką szlaków (tematyzacja ośrodków kultury), • Inspiracje dla pozyskiwania środków na projekty promujące i interpretujące lokalne dziedzictwo kulturowe w związku z tematyką szlaków.	• Kreowanie oferty kulturalnej, uzupełniającej ofertę szlaków i pakietów, • Promocja idei szlaków w społecznościach lokalnych, • Zaplecze techniczne, lokalowe i organizacyjne dla działań (ofert, wydarzeń) podejmowanych na szlakach. • Tworzenie partnerstw międzynarodowych do realizacji projektów związanych z promocją wspólnego dziedzictwa	• Szkolenie z interpretacji dziedzictwa i tematyki szlaków dla pracowników lokalnych instytucji kultury z miejscowości, przez które przebiegają szlaki, • Warsztaty z tworzenia ofert opartych o tematykę szlaków, • Warsztaty stymulujące działania w zakresie interpretacji dziedzictwa kulturowego na potrzeby budowania tożsamości lokalnej, • Powołanie forum lokalnych instytucji kultury z miejscowości objętych szlakami.

			kulturowego.	
12.	Uczelnie wyższe w regionie i naukowcy	• Zwiększanie swojej przewagi konkurencyjnej na rynku edukacyjnym poprzez organizowanie działań aktywizujących studentów do współtworzenia ofert szlaków kulturowych, • Realizowanie projektów służących aktywizacji zawodowej studentów w związku z ofertami szlaków (wolontariat i programy stażowe), • Nowe możliwości pozyskiwania środków na działania badawczo rozwojowe (B+R) wokół turystyki szlakowej, • Nowe obszary realizacji działań transgranicznych z uwzględnieniem turystyki szlakowej i tematyki szlaków.	• Udział studentów i środowiska akademickiego w badaniach szlaków / pakietów (badania historyczne oraz socjologiczne) • System wolontariatu / praktyk studentów kierunków turystycznych w obsłudze obiektów na szlakach, • Aranżowanie i wspieranie kontaktów transgranicznych na poziomie akademickim w zakresie zagadnień turystyki szlakowej i tematyki szlaków, • Wspieranie organizacyjne i merytoryczne programów transgranicznych wymian studenckich w związku z turystyką kulturową i dziedzictwem regionu obecnym na szlakach.	• Sesja naukowa dla studentów uczelni wyższych z regionu, poświęcona turystyce szlakowej i tematyce szlaków w woj. zachodniopomorskim, • Warsztaty dla studentów w zakresie możliwości rozwoju zawodowego płynących z turystyki kulturowej, • Włączanie organizacji studenckich do realizacji działań na szlakach, • Stworzenie ofert wolontariatu i stażów w związku z ofertami szlaków.
13.	Środowiska pasjonatów (pasjonaci architektury i lokalnej historii, regionaliści, pasjonaci dziedzictwa fortecznego i militarnego, środowiska katolickie – religijne)	• Nowe możliwości realizacji swoich pasji wokół tematyki szlaków, • Docieranie do nowych odbiorców działań związanych z promocją dziedzictwa kulturowego regionu, • Nowe możliwości finansowania działalności poprzez tworzenie ofert komercyjnych w oparciu o tematykę i infrastrukturę	• Uzupełnienie oferty szlaków / pakietów poprzez działania popularyzatorskie, • Zaangażowanie środowisk pasjonackich w uatrakcyjnienie oferty szlaków (spotkania, prelekcje, organizacja wydarzeń), • Wsparcie merytoryczne ofert szlaków w zakresie lokalnego dziedzictwa.	• Powołanie forum organizacji pozarządowych z obszaru dziedzictwa kulturowego z miejsc objętych szlakami, • Organizacja cyklicznych spotkań NGO wokół tworzenia produktów i usług szlakowych, • Zaangażowanie lokalnych stowarzyszeń do tworzenia nowych pakietów i ofert szlaków, • Stały kontakt z parafiami znajdującymi się na szlakach św. Ottona, św. Jakuba i Cysterskim: informowanie o działaniach szlaków, włączanie do

		szlaków (wydarzenia, oprowadzania, warsztaty itp.), • Nowe możliwości pozyskiwania środków na działalność programową stowarzyszeń i fundacji w oparciu o tematykę szlaków, • Nowe obszary realizacji misji ewangelizacyjnej zwiększania atrakcyjności miejsc pielgrzymkowych z wykorzystaniem infrastruktury i w oparciu o tematykę szlaków.		tworzenia i realizacji ofert szlakowych, dostarczanie materiałów do promocji szlaków wśród wiernych i pielgrzymów.
14.	Centra i punkty informacji turystycznej	• Wzbogacenie oferty turystycznej regionu o szlaki i pakiety ofertowe, • Dostarczenie nowych wartości swoim klientom w związku z tematyką i ofertami szlaków.	• Obsługa ruchu turystycznego na szlakach, • Obsługa pakietów, • Wykorzystanie własnych kanałów promocyjnych i sieci klientów do sprzedaży pakietów ofertowych.	• Wycieczka studyjna dla pracowników centrow informacji, • Przygotowanie i dystrybucja materiałów informacyjnych o ofercie szlaków dla centrów informacji, • Zaangażowanie centrów w rozwój istniejących ofert szlaku i tworzenie nowych, odpowiadających na potrzeby ich klientów.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 37. Wewnętrzna struktura UMWZ oraz odpowiednio jednostek samorządu terytorialnego WZ, wg regulaminowego zakresu zadań wpisujący się w możliwy obszar współpracy w zakresie współtworzenia i rozwoju szlaków kulturowych regionu – propozycja współpracy międzywydziałowej.

Lp.	Jednostka UMWZ/ w pozostałych JST wg zakresu zadań	Zadania Wydziału/Biura z Regulaminu Organizacyjnego	Rola i zadania Wydziału w rozwoju i promocji szlaków kulturowych / uzasadnienie	Zadania koordynatora wobec wydziału/jednostki
1.	Wydział Turystyki i Gospodarki Biuro Turystyki	• Inicjowanie, opracowywanie i realizacja programów operacyjnych i koncepcji rozwoju w zakresie turystyki w województwie, • Współdziałanie z gminami, organizacjami i stowarzyszeniami turystycznymi w kraju i za granicą na rzecz kreowania, rozwoju i promocji produktów turystycznych Województwa, • Inicjonowanie i kreowanie działań społecznych i gospodarczych na rzecz rozwoju turystyki, • Upowszechnianie wiedzy o województwie w zakresie turystyki, • Inicjowanie i wspieranie przedsięwzięć w zakresie wydawnictw turystycznych dotyczących obszaru Województwa, • Współpraca z instytucjami, organami administracji publicznej, stowarzyszeniami i organizacjami w zakresie dotyczącym podmiotów branży turystycznej, przewodników turystycznych, pilotów wycieczek oraz ochrony konsumenta.	• Biuro Turystyki jest organizatorem turystycznych szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego, swoimi działaniami wspiera koordynatorów szlaków lub dla niektórych jest koordynatorem, • Rolą Biura jest podjęcie działań mających na celu wdrażanie opracowanej koncepcji, • Uzgodnienia w zakresie koordynowania poszczególnymi szlakami i pakietami w regionie, utrzymywanie bieżącego kontaktu z koordynatorami oraz wspieranie ich działalności, • Organizacja spotkań, konferencji, szkoleń, warsztatów mających na celu upowszechnianie informacji o szlakach kulturowych regionu, • Ujmowanie w dokumentach strategicznych, programach i koncepcjach działań na rzecz rozwoju turystyki kulturowej, • Podejmowanie i realizowanie projektów międzynarodowych, których celem jest rozwój turystyki kulturowej, • Uwzględnianie szlaków kulturowych w działaniach związanych z promocją turystyczną regionu, • Inspirowanie gmin i organizacji pozarządowych do wykorzystywania szlaków kulturowych w podejmowanych	W przypadku, gdy szlak koordynowany jest przez inny podmiot: • Dostarczanie bieżących informacji o aktualnych ofertach realizowanych na szlaku, • Informowanie o wydarzeniach w zakresie promocji turystyki kulturowej i szlakowej w regionie, • Prowadzenie bieżącej bazy organizacji i podmiotów zaangażowanych w tworzenie i realizację ofert szlakowych, • Zapraszanie pracowników Biura na sesje, konferencje prasowe, spotkania, warsztaty i inne wydarzenia, mające związek z promocją turystyki kulturowej i szlakowej, • Dostarczanie e-biuletynu szlakowego.

			przez nich działaniach, • Udział w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach, warsztatach organizowanych przez inne podmioty na temat szlaków kulturowych, • Wspieranie podmiotów działających na rzecz rozwoju turystyki kulturowej.	
2.	Wydział Turystyki i Gospodarki Biuro Gospodarki	• Współdziałanie z instytucjami publicznymi i organizacjami pozarządowymi w przedmiocie kreowania pozytywnego wizerunku Województwa, • prowadzenie spraw związanych z działalnością: a) Zachodniopomorskiej Agencji Rozwoju Regionalnego S.A., b) Koszalińskiej Agencji Rozwoju Regionalnego S.A.	• Inspirowanie podmiotów i organizacji współpracujących z Biurem, do podejmowania działań na rzecz rozwoju turystyki kulturowej oraz aktywizacji środowisk rzemieślników i przedsiębiorców do współtworzenia oferty szlaków, • Wspieranie działań podmiotów współpracujących z Biurem w podejmowanych przez nich inicjatywach na rzecz rozwoju turystyki kulturowej regionu.	• Zapraszanie pracowników Biura na sesje, konferencje prasowe, spotkania, warsztaty i inne wydarzenia, mające związek z promocją turystyki kulturowej i szlakowej, • Na prośbę Biura uczestniczenie w spotkaniach z podmiotami i organizacjami współpracującymi z Biurem w celu przekazania wiedzy i uzgodnienia potrzeb w zakresie aktywności organizacji, • Dostarczanie e-biuletynu szlakowego.
3.	Gabinet Marszałka Biuro Prasowe	• Informowanie mediów o działalności, programach i pracy organów Województwa, • Przygotowywanie i przysyłanie komunikatów prasowych, informacji, • Bieżące monitorowanie prasy, • Sporządzanie okresowej analizy tematycznej prasy, • Koordynacja działań informacyjno-promocyjnych, • Współpraca z redakcjami mediów	• Przekazywanie do mediów regionalnych informacji o szlakach kulturowych regionu, zachęcanie do współtworzenia ofert turystycznych na szlakach, organizacji tematycznych wydarzeń, udziału w spotkaniach, szkoleniach mających na celu rozwój turystyki kulturowej w regionie, • Przekazywanie do mediów regionalnych i ogólnopolskich informacji o ofercie kulturowej regionu, • Monitorowanie prasy i informacji	• Zapraszanie pracowników Biura na sesje, konferencje prasowe, spotkania, warsztaty i inne wydarzenia, mające związek z promocją turystyki kulturowej i szlakowej, • Przekazuje informacje o ofercie szlaku, wydarzeniach i innej aktywności w celu jej upowszechnienia, • Dostarcza bieżących informacji o

		terenowych.	medialnych o publikowanych przez nie informacji o szlakach kulturowych regionu – przekazywanie ich do Biura Turystyki lub koordynatora szlaków.	podejmowanych działaniach, planach i wydarzeniach na szlaku w odpowiedzi na zapytania Biura, • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
4.	Gabinet Marszałka Biuro Promocji	• Kreowanie wizerunku Województwa, w szczególności poprzez wykorzystanie mediów i narzędzi promocji, • Opracowywanie, uzgadnianie i koordynowanie planów w zakresie działań promocyjnych realizowanych przez komórki UMWZ, • Zarządzanie, administrowanie i aktualizowanie stron internetowych UMWZ, • Współdziałanie z wydziałami UMWZ w zakresie udostępniania materiałów informacyjno-promocyjnych na potrzeby organizowanych wydarzeń kulturalno-gospodarczych w kraju i za granicą, • Tworzenie tematycznych prezentacji multimedialnych oraz małych programów graficznych.	• Umieszczanie na stronie internetowej Urzędu oraz portalach społecznościowych informacji o szlakach kulturowych regionu, zachęcanie do współtworzenia ofert turystycznych na szlakach, organizacji tematycznych wydarzeń, udziału w spotkaniach, szkoleniach mających na celu rozwój turystyki kulturowej w regionie, • Przekazywanie informacji o ofercie kulturowej regionu na portalach społecznościowych itp., • Uwzględnianie w opracowywanych przez Biuro folderach, publikacjach, prezentacjach informacji o szlakach kulturowych regionu.	• Przekazuje informacje o ofercie szlaku, wydarzeniach i innej aktywności w celu jej upowszechnienia • Dostarcza bieżących informacji o podejmowanych działaniach, planach i wydarzeniach na szlaku w odpowiedzi na zapytania Biura, • Przesyła informacje dotyczące aktualizacji informacji o szlaku, ofercie szlakowej na stronę Urzędu • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
5.	Wydział Współpracy Społecznej Stanowisko ds. zwalczania uzależnień	• Prowadzenie spraw związanych z przeciwdziałaniem narkomanii i przemocy w rodzinie, • Prowadzenie spraw związanych z udzielaniem dotacji dla centrów integracji społecznej.	• Wykorzystanie tematyki szlaków jako narzędzia do aktywizacji osób uzależnionych i ich integracji społecznej w oparciu o budowanie zainteresowań i pasji wokół tematyki szlaków, • Inspirowanie centrów integracji społecznej do wykorzystywania szlaków kulturowych regionu, jako jednego z tematów do budowania aktywności i integracji społecznej, zarówno poprzez	• Zapraszanie pracowników Wydziału na sesje, konferencje prasowe, spotkania, warsztaty i inne wydarzenia, mające związek z promocją turystyki kulturowej i szlakowej, • Uczestniczy na prośbę Wydziału w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach w zakresie przekazywania informacji o szlaku

			współtworzenie oferty szlaku, jak również jako formy spędzania czasu.	i możliwości współpracy, • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
6.	Wydział Współpracy Społecznej Stanowisko ds. organizacji pozarządowych	• Prowadzenie bazy danych o organizacjach pożytku publicznego i pozostałych organizacjach pozarządowych działających na obszarze województwa, • Informowanie organów Województwa oraz organizacji pozarządowych o planowanych kierunkach działalności i zakresie współpracy, • Prowadzenie tematycznej strony portalu internetowego Urzędu z serwisem kierowanym do organizacji pozarządowych, • Gromadzenie informacji o zagranicznych organizacjach pozarządowych na użytek organizacji pozarządowych z obszaru województwa, • Współdziała z jednostkami samorządu terytorialnego w zakresie wspierania działalności organizacji pozarządowych, • Opracowuje roczne programy współpracy Województwa Zachodniopomorskiego z organizacjami pozarządowymi i podmiotami • prowadzącymi działalność pożytku publicznego, • Nadzór nad lokalnymi grupami działania i lokalnymi grupami rybackimi.	• Włączanie do programu współpracy z organizacjami pozarządowymi działań związanych z rozwojem szlaków kulturowych regionu, jako zadania interdyscyplinarnego realizowanego przez wszystkie wydziały Urzędu współpracujące z NGO, • W biuletynach wysyłanych do organizacji pozarządowych i powiatowych pełnomocników do współpracy z NGO, zachęca do realizacji projektów związanych z tematyką szlaków, zarówno jako produktu turystycznego, jak również narzędzia do aktywizacji społeczno-gospodarczej, • Podczas spotkań i szkoleń dla pełnomocników oraz NGO przekazuje informacje o szlakach kulturowych regionu, inspirowane do realizacji własnych zadań w oparciu o szlaki kulturowe regionu mających na celu aktywizację społeczną, • W ramach organizowanych przez Wydział konkursów uwzględnia możliwości wykorzystania wieloaspektowego potencjału szlaków kulturowych.	• Zapraszanie pracowników Wydziału na sesje, konferencje prasowe, spotkania, warsztaty i inne wydarzenia, mające związek z promocją turystyki kulturowej i szlakowej, • Uczestniczy na prośbę Wydziału w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach w zakresie przekazywania informacji o szlaku i możliwości współpracy • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
7.	Wydział Edukacji i Sportu	• Organizowanie doskonalenia zawodowego	• Podczas organizowanych przez Wydział	• Zapraszanie pracowników

	Stanowisko ds. edukacji	kierowników szkół, placówek oświatowych, zakładów kształcenia i bibliotek pedagogicznych, • Współpraca z innymi jednostkami samorządu terytorialnego oraz Zachodniopomorskim Kuratorem Oświaty i Wojewódzkim Urzędem Pracy w Szczecinie w przygotowywaniu regionalnej polityki oświatowej, • Przygotowywanie wniosków o nagrody i odznaki regionalne dla nauczycieli, • Współdziałanie z jednostkami organizacyjnymi Urzędu w sprawach edukacji i młodzieży, • Dofinansowanie projektów oświatowych o zasięgu regionalnym.	działań związanych z doskonaleniem zawodowym kierowników szkół, placówek oświatowych, zakładów kształcenia i bibliotek, informuje o istniejących/organizowanych szlakach kulturowych regionu i inspirowanie do wykorzystywania ich tematów przewodnich w pracy szkół i placówek, • W ramach współpracy w zakresie przygotowywania regionalnej polityki oświatowej sygnalizuje potrzebę realizowania działań na rzecz wychowania regionalnego, • Uwzględnia we współpracy z innymi wydziałami i organizacjami działań na rzecz rozwoju turystyki kulturowej regionu, jako formy edukacji i aktywizacji młodzieży.	Wydziału na sesje, konferencje prasowe, spotkania, warsztaty i inne wydarzenia, mające związek z promocją turystyki kulturowej i szlakowej, • Uczestniczy na prośbę Wydziału w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach w zakresie przekazywania informacji o szlaku i możliwości współpracy • Informuje o działaniach podejmowanych na szlakach, w które zaangażowane są szkoły i uczelnie wyższe (konkursy, seminaria, konferencje, itp.), • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
8.	Wydział Edukacji i Sportu Stanowisko ds. sportu	• Prowadzenie spraw związanych ze współpracą ponadregionalną oraz transgraniczną w sporcie.	• Podczas działań związanych ze współpracą ponadregionalną, jako formę spędzania czasu uwzględnienia poznawanie regionu w oparciu o szlaki kulturowe regionu.	• Zapraszanie pracowników Wydziału na sesje, konferencje prasowe, spotkania, warsztaty i inne wydarzenia, mające związek z promocją turystyki kulturowej i szlakowej, • Uczestniczy na prośbę Wydziału w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach w zakresie przekazywania informacji o szlaku i możliwości współpracy • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
9.	Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego Biuro ds. kultury	• Wspiera rozwój instytucji kultury, • Sprawowanie nadzoru nad instytucjami kultury, dla których organizatorem jest samorząd województwa,	• Inspirowanie współpracujących z Biurem podmiotów do wykorzystywania motywu przewodniego szlaków kulturowych regionu, jako jednego z tematów do	• Zaprasza pracowników wydziału na wszelkie sesje, konferencje i inne wydarzenia naukowo – upowszechniające odbywające się

		• Udział w prognozowaniu kierunków rozwoju polityki kulturalnej w województwie, • Prowadzenie spraw związanych z Zachodniopomorskim Funduszem Filmowym, • Udzielanie pomocy finansowej dla jednostek samorządu terytorialnego na realizację zadań związanych z upowszechnianiem kultury w regionie, • Promocja województwa poprzez kulturę realizowaną w ramach współpracy z instytucjami kultury, • Współpracuje z instytucjami kultury, jednostkami samorządu terytorialnego oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność kulturalną.	budowania ich oferty, • Inspirowanie współpracujących z Biurem organizacji pozarządowych do wykorzystywania motywu przewodniego szlaków kulturowych regionu, jako jednego z tematów do ich aktywności społecznej.	w ramach działalności szlaków, • Uczestniczy na prośbę Biura w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach w zakresie przekazywania informacji o szlaku i możliwości współpracy • Inspiruje do poszukiwania nowych dróg realizacji zadań wydziału w związku z działalnością szlaków w formie spotkań informacyjnych lub warsztatów dla pracowników wydziału, organizacji pozarządowych i instytucji kultury, • Organizuje warsztat dla pracowników Wydziału w celu wspólnego poszukiwania sposobów na realizację zadań Wydziału w oparciu o infrastrukturę i tematykę szlaków. • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
10.	Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego Biuro ds. Mecenatu i Dziedzictwa Narodowego	• Współpraca z organizacjami pozarządowymi i innymi działającymi na rzecz tworzenia i upowszechniania kultury, zlecenie lub powierzanie tym organizacjom realizacji zadań z zakresu kultury, sztuki i ochrony dziedzictwa kulturowego, • Prowadzenie spraw dotyczących udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze Województwa, • Współpraca z Akademią Sztuki w Szczecinie w zakresie rozwoju kultury i dziedzictwa	• Współpraca z Biurem Turystyki w zakresie współtworzenia i podnoszenia atrakcyjności turystycznej szlaków kulturowych regionu, • Inspirowanie współpracujących z Biurem podmiotów do wykorzystywania tematu szlaków kulturowych regionu, jako jednego z tematów do działań na rzecz ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu, • W ramach współpracy z Akademią Sztuki i innymi uczelniami regionu, inspirowanie ich do podejmowania inicjatyw w oparciu o	• Zaprasza pracowników wydziału na wszelkie sesje, konferencje i inne wydarzenia naukowo – upowszechniające odbywające się w ramach działalności szlaków, • Informuje o działaniach podejmowanych na szlakach, w które zaangażowane uczelnie wyższe (konkursy, seminaria, konferencje, itp.), • Uczestniczy na prośbę Biura w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach w zakresie

		kulturowego regionu, • Współpraca z Biurem Dokumentacji Zabytków w zakresie tworzenia Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami, • Popularyzacja dziedzictwa Pomorza Zachodniego, • Współdziałanie ze strukturami szkolnictwa artystycznego regionu, • Promocja województwa poprzez kulturę oraz kreowanie wizerunku województwa w oparciu o zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego, • Analiza i monitoring zjawisk zachodzących w kulturze, • Wspieranie organizacji wydarzeń kulturalnych i naukowych o szczególnym znaczeniu dla rozwoju województwa, • Współpraca z jednostkami samorządu terytorialnego, instytucjami kultury oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność kulturalną.	tematy związane ze szlakami kulturowymi regionu, • Uwzględnianie w działaniach podejmowanych przez Biuro Dokumentacji Zabytków inicjatyw związanych z rozwojem szlaków kulturowych regionu, • Popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu w oparciu i z wykorzystaniem turystyki kulturowej i turystycznych szlaków kulturowych, • Kreowanie pozytywnego wizerunku Województwa poprzez ukazywanie wykorzystywania materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu jako czynnika budującego tożsamość i świadomość kulturową mieszkańców regionu i łączącego kulturę, turystykę, edukację, sztukę, aktywność społeczną, • Podczas monitoringu zjawisk zachodzących w kulturze uwzględnianie wpływu funkcjonowania szlaków kulturowych, na aktywność odbiorców kultury, • Inspirowanie i wspieranie wydarzeń kulturalnych i naukowych w oparciu o zasoby i szlaki kulturowe regionu, • Wspieranie instytucji kultury w podejmowanych przez nie działaniach zgodnych z tematyką szlaków kulturowych i podnoszących ich atrakcyjność turystyczną. • Uczestniczenie w spotkaniach związanych z rozwojem szlaków kulturowych	przekazywania informacji o szlaku i możliwości współpracy • Inspiruje do poszukiwania nowych dróg realizacji zadań wydziału w związku z działalnością szlaków w formie spotkań informacyjnych lub warsztatów dla pracowników wydziału, organizacji pozarządowych i instytucji kultury i dziedzictwa narodowego • Organizuje warsztat dla pracowników Wydziału w celu wspólnego poszukiwania sposobów na realizację zadań Wydziału w oparciu o infrastrukturę i tematykę szlaków. • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
--	--	---	--	--

			• Zapraszanie Biura Turystyki lub koordynatora szlaków na spotkania i konferencje związane z rozwojem szlaków kulturowych w regionie	
11.	Wydział Rolnictwa i Rybactwa Biuro ds. rolnictwa, łowiectwa i rybactwa	• Prowadzenie spraw związanych z wnioskami o wpis na listę produktów tradycyjnych, • Prowadzenie spraw związanych z wpisem podmiotów do Europejskiej Sieci Dziedzictwa Kulinarnego.	• Bieżąca współpraca z Biurem Turystyki lub koordynatorem szlaku w zakresie włączania podmiotów wpisanych do Europejskiej Sieci Dziedzictwa Kulinarnego oraz wpisanych na listę produktów tradycyjnych i organizowanych przez wytwórców warsztatów i innych form aktywności, w turystyczną ofertę szlaków kulturowych regionu, • Informowanie podmiotów należących do ESDzK i producentów produktów tradycyjnych o istniejących turystycznych szlakach kulturowych regionu • Podczas organizowanych przez Biuro konkursów kulinarnych uwzględnia te, które podnoszą atrakcyjność turystyczną szlaków kulturowych regionu.	• Zaprasza pracowników wydziału na wszelkie sesje, konferencje i inne wydarzenia naukowo – upowszechniające odbywające się w ramach działalności szlaków, • Uczestniczy na prośbę Biura w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach w zakresie przekazywania informacji o szlaku i możliwości współpracy, • Inspiruje do poszukiwania nowych dróg realizacji zadań wydziału w związku z działalnością szlaków w formie spotkań informacyjnych lub warsztatów dla pracowników wydziału, organizacji pozarządowych i instytucji współpracujących, • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
12.	Wydział Rolnictwa i Rybactwa Stanowisko ds. nadzorów i monitoringu	• Nadzór nad Zachodniopomorskim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Barzkowicach, • Współpraca z Zachodniopomorską Izbą Rolniczą i innymi organizacjami społeczno-zawodowymi w województwie, • Współpraca z rolniczymi organizacjami międzynarodowymi, • Współdziałanie z Wojewódzkim Urzędem	• Inspirowanie podległych jednostek organizacyjnych do współdziałania, w ramach własnych kompetencji, w tworzeniu oferty turystycznej regionu w oparciu o szlaki kulturowe, z uwzględnieniem tworzenia miejsc pracy na obszarach wiejskich, • Wykorzystywanie istniejącej lub podejmowanej współpracy międzynarodowej do aktywności na rzecz	• Zaprasza pracowników wydziału na wszelkie sesje, konferencje i inne wydarzenia naukowo – upowszechniające odbywające się w ramach działalności szlaków, • Uczestniczy na prośbę Biura w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach w zakresie przekazywania informacji o szlaku i możliwości współpracy,

		Pracy w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich.	współtworzenia oferty turystycznej regionu w oparciu o ponadregionalne, międzynarodowe szlaki kulturowe.	- Inspiruje do poszukiwania nowych dróg realizacji zadań wydziału w związku z działalnością szlaków w formie spotkań informacyjnych lub warsztatów dla pracowników wydziału, organizacji pozarządowych i instytucji współpracujących, - Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
13.	Wydział Programów Obszarów Wiejskich	Planowanie w zakresie regionalnych kryteriów oceny wniosków o dofinansowanie.	Uwzględnianie w ustalaniu kryteriów wpływu realizacji projektu na rozwój szlaków kulturowych regionu.	- Przesyłanie e-biuletynu szlakowego, - Zaprasza pracowników wydziału na sesje, konferencje prasowe, spotkania, warsztaty i inne wydarzenia, poświęcone zagadnieniom rozwoju obszarów wiejskich w związku z turystyką kulturową i szlakową w regionie.
14.	Wydział Programów Obszarów Wiejskich Sekretariat Regionalny Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich	- Zapewnienia działania sieciujące dla doradców i służb wspierających wdrażanie innowacji na obszarach wiejskich, - Gromadzi przykłady projektów z zakresu wszystkich priorytetów PROW, - Zapewnienia szkolenia i sieciowanie LGD, w tym pomoc w zakresie współpracy między terytorialnej i transnarodowej, - Poszukuje i wspiera partnerów do współpracy w ramach działania „Współpraca”, - Ułatwia wymianę wiedzy pomiędzy partnerami oraz wymianę i rozpowszechnianie rezultatów,	- Inspirowanie wszystkich podmiotów współpracujących i potencjalnych beneficjentów do włączania się planowanymi przez nich działaniami do współtworzenia ofert na turystycznych szlakach kulturowych regionu, - Uwzględnianie w poszukiwaniach i kojarzenie potencjalnych partnerów lokalnych, regionalnych, krajowych i międzynarodowych do współtworzenia oferty na szlakach kulturowych regionu i międzynarodowych produktów z zakresu turystyki kulturowej, - Bieżąca współpraca z Biurem Turystyki lub koordynatorem szlaku w zakresie	- Dostarcza bieżących informacji o aktualnych ofertach realizowanych na szlakach, - W odpowiedzi na zapytanie Wydziału opracowuje i dostarcza przykłady dobrych praktyk działań w zakresie turystyki kulturowej realizowanych na obszarach wiejskich w miejscowościach włączonych do szlaków, - Informuje o wydarzeniach w zakresie promocji turystyki kulturowej i szlakowej w regionie, - Zaprasza pracowników wydziału na sesje, konferencje prasowe,

		Prowadzi współpracę ponadregionalną w ramach Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich.	współtworzenia turystyki kulturowej w regionie.	spotkania, warsztaty i inne wydarzenia, poświęcone zagadnieniom rozwoju obszarów wiejskich w związku z turystyką kulturową i szlakową w regionie, - Dostarcza e-biuletyn szlakowy, - Organizuje warsztat dla pracowników Wydziału w celu wspólnego poszukiwania sposobów na realizację zadań Wydziału w oparciu o infrastrukturę szlaków.
15.	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Biuro Integracji Społecznej Biuro Rozwoju Społecznego	- Realizacja zadań wynikających z wojewódzkich programów dotyczących pomocy i integracji społecznej - Udzielanie dotacji na finansowanie lub dofinansowanie zadań pomocy i integracji społecznej, zleczanych organizacjom pozarządowym oraz podmiotom spoza sektora finansów publicznych. - Prowadzenie działań regionalnych na rzecz promowania i upowszechniania ekonomii społecznej, - Podejmowanie działań na rzecz partnerstwa i współpracy na rzecz przeciwdziałania zjawisku wykluczenia społecznego w regionie.	- Inspirowanie środowisk osób niepełnosprawnych do wykorzystywania tematyki szlaków kulturowych do aktywności, zarówno w kontekście podejmowania działań na rzecz tworzenia oferty szlaku (np. prowadzenie portali społecznościowych, poszukiwanie materiałów archiwalnych, prowadzenie bazy usługodawców, prowadzenie kalendarium wydarzeń, itp.), jak również korzystania z oferty szlaku, stosowanej jako formy rehabilitacji, - Inspirowanie środowisk osób niepełnosprawnych do poszukiwania możliwości wykorzystania szlaków kulturowych do zakładania podmiotów ekonomii społecznej np. w zakresie tworzenia materiałów edukacyjnych, promocyjnych, rozwiązań na rzecz udostępniania informacji lub obiektów dla osób niepełnosprawnych itp.,	- Zaprasza pracowników wydziału na wszelkie sesje, konferencje i inne wydarzenia naukowo – upowszechniające odbywające się w ramach działalności szlaków, - Uczestniczy na prośbę Biura w spotkaniach, konferencjach, szkoleniach w zakresie przekazywania informacji o szlaku i możliwości współpracy - Inspiruje do poszukiwania nowych dróg realizacji zadań wydziału w związku z działalnością szlaków w formie spotkań informacyjnych lub warsztatów dla pracowników wydziału, organizacji pozarządowych i instytucji współpracujących - Dostarcza e-biuletyn szlakowy.

			Wykorzystywanie tematyki szlaków, jako narzędzi wykorzystywanych do działań na rzecz partnerstwa i współpracy na rzecz wykluczenia społecznego.	
16.	Wydział Współpracy Terytorialnej Stanowisko ds. Europejskiej Współpracy Terytorialnej Stanowisko ds. współpracy międzynarodowej	- Prowadzenie elektronicznej platformy poszukiwania partnerów do Programów EWT - Nawiązywanie i kontynuacja formalnej współpracy samorządu województwa z regionami UE i spoza UE, - Bierze udział merytoryczny i organizacyjny w przedsięwzięciach promocyjno-informacyjnych o charakterze międzynarodowym odbywających się na terenie Województwa lub przez województwo organizowanych, - Współpraca w zakresie wymiany doświadczeń dotyczących realizacji regionalnej polityki rozwoju, zwiększania potencjału gospodarczego oraz wykorzystywania funduszy UE z regionami partnerskimi Województwa Zachodniopomorskiego, - Przygotowywanie projektów transnarodowych, transgranicznych i międzyregionalnych finansowanych z funduszy zewnętrznych z zakresu współpracy terytorialnej, - Uczestniczenie w pracach organizacji międzynarodowych o charakterze opiniotwórczym i lobbingsowym, - Nadzór nad Sekretariatem ds. Młodzieży WZ.	- Upowszechnianie i dostarczanie informacji na temat możliwości i partnerstw do realizacji projektów międzynarodowych związanych z dziedzictwem kulturowym regionu w różnych obszarach aktywności społecznej, - W ramach nawiązywania współpracy międzynarodowej uwzględnianie możliwości wykorzystania szlaków kulturowych, w różnych obszarach aktywności.	- Inicjuje działania w zakresie współpracy międzynarodowej związanej z turystyką szlakową i tematyką szlaków, - Dostarcza e-biuletyn szlakowy, - Organizuje warsztat dla pracowników Wydziału w celu wspólnego poszukiwania sposobów na realizację zadań Wydziału w oparciu o infrastrukturę szlaków.

17.	Wydział Zarządzania Strategicznego	• Współpracuje z wydziałami Urzędu, w szczególności w zakresie aktualizacji i realizacji Strategii Rozwoju Województwa i programów strategicznych, • Podejmuje działania na rzecz wzmocnienia powiązań gospodarki z sektorem nauki, • Inicjuje oraz wspiera działania wzmacniające innowacyjność oraz kreatywność w regionie, • Realizuje działania służące aktualizacji, wdrażaniu oraz operacjonalizacji Regionalnej Strategii Innowacji Województwa Zachodniopomorskiego, • Bierze udział w realizacji programów i projektów związanych z rozwojem regionalnym, w tym wynikających z podpisanych przez województwo umów międzyregionalnych i międzynarodowych, oraz projektów współfinansowanych ze środków europejskich.	• W pracach planistycznych uwzględnia interdyscyplinarność dziedzictwa kulturowego i wpływu rozwoju turystyki kulturowej na wiele obszarów społecznych i gospodarczych w regionie.	• Przekazuje informacje z zakresu działań strategicznych i kierunków rozwoju szlaku, • Opracowuje i udostępnia informacje z zakresu działań innowacyjnych w obszarze turystyki kulturowej podejmowanych na szlakach, • Dostarcza e-biuletyn szlakowy, • Organizuje warsztat dla pracowników Wydziału w celu wspólnego poszukiwania sposobów na realizację zadań Wydziału w oparciu o infrastrukturę szlaków.
18.	Zachodniopomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Barzkowicach	• Organizowanie i realizacja warsztatów, wyjazdów studyjnych i szkoleń, • Prowadzenie bezpośredniego doradztwa tematycznego dla zainteresowanych osób, • Publikowanie broszur, ulotek, artykułów i informacji na stronie internetowej, • Organizacja i współudział w wystawach i pokazach tematycznych związanych z problematyką rozwoju obszarów wiejskich.	• Inspirowanie podmiotów współpracujących i osób korzystających z usług Ośrodka do podejmowania aktywności społecznej lub gospodarczej na obszarze objętym szlakiem kulturowym, • Upowszechnianie informacji o szlakach kulturowych w regionie, • Organizowanie i prowadzenie szkoleń z zakresu świadczenia usług przez mieszkańców obszarów wiejskich.	• Organizuje wyjazd studyjny i prezentację szlaków dla osób zainteresowanych podjęciem działalności w obszarze turystyki kulturowej, • Proponuje tematy i program szkoleń w zakresie turystyki kulturowej w regionie, • Proponuje i opracowuje tematykę i treść publikacji promujących podejmowanie inicjatyw w obszarze turystyki kulturowej w regionie,

				• Bierze udział w wystawach i prezentacjach związanych z problematyką rozwoju obszarów wiejskich (m.in. stoisko szlakowe), • Dostarcza e-biuletyn szlakowy, • Organizuje warsztat dla pracowników Wydziału w celu wspólnego poszukiwania sposobów na realizację zadań Wydziału w oparciu o infrastrukturę szlaków.
19.	Zachodniopomorskiego Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Szczecinie Centrum Edukacji Nauczycieli w Koszalinie	• Prowadzi formy doskonalenia nauczycieli, w tym seminaria, konferencje, wykłady i warsztaty I szkolenia, • Realizuje inne zadania z zakresu doskonalenia zawodowego nauczycieli powierzane przez organ prowadzący, • Organizuje doskonalenie zawodowe pracowników bibliotek pedagogicznych i bibliotek szkolnych, • Prowadzi działalność wydawniczą, • Organizuje i prowadzi działalność edukacyjną i kulturalną, w szczególności otwarte zajęcia edukacyjne, lekcje biblioteczne i spotkania autorskie, • Organizuje różnorodne formy współpracy i wymiany doświadczeń, w tym warsztaty, konferencje i seminaria, dla nauczycieli poszczególnych typów szkół i rodzajów placówek.	• Podczas organizowanych przez Centrum działań związanych z doskonaleniem zawodowym kierowników szkół, placówek oświatowych, zakładów kształcenia i bibliotek, informuje o istniejących/organizowanych szlakach kulturowych regionu i inspirowanie do wykorzystywania ich tematów przewodnich w pracy szkół i placówek, • W ramach współpracy w zakresie przygotowywania regionalnej polityki oświatowej sygnalizuje potrzebę realizowania działań na rzecz wychowania regionalnego, • Prezentuje doradcom edukacyjnym możliwości w zakresie edukacji regionalnej w oparciu o infrastrukturę i tematykę szlaków.	• Informuje o działaniach podejmowanych na szlakach, w które zaangażowane są szkoły i uczelnie wyższe (konkursy, seminaria, konferencje, itp.), • Organizuje warsztat dla pracowników Wydziału w celu wspólnego poszukiwania sposobów na realizację zadań Wydziału w oparciu o infrastrukturę i tematykę szlaków. • Proponuje tematykę i treść publikacji w zakresie edukacji regionalnej w oparciu o tematykę szlaków, • Zaprasza pracowników Centrum na wszelkie spotkania, seminaria, konferencje i inne wydarzenia poświęcone edukacji regionalnej w związku z tematyką szlaków, • Opracowuje i przedstawia dobre praktyki edukacyjne związane z

				tematyką szlaków, • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.
20.	Wydział Zamiejscowy Urzędu	• Współdziałanie z wydziałami Urzędu w zakresie wykonywania zadań im przypisanych, na obszarze właściwości Wydziału.	• Informowanie i inspirowanie podmiotów współpracujących z Wydziałem do podejmowania inicjatyw związanych z rozwojem szlaków kulturowych regionu, realizacją projektów oraz i wykorzystywaniem ofert turystycznych szlaków, • Wspiera koordynatora szlaku w kontaktach z podmiotami z obszaru koszalińskiego.	• Organizuje warsztat dla pracowników Wydziału w celu wspólnego poszukiwania sposobów na realizację zadań Wydziału w oparciu o infrastrukturę i tematykę szlaków, • Dostarcza e-biuletyn szlakowy.

Źródło: Opracowanie własne

Najważniejsze działania nakierowane na komunikację z interesariuszami szlaku można podzielić na: działalność informacyjno-promocyjną, badawczo-edukacyjną i rozwojową. Działania te mogą być realizowane siłami koordynatora szlaku lub przy udziale zewnętrznych firm szkoleniowych, trenerów i moderatorów.

Promocja i informacja – działania nakierowane na wzrost świadomości szlaku wśród interesariuszy

- Przygotowywanie i prezentacja ofert współudziału w szlaku, odpowiadających na potrzeby konkretnych interesariuszy,
- Organizacja study tourów i wyjazdów studyjnych do obiektów szlakowych.

Edukacja – działania nakierowane na wzrost znajomości tematyki dziedzictwa kulturowego i rozwijanie kompetencji w zakresie turystyki kulturowej wśród interesariuszy

- Organizacja szkoleń i seminariów w zakresie tematyki szlaków pod kątem potrzeb różnych grup interesariuszy,
- Warsztaty i szkolenia z zakresu turystyki szlakowej.

Rozwój – działania nakierowane na tworzenie nowych działań na szlaku i działalność doradcza

- Doradztwo w zakresie rozwoju ofert obiektów i tworzenia nowych pakietów ofertowych,
- Powołanie forum lokalnych instytucji kultury z miejscowości objętych szlakami,
- Powołanie forum organizacji pozarządowych z obszaru dziedzictwa kulturowego z miejsc objętych szlakami.

Główne działania nakierowane na komunikację wewnętrzną z jednostkami UMWZ to e-biuletyn szlakowy oraz warsztaty dla pracowników poszczególnych wydziałów.

Przygotowanie, wydawanie i udostępnianie e-biuletynu szlakowego. Dla zachowania ciągłości komunikacji wewnętrznej e-biuletyn powinien być przygotowywany nie rzadziej niż kwartalnie. Główne treści, które powinien zawierać to:

- Bieżące informacje o zrealizowanych na szlakach w ostatnim czasie działaniach,
- Zapowiedzi planowanych działań i wydarzeń (w tym działań nakierowanych na komunikację wewnętrzną w ramach jednostek UMWZ),
- Raporty i wnioski z analiz działalności szlaków,
- Artykuły o rozwoju turystyki kulturowej i szlakowej w regionie, kraju i świecie (w tym również opisy dobrych praktyk),
- Artykuły historyczno-popularyzatorskie poruszające zagadnienia związane z tematyką szlaków.

Przygotowanie merytoryczne i organizacja warsztatów dla pracowników poszczególnych wydziałów lub łączonych w celu wspólnego poszukiwania sposobów na realizację ich zadań w oparciu o infrastrukturę i tematykę szlaków. Warsztaty mogą być prowadzone przy zaangażowaniu zewnętrznych moderatorów i szkoleniowców. Ich tematyka może dotyczyć:

- Wspólnego tworzenia koncepcji ofert szlakowych, wydarzeń i działań promocyjnych i konsultacji w tym zakresie,
- Poszukiwania sposobów na wykorzystanie szlaków do realizowania działań danych jednostek urzędu,
- Usprawnieniu komunikacji wewnątrz urzędu w zakresie zagadnień związanych z rozwojem szlaków.

17.4. Struktura zarządzania szlakiem

Koordinator oraz obiekty razem tworzą strukturę szlaku. Wszystkie podmioty działają w taki sposób, aby możliwa była współpraca oparta na wzajemnym zaufaniu, w szczególności wspólnych intencji, uczciwości, profesjonalizmu oraz dotrzymywania warunków przyjętych zobowiązań.

Tabela 38. Zadania podmiotów wchodzących w skład szlaku

Organizator
• Pokrywa finansowanie inicjatywy jaką jest szlak (przynajmniej w I fazie – inicjacji szlaku) • Wspiera koordynatora finansowo (koszty personelu obsługującego szlak) oraz pozafinansowo (zapewnienie udziału w szkoleniach dotyczących zarządzania i promocji produktów turystyki kulturowej – transfer wiedzy) • Zapewnia szlakowi stabilne i stałe funkcjonowanie • Wspiera promocję szlaku poprzez włączenie informacji i oferty szlaku do dokumentów strategicznych oraz w kampanię promocyjną regionu
Koordinator
• Koordynuje wszystkie działania na szlaku • Jest odpowiedzialny za monitoring obiektów i poziomu usług • Opracowuje i egzekwuje system standaryzacji usług • Konsoliduje i koordynuje działania między wszystkimi partnerami szlaku • Kreuje wizję rozwoju szlaku • Pozyskuje nowych partnerów do szlaku: obiektów / obiektów towarzyszących • Prowadzi lub zleca badania ewaluacyjne wśród odbiorców • Kontaktuje się z odbiorcami oferty szlaku
Obiekty
OFERTA / OBSŁUGA KLIENTA • Zapewniają pełną dostępność (dostępność ekspozycji oraz oferty towarzyszącej) dla zwiedzających w ustalonym wcześniej zakresie (dni i godziny) oraz usługę przewodnicką dla zwiedzających, • Współdziałają w ramach wspólnej oferty pakietowej (bilet zbiorowy / zniżki itp.) INFORMACJA • Umieszczają tablicę szlaku na terenie obiektu, • Dostarczają materiały informacyjne oraz materiały ikonograficzne o obiekcie

PROMOCJA

- Dystrybuują materiały o szlaku (zarówno dotyczących samego obiektu jak i innych obiektów na szlaku) wśród zwiedzających, swoich stałych grup odbiorców, partnerów oraz w ramach organizowanych przez obiekt wydarzeń,
- Współpracują przy organizacji działań promocyjnych,
- Używają logotypu szlaku (zgodnie z księgą znaku) we wszystkich materiałach związanych z działalnością obiektu w zakresie szlaku

ROZWÓJ SZLAKU

- Biorą udział w spotkaniach dotyczących szlaku,
- Oddelegowują osoby z personelu na szkolenia realizowane w ramach szlaku.

Źródło: Opracowanie własne

17.5. Schemat komunikacji pomiędzy podmiotami na szlaku

Sprawne funkcjonowanie szlaku zależy od stworzenia skutecznej platformy współpracy pomiędzy wszystkimi podmiotami zaangażowanymi w szlak (organizatorem, koordynatorem, obiektami i otoczeniem szlaku). Niezbędnym warunkiem takiej współpracy jest stała komunikacja pomiędzy poszczególnymi jego partnerami.

Proponowane formy komunikacji pomiędzy wszystkimi podmiotami szlaku to: stałe kontakty mailowe, telefoniczne, udział w spotkaniach roboczych, newsletter informacyjny.

Każdy z podmiotów zaangażowanych w szlak jest reprezentowany przez swojego przedstawiciela. Jest on kluczową osobą, przez którą powinny przechodzić wszystkie ustalenia dotyczące współpracy i zadań. Niezwykle istotne jest także poinformowanie wszystkich pracowników i współpracowników obiektów na szlaku, aby dysponowali wiedzą o aktywnościach na szlaku i wspólnych działaniach.

17.6. Fazy realizacji i funkcjonowania szlaku

Szlak kulturowy nie jest produktem jednorodnym, stałym i niezmiennym. Można wyróżnić 3 fazy funkcjonowania szlaku, które następują kolejno po sobie:

1. **Inicjowanie szlaku** – to czas nawiązywania porozumień, prac koncepcyjnych nad tematyką i zakresem szlaku oraz opracowywania materiałów, poszukiwania źródeł finansowania oraz partnerów (także zagranicznych) do realizacji wspólnych projektów, przygotowania wniosków o dofinansowanie. Kończy się w momencie, kiedy szlak jest gotowy na przyjęcie pierwszych zwiedzających,
2. **Funkcjonowanie szlaku** – to czas, kiedy szlak jest już udostępniony zwiedzającym, zaczyna się realizacja projektów i jego promocja. Niezwykle istotne na tym etapie szlaku jest utrzymanie standardów funkcjonowania szlaku,
3. **Rozwój szlaku** – to moment, kiedy szlak już sprawnie funkcjonuje, warto się jednak zastanowić nad perspektywami rozwoju oraz bieżącą aktualizacją zasobów (monitoring i ewaluacja, wyznaczanie nowych perspektyw).

Tabela 39. Fazy funkcjonowania szlaku

Działania wewnętrzne	Działania zewnętrzne
Inicjacja – plan działań	
Zakres szlaku (tematyka, obiekty, struktura, system zarządzania, strategia rozwoju)	Oferta (zapewnienie dostępności, kreowanie lub uatrakcyjnianie oferty)
Komunikacja (kontakt, współdziałanie, ustalenia, relacje)	Infrastruktura (dostosowanie obiektów do potrzeb turystów, montaż nośników informacyjnych)
Funkcjonowanie – konsekwentne działanie	
Szkolenia (wzrost kompetencji, podział ról, wymiana doświadczeń)	Informacja (komunikacja z odbiorcami, materiały dla zwiedzających)
Monitoring (oferty i jakości usług + reakcja na zmiany)	Działania (oferta warsztatowa, oferty pakietowe (cena i oferta), wydarzenia cykliczne, święto szlaku)
Profesjonalizacja oferty (wizyty studyjne, udział w targach branżowych)	Promocja (marketing, PR, różne kanały promocji – lokalnej i regionalnej)
	Współpraca (nawiązywanie partnerstw, wspólne pozyskiwanie środków na działalność szlaków)
Rozwój – aktualizacja	

Źródło: Opracowanie własne

17.7. Harmonogram

Tabela 40. Harmonogram działań (IV kw. 2015-II kw. 2016)

ZADANIA	PODMIOTY ZAANGAŻOWANE	I kw. 2016	II kw. 2016
Ustalenie koordynatora oraz zasad finansowania szlaku	Organizator + koordynator + wsparcie		
Nawiązanie kontaktu z przedstawicielami obiektów na szlakach – wyrażenie zgody na uczestnictwo w projekcie	Koordynator + wsparcie		
Podpisanie umów o współpracy	Koordynator		
Kompletowanie informacji o obiektach (baza teleadresowa, dokumentacja merytoryczna, ikonograficzna etc.)	Koordynator + wsparcie		
Ustalenie oferty promowanej w ramach szlaku	Koordynator + wsparcie + obiekty		
Ustalenie oferty promowanej w ramach pakietów	Koordynator + wsparcie + obiekty wybrane do pakietów		

Źródło: Opracowanie własne

18. Pakiety ofertowe

Pakiety ofertowe to sposób na dotarcie z ofertą zachodniopomorskich szlaków kulturowych do szerokiego grona odbiorców w sposób, który odpowiada ich różnorodnym potrzebom. Punktem wyjścia do tworzenia pakietów był podział obszaru województwa na subregiony. Zostały one zarysowane w powiązaniu ze zidentyfikowanymi ośrodkami ogniskującymi ruch turystyczny, takim jak: Szczecin, Świnoujście, Kołobrzeg, Darłowo, Stargard Szczeciński oraz Szczecinek/Czaplinek. Podział przebiegł zatem pod kątem możliwych obszarów eksploracji turystycznej.

Tabela 41. Zadanie szlaków kulturowych i pakietów ofertowych

Lp.	Szlak kulturowy	Pakiet ofertowy
1.	Służy organizatorowi	Pomaga odbiorcy
2.	Jest stały	Zmienia się, doskonali, ewoluuje
3.	Zestaw miejsc dziedzictwa	Zestaw atrakcji
4.	Obejmuje wiele treści	Stanowi wybór, selekcję
5.	Istnieje niezależnie od odbiorców	Funkcjonuje, gdy ktoś z niego korzysta
6.	Stanowi podstawę dla ofert	Wykorzystuje obiekty szlaku i inne miejsca - atrakcje

Źródło: Opracowanie własne

Pakiety zostały skonstruowane jako całościowe oferty, obejmujące wszystkie podstawowe świadczenia turystyczne. Podstawą dla każdego z nich są miejsca dziedzictwa zebrane na zachodniopomorskich szlakach kulturowych oraz obiekty towarzyszące, które uzupełniają je o atrakcje skierowane do konkretnych grup odbiorców i są zgodne z tematyką szlaków. Wyborowi miejsc włączonych do poszczególnych pakietów przyświecała zarówno ich atrakcyjność dla różnych grup odbiorców, jak i potrzeba zapewnienia im różnorodnych doświadczeń. Dla każdego pakietu zostały określone:

- Typ zwiedzania - indywidualne lub grupowe,
- Rekomendowany okres w ciągu roku, kiedy pakiet powinien być dostępny,
- Czas, jaki turysta musi poświęcić na skorzystanie z pakietu,
- Główne grupy odbiorców, do których jest adresowany,
- Punkt recepcyjny, czyli źródło informacji, miejsce gdzie można nabyć pakiet i jego początek równocześnie,
- Zasięg i długość trasy;
- Przebieg trasy - główne punkty, które łączy,
- Produkty regionalne, które mogą być oferowane podczas zwiedzania (jeśli istnieją),
- Rekomendowany środek transportu,
- Baza noclegowa i gastronomiczna, znajdująca się w najważniejszych punktach pakietu,
- Operator pakietu,
- Przybliżony koszt usługi dla turysty.

Tabela 42. Pakiet Szczecin must see

Pakiet nr 1. Szczecin must see		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Trasa klasyczna po Szczecinie, oprowadza po najbardziej rozpoznawalnych turystycznie i najciekawszych historycznie lokalizacjach. Zwiedzający obejrzą najważniejsze obiekty architektury sakralnej i poznają miejsca związane z historią miasta i Polski. To najlepszy sposób, by zobaczyć to, co w Szczecinie najważniejsze od strony szlaków kulturowych.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany (np. dla grup PTTK)
3.	Sezon	Cały rok
4.	Czas trwania	2 dni
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy, Turyści all inclusive, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Szczecin
7.	Zasięg, długość trasy	Szczecin; długość trasy ok. 15 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Zamek Książąt Pomorskich Baszta siedmiu płaszczy Ratusz Staromiejski Bazylika św. Jakuba Brama Królewska Filharmonia Szczecińska Centrum Dialogu „Przełomy” Kościół pw. św. Piotra i Pawła Muzeum Narodowe oddział na Wałach Chrobrego + wieża widokowa Wały Chrobrego Taras widokowy (Hotel Radisson) Rejs statkiem Białej floty (sezonowo) Cmentarz Centralny (drzewa, pomniki)
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji, Szlak św. Ottona, Szlak Cystersów, Droga św. Jakuba, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki
10.	Produkt regionalny	Pasztecik szczeciński, pierniki, konfitura szczecińska z róży
11.	Środek transportu	Pieszo, rowery (rower miejski), nordic walking
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	bogata baza noclegowa i gastronomiczna
13.	Operator	Centrum Informacji Turystycznej na Zamku Książąt Pomorskich lub na dworcu Szczecin Główny
14.	Przybliżony koszt	Nocleg (120 zł), wstępy (80 zł)

15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: najważniejsze fakty z historii miasta, kluczowe informacje dotyczące jego najbardziej rozpoznawalnych zabytków, związki historii Szczecina z historią Europy i Polski. Emocje: wrażenia estetyczne - kontakt z najatrakcyjniejszymi wizualnie miejscami w mieście, relaks i odpoczynek - spacer po mieście, ciekawość - chęć głębszego poznania Szczecina i jego tajemnic.
-----	--------------------------------------	--

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 43. Pakiet Szczecin i Police - pozostałości po wojnie

Pakiet nr 2. Szczecin i Police - pozostałości po wojnie		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Trasa Szczecin - miasto twierdza wprowadza zwiedzających w krąg tajemnic II wojny światowej. Zobaczą oni najważniejsze miejsca i obiekty związane z architekturą obronną tego okresu. Obiekty na tej trasie zostały tak dobrane, żeby mogły stanowić podstawę do opowieści zarówno o inżynierii wojskowej, jak i o losie cywilów podczas wojny. Trasa prezentuje historię Szczecina w kontekście wojny.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień (fabrykę benzyny syntetycznej w Policach można zwiedzać od poniedziałku do czwartku oraz w sobotę)
4.	Czas trwania	1 dzień (7 godzin)
5.	Grupy docelowe	Odkrywcy (turyści i mieszkańcy)
6.	Punkt recepcyjny	Szczecin
7.	Zasięg, długość trasy	Szczecin - Police – Szczecin; długość trasy ok. 35 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Szczecin – Podziemny Szczecin Skolwin – wieża Bismarcka Police – fabryka benzyny syntetycznej Dla turystów zorganizowanych, podczas przejazdu busem do Polic, krótki wykład i prezentacja o nalotach dywanowych na Szczecin oraz o przemyśle zbrojeniowym III Rzeszy.
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji
10.	Produkt regionalny	Pasztecik szczeciński, konfitura szczecińska z owoców róży Obiekty należące do Europejskiej Sieci Dziedzictwa Kulinarnego
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Bogata baza noclegowa i gastronomiczna
13.	Operator	Centrum Informacji Turystycznej w Szczecinie na dworcu Szczecin Główny lub na Zamku Książąt Pomorskich lub lokalny touroperator
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (60 zł), transport (40 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: informacje o losie miasta i jego mieszkańców podczas II wojny światowej, podstawowe fakty oraz pogłębione informacje o obiektach architektonicznych związanych z przemysłem wojskowym i obronnych, rola miasta podczas wojny i przebieg działań wojennych w Szczecinie. Emocje: ekscytacja odkrywaniem tajemnic historii, zaskoczenie niezwykłymi miejscami, ich przestrzenią i historią, zaduma i wzruszenie losem zwykłych ludzi i ich miasta podczas wojny.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 44. Pakiet nr 3. Okolice Szczecina - pomniki historii

Pakiet nr 3. Okolice Szczecina - pomniki historii		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Pomnik historii to zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Zwiedzający będą mogli zobaczyć położone wokół miasta miejsca najważniejsze dla historii regionu.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Cały rok
4.	Czas trwania	1 dzień (8 godzin, wyjazdy sobotnio-niedzielne)
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy, Turyści all inclusive, Rodzinni wczasowicze - szczególnie mieszkańcy regionu, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Szczecin
7.	Zasięg, długość trasy	Szczecin - Sowno - Stargard Szczeciński - Kołbacz - Glinna – Szczecin; długość trasy ok. 110 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Sowno – kościół pw. św. Marii Magdaleny Stargard Szczeciński – zabudowa, mury obronne, bramy, baszty, Kolegiata pw. NMP Królowej Świata, Muzeum Basteja + obiad Kołbacz – zespół opactwa cysterskiego / kościół pw. NMP, Dom Konwersów, Dom Opata Glinna – ogród dendrologiczny
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Cystersów, Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki
10.	Produkt regionalny	Sieja miedwiańska, konfitura szczecińska z zielonych pomidorów
11.	Środek transportu	Samochód
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Restauracja w Stargardzie Szczecińskim
13.	Operator	Informacja Turystyczna na Zamku Książąt Pomorskich, partner – Stowarzyszenie Spichlerz Sztuki w Kołbaczu
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (15-30 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe informacje oraz ciekawostki dotyczące pomników historii w okolicach Szczecina, ogólne informacje o historii ziemi szczecińskiej oraz jej związkach z historią Polski i Europy. Emocje: wrażenia estetyczne w kontakcie z pięknymi zabytkami, odczucia patriotyczne i wzruszenie prezentowanymi historiami miejsc, zaciekawienie historią regionu i poczucie odkrywania czegoś specjalnego, odczucie wartościowej wycieczki - poznania tego, co najważniejsze.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 45. Pakiet Szlak miasteczek warownych

Pakiet nr 4. Szlak miasteczek warownych		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Trasa szlakiem miasteczek warownych ma za zadanie zaprezentować odbiorcom architekturę charakterystycznych dla okolic Szczecina ufortyfikowanych miasteczek. Oprócz walorów krajobrazowych i historycznych, miejsca te cechuje niepowtarzalny nastrój. Czas tu zwalnia i nawet najbardziej zabiegani turyści znajdą chwilę, żeby przysiąść w cieniu kamiennych i ceglanych murów i odwiedzić kryjące się za nimi malownicze miasteczka.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany (wycieczki szkolne)
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień, zima
4.	Czas trwania	1 dzień (10 godzin)
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy, Rodzinni wczasowicze
6.	Punkt recepcyjny	Stargard Szczeciński (Basteja)
7.	Zasięg, długość trasy	Stargard Szczeciński - Pyrzyce - Trzcińsko Zdrój- Chojna - Moryń - Swobnica - Stargard Szczeciński; długość trasy ok. 190 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Stargard Szczeciński – Muzeum Basteja, Kolegiata pw. NMP Królowej Świata Pyrzyce – Studzienka św. Ottona, zabudowa – mury miejskie z bramami i basztami XIII-XV w. Trzcińsko-Zdrój – zabudowa, miasteczko warowne, pierścień murów XIII-XV w. Chojna – zabudowa, mury miejskie z bramami wjazdowymi, widok z wieży kościelnej + obiad Moryń – Zabudowa – miasteczko warowne, pierścień murów XIII-XV w., Geopark Swobnica – zamek
9.	Szlaki kulturowe	Szlak św. Ottona, Szlak Fortyfikacji, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki
10.	Produkt regionalny	Miody przelewickie, sieja niedwieńska, hołubcie bielkowskie
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Restauracja w Chojnie
13.	Operator	Informacja Turystyczna na Zamku Książąt Pomorskich,

		Basteja w Stargardzie Szczecińskim
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (15 zł - Basteja, wieża widokowa w Swobnicy)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe informacje o wybranych miejscach, pogłębione informacje o życiu w miasteczkach warownych, ciekawostki z zakresu historii regionu i jej związków z historią Europy i Polski, ciekawostki i szersze informacje o architekturze systemów obronnych miasteczek warownych. Emocje: doznania estetyczne w kontakcie z malowniczymi krajobrazami i architekturą, odczucie poznawania zagadnień specyficznych dla regionu - zainteresowanie wyjątkowym i dobrze zachowanym dziedzictwem, relaks i odpoczynek.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 46. Pakiet Szlakiem 1. Armii Wojska Polskiego

Pakiet nr 5. Szlakiem 1. Armii Wojska Polskiego		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Trasa forsowania Odry to wyprawa przez Rejon Pamięci Narodowej: Cedynia - Siekierki - Gozdowice. Odbiorcy poznają miejsca związane z niezwykle ważnymi w historii Polski zmaganiem militarnym nad Odrą. Szczególna uwaga zostanie poświęcona działaniom wojsk inżynieryjnych. Przestrzenią do refleksji będą zarówno cmentarze wojskowe z okresu II wojny światowej, jak i niezwykle krajobrazy rozpościerające się z najdalej na zachód wysuniętych punktów geograficznych na mapie kraju. Wyprawa wzdłuż granicy na Odrze będzie poświęcona zarówno tematyce wojny, jak i pojednania między narodami polskim i niemieckim.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	1 dzień (7 godzin)
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy, Rodzinni wczasowicze, wycieczki szkolne
6.	Punkt recepcyjny	Cedynia (Klasztor Cedynia)
7.	Zasięg, długość trasy	Cedynia - góra Czciwora - Siekierki - Stare Łysogórki - Gozdowice - Czelin - Mieszkowice - Moryń – Cedynia; długość trasy ok. 70 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Cedynia – rynek, grodzisko, klasztor, wieża widokowa, Muzeum regionalne; Góra Czciwora Siekierki – sanktuarium, pomnik chwały saperów i most nad Odrą Stare Łysogórki – Siekierkowski Cmentarz Wojenny Gozdowice – punkt widokowy, punkt dowodzenia 1. AWP; Muzeum Wojsk Inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego Czelin – pierwszy polski słup graniczny nad Odrą Mieszkowice – zabudowa, kamienne mury warowne XIII-XV w. Moryń – zabudowa, miasteczko warowne, pierścień murów XIII-XV w.; Geopark Dodatkowo: prom Bez Granic przez Odrę (park archeologiczny w Czelinie, Bielinek rezerwat przyrody (dąb omszony), zakręt rzeki koło Starego Kostrzynka (najdalej na zachód wysunięty punkt Polski). 16 kwietnia - weekend zbliżony do 16 kwietnia (rocznica forsowania Odry w 1945 r.) - Dzień Saperów, święto wojsk inżynieryjnych (Gozdowice, Stare Łysogórki).
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji
10.	Produkt regionalny	Akacjowy miód cedyński

11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Baza noclegowa i gastronomiczna: Cedynia lub Stare Łysogórki
13.	Operator	Muzeum Regionalne w Cedyni
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (10 zł do muzeów Cedynia i Gozdowice)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe i pogłębione informacje o przebiegu działań wojennych na terenie obecnego Rejonu Pamięci Narodowej: Cedynia - Siekierki - Gozdowice, pogłębione informacje o II wojnie światowej w kontekście wydarzeń w okolicach Szczecina, ciekawostki i dodatkowe informacje o strategii i taktyce w kontekście forsowania Odry, a także informacje o genezie i skutkach tych wydarzeń, dodatkowe informacje o losie i biografii konkretnych osób - żołnierzy i ich dowódców wybranych spośród tych pochowanych obecnie na cmentarzach wojskowych oraz kombatantów. Emocje: wzruszenie patriotyczne i zaduma nad losem żołnierzy forsujących Odrę, poczucie satysfakcji ze zdobywania fachowej i pogłębionej wiedzy o II wojnie światowej, wrażenia estetyczne w kontakcie z nadodrzańskim krajobrazem, poczucie spełnienia obowiązku obywatelskiego - wizyta w miejscach pamięci narodowej.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 47. Pakiet Ściśle tajne / совершенносекретно / strenggeheim

Pakiet nr 6. Ściśle tajne / совершенносекретно / strenggeheim		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Trasa ściśle tajna prowadzi przez ukryte w lasach wokół Bornego Sulinowa, Wałcza i innych miejscowości, pozostałości po obecności wojsk w okresie II wojny światowej i zimnej wojny. Zwiedzający poznają dawne tajemnice wojskowe, a także odwiedzą miejsca ważne dla narodowej martyrologii. Wybrane obiekty znajdują się na obszarze, który jeszcze niedawno był białą plamą na mapach, dziś można zobaczyć, jak ściśle tajne instalacje wojskowe powoli pochłania bujna przyroda.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień, a nawet zima dotyczy trasy 1 (zorganizowane) jak niżej
4.	Czas trwania	1 dzień lub 2 dni (po 7 godzin)
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy, Rodzinni wczasowicze, wycieczki szkolne, grupy kolonijne, zielone szkoły, Turyści all inclusive, Poszukiwacze relaksu
6.	Punkt recepcyjny	Szczecinek, Borne Sulinowo, Wałcz
7.	Zasięg, długość trasy	1 trasa: Szczecinek - Śmiadowo - Borne Sulinowo - Kłomino - Brzeźnica-Kolonia Podgaje - Szczecinek ok. 100 km lub 2. Wałcz Zdbice - Mirosławiec- Strzaliny - Wałcz ok. 100 km.
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Szczecinek – Umocnienia Wału Pomorskiego (schron, Muzeum Wału Pomorskiego i II Wojny Światowej, skansen (czołg T34, armaty) Borne Sulinowo – Umocnienia Wału Pomorskiego (izba regionalna, czołg pomnik T 34) + obiad Śmiadowo – schrony z II wś, Góra Śmiadowska - podziemia Kłomino – wymarłe miasto, miasto duchów, Oflag IID Gross Born, jaz forteczny Brzeźnica-Kolonia – radziecka baza rakietowa Dzień 2. Wałcz – Muzeum Ziemi Wałeckiej - Skansen Fortyfikacyjny Zdbice – skansen, bunkry Dobrzyca Leśna – miejsce okrażenia oddziałów 1 Armii Wolska Polskiego Mirosławiec – Muzeum Walk o Wał Pomorski Tuczno - zamek Strzaliny – schrony z II wś, Góra Wisielcza – podziemia

		Strączno – schrony Wału Pomorskiego, Magnetyczna Górką Atrakcje Towarzyszące: rejs statkiem Szczecinek, Przejazdka pojazdem wojskowym lub terenowym, spływ kajakowy, paintball, wieża widokowa, park linowy, zawody strzeleckie, pole minowe, manewry wojskowe, most wiszący, Złot militarny w Bornym Suliniowie letni i zimowy, inne.
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji
10.	Produkt regionalny	Miody wałeckie, kiszka szwedzka, grzyby marynowane z szyszką
11.	Środek transportu	Samochód, bus, pojazdy 4x4
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Restauracje w Bornem Suliniowie, Mirosławcu lub Tucznie
13.	Operator	Ogólnopolskie Stowarzyszenie Turystyczno-Historyczne Jazda 4x4, Szczecińska Lokalna Organizacja Turystyczna, Lokalna Organizacja Turystyczna w Bornym Suliniowie, Wałecka Lokalna Organizacja Turystyczna
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (30zł + wynajęcie pojazdów historycznych lub 4x4 (wcześniejsza rezerwacja) + dodatkowe atrakcje według uznania
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: ciekawostki dotyczące instalacji wojskowych w regionie, pogłębione informacje historyczne dotyczące okresu II wojny światowej i zimnej wojny, informacje z zakresu historii i funkcjonowania Układu Warszawskiego, ciekawostki dotyczące codziennego życia i pracy w obiektach wojskowych. Emocje: zaskoczenie i poczucie odkrywania niezwykłych miejsc i ich historii, poczucie wyjątkowej możliwości zobaczenia miejsc, które jeszcze niedawno były objęte tajemnicą wojskową, wrażenia estetyczne w kontakcie z malowniczymi pozostałościami obiektów wojskowych i ruin, które we władanie wzięła przyroda, mocne wrażenia płynące z poruszania się pojazdami wojskowymi.

Źródło: Opracowanie własne, OSTH Jazda 4x4

Tabela 48. Pakiet „Bunkry są.....” W drodze nad morze i z powrotem

Pakiet nr 7. „Bunkry są” W drodze nad morze i z powrotem		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Trasa drogowa nr 11, 20, 25 i 10 na odcinku w stronę morza, przecina linie fortyfikacji Wału Pomorskiego. Zorganizowane 8 tras umożliwia poznanie w krótkim czasie, najciekawszych, wybranych obiektów fortyfikacyjnych ukrytych w atrakcyjnych przyrodniczo obszarach leśnych Pomorza Zachodniego. Pobudza zainteresowanie zwiedzających, historią Wału Pomorskiego oraz innych atrakcji militarnych na szlaku.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Cały rok
4.	Czas trwania	1 dzień (max 3 godziny)
5.	Grupy docelowe	Odkrywcy, Rodzinni wczasowicze, Poszukiwacze relaksu
6.	Punkt recepcyjny	Szczecinek, Borne Sulinowo, Wałcz
7.	Zasięg, długość trasy	Szczecinek, Gwda Wielka, Dołgie, Dyminek, Drzonowo, Biały Bór, Wałcz; długość trasy 0,5-6 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Na trasie nr 11 Szczecinek – Umocnienia Wału Pomorskiego (schron, Muzeum Wału Pomorskiego i II Wojny Światowej, skansen militarny) Na trasie nr 20 Gwda Wielka – liczne schrony również unikatowe jak w opisie Dołgie – liczne schrony również unikatowe jak w opisie Dyminek – liczne schrony również unikatowe jak w opisie Drzonowo – liczne schrony również unikatowe jak w opisie Na skrzyżowaniu tras nr 20 i 25 Biały Bór – liczne schrony również unikatowe jak w opisie Na trasie nr 10 Wałcz – muzeum, skansen
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji
10.	Produkt regionalny	Twaróg wiejski Grabowo / Biały Bór
11.	Środek transportu	Samochód
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Noclegi i restauracje Szczecinek, Biały Bór i Wałcz
13.	Operator	Ogólnopolskie Stowarzyszenie Turystyczno-Historyczne Jazda 4x4, Grupa Warowna Cegielnia w Wałczu

14.	Przybliżony koszt	Wstępy (5-7zł Muzeum Wału Pomorskiego w Szczecinku, pozostałe bezpłatnie, Wałcz – opłata przewodnicka 5 zł).
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe i pogłębione informacje historyczne oraz ciekawostki o budowie i funkcjonowaniu systemów umocnień wchodzących w skład Wału Pomorskiego, wiadomości biograficzne o ich budowniczych i służących tu żołnierzach, informacje z zakresu konstrukcji i umocnień i wojskowych prac inżynierskich. Emocje: duma z odkrywania niezwykłych miejsc, ukrytych przed innymi turystami, relaks w kontakcie z przyrodą i malowniczymi krajobrazami.

Źródło: Opracowanie własne, OTH Jazda 4x4

Tabela 49. Pakiet Szlakiem Wału Pomorskiego

Pakiet nr 8. Szlakiem Wału Pomorskiego		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Trasa prowadzi przez ukryte w lasach obiekty fortyfikacyjne Wału Pomorskiego (łącznie jest ich około 600 na terenie województwa) oraz pozostałości po obecności wojsk w okresie II wojny światowej i zimnej wojny. Zwiedzający poznają dawne tajemnice wojskowe, przebieg działań wojennych a także odwiedzą miejsca ważne dla narodowej martyrologii. Wybrane obiekty znajdują się na obszarze, który jeszcze niedawno był białą plamą na mapach, dziś można zobaczyć, jak ściśle tajne instalacje wojskowe powoli pochłania bujna przyroda. Liczne jeziora, rzeki, obszary Natura 2000, rezerваты podkreślają niesamowite piękno tego polodowcowego terenu.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Wiosna, Lato, Jesień
4.	Czas trwania	3-4 dni
5.	Grupy docelowe	Odkrywcy
6.	Punkt recepcyjny	Szczecinek, Borne Sulinowo, Wałcz
7.	Zasięg, długość trasy	Sępólno Wielkie – Biały Bór - Szczecinek - Śmiadowo - Borne Sulinowo - Kłomino - Brzeźnica-Kolonia – Zdbice - Wałcz – Strzaliny, długość trasy ok. 120 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Sępólno Wielkie, Biały Bór, Drzonowo, Dyminek, Dołgie Gwda Wielka – liczne schrony również unikatowe (jak w opisie wcześniej) Szczecinek – Umocnienia Wału Pomorskiego (schron, Muzeum Wału Pomorskiego i II Wojny Światowej, skansen militaryny) Borne Sulinowo – Umocnienia Wału Pomorskiego (izba regionalna, czołg pomnik T 34) + obiad, budownictwo koszarowe Śmiadowo – liczne schrony, Grupa Warowna Góra Śmiadowska, podziemia 300 m Kłomino – wymarłe miasto, miasto duchów Brzeźnica-Kolonia – radziecka baza rakietowa Zdbice – miejsce upamiętniające przełamanie Wału Pomorskiego przez jednostki 1 Armii Wojska Polskiego. Wałcz – Muzeum Ziemi Wałeckiej - Skansen Fortyfikacyjny Strzaliny – Grupa Warowna Góra Wisielcza, podziemia 800 m Atrakcje Towarzyszące: rejs statkiem Szczecinek, Przejazdka pojazdem wojskowym lub terenowym, spływ kajakowy, paintball, wieża widokowa, Złot militaryny w Bornym Sulinowie letni i zimowy, inne

9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji
10.	Produkt regionalny	Miody wałeckie, kiszka szwedzka, grzyby marynowane z szyszką
11.	Środek transportu	Samochód, rower
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Biały Bór, Szczecinek, Borne Sulinowo, Wałcz, Tuczno
13.	Operator	Ogólnopolskie Stowarzyszenie Turystyczno-Historyczne Jazda 4x4, Szczecinecka Lokalna Organizacja Turystyczna, Lokalna Organizacja Turystyczna w Bornym Sulinowie, Wałecka Lokalna Organizacja Turystyczna
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (30zł) + dodatkowe atrakcje według uznania
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe i pogłębione informacje historyczne oraz ciekawostki o budowie i funkcjonowaniu systemów umocnień wchodzących w skład Wału Pomorskiego, wiadomości biograficzne o ich budowniczych i służących tu żołnierzach, informacje z zakresu konstrukcji i umocnień i wojskowych prac inżynierskich. Emocje: dumy z odkrywania niezwykłych miejsc, ukrytych przed innymi turystami, relaks w kontakcie z przyrodą i malowniczymi krajobrazami, zaciekawienie niezwykłą historią regionu i tajemnicami II wojny światowej, satysfakcja ze zdobywania fachowej wiedzy.

Źródło: Opracowanie własne, OTH Jazda 4x4

Tabela 50. Pakiet Szlakiem od miecza do bomby atomowej

Pakiet nr 9. Szlakiem od miecza do bomby atomowej		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Trasa ta pozwoli turystyce zapoznać się z rozwojem systemu fortyfikacji i wojskowości na przełomie dziejów. Odbiorcy poznają miejsca związane z niezwykle ważnymi w historii Polski zmaganiem militarnymi. Przestrzenia do refleksji będą budowle dawne i współczesne, zachowane pamiątki z niezwykle burzliwych dziejów Pomorza jak i niezwykle krajobrazy polodowcowe.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	2 dni (po 7 godzin)
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy, Rodzinni wczasowicze, wycieczki szkolne, All Inclusive, Turysta zagraniczny
6.	Punkt recepcyjny	Kołobrzeg, Szczecinek
7.	Zasięg, długość trasy	Kołobrzeg – Białogard – Połczyn Zdrój – Czaplinek - Borne Sulino – Śmiadowo - Szczecinek – Bobolice – Tychowo – Podborsko - Kołobrzeg. Pętla może zaczynać się również w Szczecinku. Długość trasy ok. 250 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Kołobrzeg – Muzeum Oręża Polskiego / Kołobrzesci Skansen Morski Atrakcje Towarzyszące: rejs statkiem Szczecinek, Przejazdka pojazdem wojskowym lub terenowym, spływ kajakowy, paintball, wieża widokowa w katedrze Białogard – brama mury miejskie Połczyn Zdrój – zamek Stare Drawsko – Zamek Drahim Czaplinek – Izba muzealna Sławogród – skansen, park archeologiczny Dzień 2. Borne Sulino - Umocnienia Wału Pomorskiego (izba regionalna, czołg pomnik T 34, schron Śmiadowo), budownictwo koszarowe Szczecinek – Umocnienia Wału Pomorskiego (schron, Muzeum Wału Pomorskiego i II Wojny Światowej, skansen - czołg T34, armaty), Muzeum Regionalne Bobolice – Muzeum Regionalne, Panteon Pamięci II Wojny Światowej Tychowo – największy głąz narzutowy w Polsce Podborsko – radziecka baza rakietowa

9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji, Szlak Solny
10.	Produkt regionalny	Sielawa wędzona z Pojezierza Drawskiego
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Baza noclegowa i gastronomiczna w Kołobrzegu, Szczecinku, Bornym Sulinowie
13.	Operator	Muzeum Oręża w Kołobrzegu, Szczecinecka Lokalna Organizacja Turystyczna
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (60 zł) + dodatkowe atrakcje
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe i pogłębione informacje historyczne oraz ciekawostki o budowie i funkcjonowaniu systemów umocnień wchodzących w skład Wału Pomorskiego, wiadomości biograficzne o ich budowniczych i służących tu żołnierzach, informacje z zakresu konstrukcji i umocnień i wojskowych prac inżynierskich. Emocje: dumy z odkrywania niezwykłych miejsc, ukrytych przed innymi turystami, relaks w kontakcie z przyrodą i malowniczymi krajobrazami, zaciekawienie niezwykłą historią regionu i tajemnicami II wojny światowej, satysfakcja ze zdobywania fachowej wiedzy.

Źródło: Opracowanie własne, OSTH Jazda 4x4

Tabela 51. Pakiet Lasy i jeziora

Pakiet nr 10. Lasy i jeziora		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótka charakterystyka	Wyprawa przez Pojezierze Drawskie to okazja, żeby wypoczynek nad jeziorami połączyć z poznawaniem dziedzictwa kulturowego. Na trasie można zobaczyć najważniejsze zabytki regionu w otoczeniu pięknej przyrody. Wybrane obiekty zaskoczą zwiedzających swoją różnorodnością. Na tym stosunkowo niewielkim obszarze znajdują się ruiny średniowiecznego zamku i zabytki inżynierii lądowej, barokowy pałac i przykłady charakterystycznej dla Pomorza Zachodniego architektury sakralnej.
2.	Rodzaj	Zorganizowany
3.	Sezon	Lato
4.	Czas trwania	3 dni
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy (szczególnie miłośnicy historii), Rodzinni wczasowicze, Turyści all inclusive, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Centrum Turystyki Lokalna Organizacja Turystyczna w Czaplinku
7.	Zasięg, długość trasy	Dzień 1. (samochód): Szczecinek - Czaplinek - Sławogród - Stare Drawsko - Siemczyno/ Cieszyno (nocleg); długość trasy ok. 25 km Dzień 2. (rower): Złocieniec - Połczyn-Zdrój; długość trasy ok. 35 km Dzień 3. (samochód): Drawsko Pomorskie; długość trasy ok. 10 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Szczecinek – Wake Park Szczecinek, Muzeum Regionalne, Centrum Konferencyjne Zamek Czaplinek – Izba regionalna Sławogród – skansen – park archeologiczny Stare Drawsko – Zamek Drahim Siemczyno – pałac barokowy + obiad Dzień 2. Budowo k. Złocieńca – dostępne po wcześniejszym umówieniu - tylko grupy zorganizowane Siecino – kościół ryglowy, ścieżka rowerowa po nasypach kolejowych Cieszyno – most segmentowy Bayleya, Szlak Zwiniętych Torów Na trasie jest „Szlak Zwiniętych Torów” - 27 km (Połczyn Zdrój - Toporzyk - Słowianki - Cieszyno Drawskie - Złocieniec

		Dzień 3. Drawsko Pomorskie – IT Dworzec kolejowy, galeria
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji
10.	Produkt regionalny	Sielawa, miód drahimski, ogórek jeziorowy z Kalisza Pomorskiego
11.	Środek transportu	Rower, samochód
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Baza noclegowa i gastronomiczna w Siemczynie baza gastronomiczna w Drawsku Pomorskim
13.	Operator	Henrykowskie Stowarzyszenie w Siemczynie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (22 zł - Czaplinek: Izba muzealna, Sławogród, Zamek Drahim)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe i pogłębione informacje historyczne oraz ciekawostki o budowie i funkcjonowaniu systemów umocnień wchodzących w skład Wału Pomorskiego, wiadomości biograficzne o ich budowniczych i służących tu żołnierzach, informacje z zakresu konstrukcji i umocnień i wojskowych prac inżynierskich. Emocje: dumy z odkrywania niezwykłych miejsc, ukrytych przed innymi turystami, relaks w kontakcie z naturą i malowniczymi krajobrazami, zaciekawienie niezwykłą historią regionu i tajemnicami II wojny światowej, satysfakcja ze zdobywania fachowej wiedzy.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 52. Pakiet Twierdza Kołobrzeg

Pakiet nr 11. Twierdza Kołobrzeg		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Kołobrzeg to znany kurort, który ze względu na swój urok bywa nazywany "perłą Bałtyku". Miasto ma także drugą twarz, jest jedną z nadbałtyckich twierdz. Trasa Twierdza Kołobrzeg prowadzi przez najważniejsze zabytki fortyfikacji w Kołobrzegu i najbliższej okolicy. Głębszy wgląd w wojskową historię miasta zapewnia Muzeum Oręża Polskiego. Zwiedzający będą mogli też samemu doświadczyć militarnych wrażeń w Centrum Atrakcji Wojskowych „Bastion”. Przeżycia na trasie Twierdza Kołobrzeg będą zaskakującym uzupełnieniem wczasów nad morzem.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	2 dni
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy, Rodzinni wczasowicze, wycieczki szkolne, grupy kolonijne, zielone szkoły
6.	Punkt recepcyjny	Muzeum Oręża Polskiego (MOP), Oddział Wojskowy w Kołobrzegu
7.	Zasięg, długość trasy	1. dzień: Kołobrzeg; długość trasy ok. 10 km 2. dzień: Kołobrzeg - Rogowo – Kołobrzeg; długość trasy ok. 40 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Kołobrzeg – Muzeum Oręża Polskiego; Muzeum Oręża Polskiego – Katedra w Kołobrzegu (stanowisko obserwacyjne z czasów twierdzy na wieży) Kołobrzesci Skansen Morski; Reduta Solna; Reduta Bagienna; Latarnia morska; Fort Ujście; Pomnik zaślubin Polski z morzem; Pomnik sanitariuszki; Kamienny szaniec Dzień 2. Kołobrzeg – Muzeum Patria Colbergensis Rogowo – Centrum Atrakcji Wojskowych „Bastion”; Fort Rogowo, hangar lotniczy
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Solny, Szlak Latarni Morskich
10.	Produkt regionalny	Ogórek kołobrzesci na solance, kołobrzesci kiszona kapusta z beczki
11.	Środek transportu	Pieszko, rowery, melekisy
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Noclegi i restauracje w Kołobrzegu
13.	Operator	Muzeum Oręża Polskiego, Centrum Informacji w Kołobrzegu

14.	Przybliżony koszt	Wstępy (50zł - MOP, CAW)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe informacje z zakresu historii Kołobrzegu, pogłębione informacje i ciekawostki o "militarnej" stronie miasta - historia i konstrukcja fortyfikacji oraz strategiczne znaczenie miasta w różnych okresach historii. Emocje: satysfakcja z poznawania "innej twarzy" znanego kurortu, relaks i przyjemność czerpana z aktywnego spędzania czasu w atrakcyjnych miejscach, doznania estetyczne w kontakcie z malowniczymi zabytkami, mocne wrażenia podczas przejażdżek pojazdami wojskowymi, wzruszenia patriotyczne w miejscach będących świadkami wydarzeń kształtującą narodową tożsamość Polaków.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 53. Pakiet Nadbałtyckie sacrum

Pakiet nr 12. Nadbałtyckie sacrum		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Szum fal i widok horyzontu sprzyja kontemplacji i wyciszeniu. Także ten wyjątkowy nastrój, a nie tylko rozrywka w kurortach, przyciąga nad morze tysiące turystów. Szukający doświadczeń duchowych znajdą je na trasie Nadbałtyckie Sacrum. Prowadzi ona po najważniejszych zabytkach sakralnych i miejscach kultu. Trasa prezentuje wyjątkowe obiekty dziedzictwa, od wieków tworzące krajobraz Pomorza Zachodniego. Wędrówka tą trasą będzie dla zwiedzających doświadczeniem duchowym, a otwierające się z wybranych miejsc szerokie perspektywy i otaczająca je przyroda, będą sprzyjały osiągnięciu stanu równowagi i relaksu.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	1 dzień (7 godzin), rower 2 dni
5.	Grupy docelowe	Rodzinni wczasowicze, Odkrywczy, Pielgrzymi, Poszukiwacze relaksu, Turyści all inclusive, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Kołobrzeg
7.	Zasięg, długość trasy	Kołobrzeg - Trzebiatów - Cerkwica - Trzęsacz - Niechorze – Kołobrzeg; długość trasy ok. 110 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Kołobrzeg – bazylika konkatedralna pw. Wniebowzięcia NMP; Muzeum Oręża Polskiego; Latarnia morska, moło, promenada nadmorska, źródło solankowe, pomniki przyrody, park nadmorski Trzebiatów – zabudowa, obwarowania miejskie z XV w.; Pałac nad Młynówką; kościół pw. Macierzyństwa NMP+ obiad Cerkwica – kościół pw. Najświętszego Serca PJ oraz studzienka św. Ottona Trzęsacz – ruiny kościoła; Multimedialne Muzeum na 15. południku Niechorze – latarnia morska, Park Miniatur Latarni Morskich, Muzeum Rybołówstwa Morskiego Kamień Pomorski – Pomnik Historii Prezydenta RP- zespół katedralny, Muzeum Ziemi Kamieńskiej, moło, (w okresie letnim udział w koncertach organowych
9.	Szlaki kulturowe	Droga św. Jakuba, Szlak św. Ottona, Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki, Szlak Solny, Szlak Latarni Morskich
10.	Produkt regionalny	Ogórek kołobrzeski na solance, kołobrzeska kiszona kapusta z beczki,

		kamieński łoś kiszony
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Kołobrzeg, Trzebiatów, Trzęsacz, Kamień Pomorski dysponują bazą gastronomiczną i noclegową
13.	Operator	Muzeum Oręża Polskiego, Trzebiatowski Ośrodek Kultury, Trzebiatowska Lokalna Organizacja Turystyczna, Kamieńska Lokalna Organizacja Turystyczna, centra lub punkty informacji turystycznej na trasie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (60 zł - Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu, Muzeum Pałac nad Młynówką w Trzebiatowie, Latarnia Morska w Niechorzu, Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Niechorzu, Trzęsacz Muzeum Multimedialne, Latarnia)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: spotkanie z pamiątkami związanymi z pielgrzymowaniem (Muzeum Oręża Polskiego – muszla pielgrzyma z Santiago, gabłota transparentna prezentująca odnalezione w wyniku prac archeologicznych emblematy pielgrzymów, predella ołtarza w kołobrzesckiej katedrze), podstawowe informacje o najważniejszych zabytkach sakralnych Pomorza Zachodniego, informacje o duchowości mieszkańców tych ziem, pogłębione informacje z zakresu historii sztuki i architektury, ciekawostki dotyczące wybranych obiektów, chrystianizacja Pomorza Zachodniego i jej znaczenie dla rozwoju i przemian w regionie. Emocje: doznania duchowe i estetyczne w kontakcie z pięknem zabytków architektury sakralnej w krajobrazie Pomorza, duma z zobaczenia najważniejszych zabytków w regionie.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 54. Pakiet Księstwo Darłowskie

Pakiet nr 13. Księstwo Darłowskie		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Darłowo to jedna z najbardziej rozpoznawalnych destynacji turystycznych na Pomorzu Zachodnim. Wizyta w mieście może być doskonałym wstępem do poznania ziem dawnego Księstwa Darłowskiego. Podróż tą trasą przebiega wśród wyjątkowo malowniczych krajobrazów. Przygody i przeżycia dla rodzin zapewnią tu zachodniopomorskie wioski tematyczne. Na odkrycie czekają też szczególnie cenne, a mało znane zabytki, świadczące o wkładzie zakonu cystersów w rozwój tych ziem.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	1 dzień
5.	Grupy docelowe	Rodzinni wczasowicze, Poszukiwacze relaksu, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Darłowo
7.	Zasięg, długość trasy	Darłowo - Paproty - Iwęcino – Koszalin- Darłowo; długość trasy ok. 65 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Darłowo - Zamek Książąt Pomorskich; Latarnia morska Paproty - gospodarstwo edukacyjne w Labiryntach Iwęcino - kościół pod wezwaniem Matki Boskiej Królowej Polski z XIV w. Koszalin - Muzeum w Koszalinie
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Gryfitów , Droga św. Jakuba, Szlak Hanzeatycki, Szlak Latarni Morskich
10.	Produkt regionalny	Paszтет z gęsi, szynka świdwińska
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Baza gastronomiczna w Darłowie lub w Koszalinie
13.	Operator	Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie, Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna, Centrum Informacji w Koszalinie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (50 zł - Muzeum Darłowo, Paproty Gospodarstwo Edukacyjne "W Labiryntach")
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe informacje o historii i dziedzictwie Darłowa i regionu, zagadnienia dotyczące działalności Cystersów na terenie Pomorza Zachodniego, informacje o wybranych ciekawych miejscach w regionie. Emocje: dobra zabawa połączona z odpowiednią dawką ciekawych

		informacji (edutainment), poczucie odkrywania miejsc wyjątkowych a pozostających z dala od turystycznych tras, zagłębienie się w historii regionu, doznania estetyczne w kontakcie z krajobrazem kulturowym Pomorza Zachodniego.
--	--	--

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 55. Pakiet Mały Szlak Jakubowy

Pakiet nr 14. Mały Szlak Jakubowy		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Szlak św. Jakuba to najważniejsza droga pielgrzymkowa w Europie. Przejście całej trasy może być przygodą życia. Na tych, którzy nie mogą pozwolić sobie na to doświadczenie, a chcieliby doznać choć namiastkę przeżyć tej wyjątkowej pielgrzymki, czeka trasa P.N.: "Mały Szlak Jakubowy". Droga ta prowadzi poprzez malownicze i wciąż nieodkryte turystycznie okolice. Znalazły się na niej miejsca, które tak, jak Święta Góra w Polanowie, czy Góra Chełmska w Koszalinie, sprzyjają refleksji i kontemplacji, co w połączeniu z pięknym krajobrazu, dostarczy odbiorcom wyjątkowych przeżyć duchowych.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Cały rok
4.	Czas trwania	Pieszko – 4 dni Rowerem – 2 dni Samochodem - 1 dzień
5.	Grupy docelowe	Pielgrzymi, Odkrywczy, Poszukiwacze relaksu
6.	Punkt recepcyjny	Polanów
7.	Zasięg, długość trasy	Darłowo - Sławno – Komorowo - Polanów - Wyszewo - Koszalin Góra Chełmska; długość trasy ok. 100 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Darłowo - kościół Mariacki Sławno - kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny Komorowo – kościół pw. Narodzenia NMP Polanów - franciszkańska pustelnia na Świętej Górze Wyszewo - kościół pw. Św. Wojciecha BM Koszalin - Góra Chełmska Sanktuarium Matki Bożej Trzykroć Przedziwnej
9.	Szlaki kulturowe	Droga św. Jakuba, Szlak św. Ottona, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki
10.	Produkt regionalny	Ziemniak wyszoborski
11.	Środek transportu	Pieszko, rower
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Nocleg: w Komorowie, Warblewo k/Polanowa, Rekowo k. Polanowa,
13.	Operator	Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna, punkty lub centra informacji na szlaku
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (ok. 20 zł) – dobrowolne datki na tacę

15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: informacje o najważniejszych zabytkach sakralnych w regionie, informacje z zakresu historii sztuki i historii chrystianizacji Pomorza. Emocje: przeżycia duchowe, wyciszenie i kontemplacja, introspekcja i relaks towarzyszące podążaniu z góry ustaloną drogą, łączącą miejsca kultu.
-----	--------------------------------------	---

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 56. Pakiet Twierdza Świnoujście

Pakiet nr 15. Twierdza Świnoujście		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Twierdza Świnoujście to zespół fortyfikacji broniący ważnego portu w Świnoujściu wzniesiony w XIX wieku. Twierdza składała się z 4 fortów, z których do naszych czasów przetrwały 3. Fort Gerharda jest jednym z niewielu w Europie żywych muzeów, gdzie turyści mogą na chwilę przenieść się w czasie! I na własnej skórze poczuć smak wojskowej służby. Zwiedzanie Fortu ma formę przyspieszonego przeszkolenia wojskowego. W czasie marszu po terenie i wnętrzach Fortu zwiedzający poznają jego historię, przechodząc jednocześnie kilka prób, które sprawdzą, czy kandydat nadaje się do wojskowej służby!
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany
3.	Sezon	Cały rok
4.	Czas trwania	1 dzień
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy, Rodzinni wczasowicze, wycieczki szkolne
6.	Punkt recepcyjny	Świnoujście (Fort Gerharda)
7.	Zasięg, długość trasy	Świnoujście; długość tras ok. 5 km (pętla)
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Muzeum Obrony Wybrzeża - Fort Gerharda Latarnia Morska Podziemne miasto - bateria Vineta Fort Anioła Muzeum Historii Twierdzy - Fort Zachodni
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji, Szlak Latarni Morskich
10.	Produkt regionalny	Chleb wiejski wojenny
11.	Środek transportu	Bus, samochód, rower
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Baza noclegowa na wybrzeżu
13.	Operator	Świnoujska Organizacja Turystyczna
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (50 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe informacje z zakresu historii miasta, pogłębione informacje i ciekawostki dotyczące fortyfikacji miasta, dokładne poznanie Fortu Gerharda. Emocje: ekstremalne przeżycia, przeniesienie w czasie, przygoda i żywy kontakt z historią, satysfakcja ze sprawdzenia siebie i poznania wyjątkowego miejsca, niebędącego "zwykłą" atrakcją turystyczną.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 57. Pakiet Kraina 44 wysp

Pakiet nr 16. Kraina 44 wysp		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Świnoujście to jedyne miasto w Polsce całkowicie położone na wyspach. Obszar ten zwany jest krainą 44 Wysp. Trasa prowadzi przez najciekawsze z nich - Uznam, Wolin i Karsibór. Pozwala obcować z przepięknymi krajobrazami Wolińskiego Parku Narodowego, a także poznać specyficzną kulturę, jaka się tu wytworzyła w wyniku spotkania ludzi z przyrodą. Na wytrwałych czekają też tajemnicze pozostałości po instalacjach z okresu II wojny światowej.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	1 dzień
5.	Grupy docelowe	Rodzinni wczasowicze, Odkrywcy, Poszukiwacze relaksu
6.	Punkt recepcyjny	Świnoujście (Fort Gerharda)
7.	Zasięg, długość trasy	Świnoujście (Muzeum Rybołówstwa Morskiego, promenada nadmorska, port) - Międzyzdroje - Zalesie (schron) - Wapnica (jeziorko turkusowe) trasa na piechotę - Wzgórze Zielonka (punkt widokowy) – Świnoujście; długość trasy ok. 25 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Świnoujście – Muzeum Rybołówstwa Morskiego, promenada nadmorska Zalesie – poligon niemieckiej broni odwetowej V3 Wapnica – Jezioro Turkusowe – Wzgórze Zielonka (punkt widokowy) – trasa piesza
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji
10.	Produkt regionalny	Śledź po szczecińsku
11.	Środek transportu	Bus, samochód
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Baza noclegowa na wybrzeżu
13.	Operator	Świnoujska Organizacja Turystyczna, Centrum Informacji Turystycznej w Międzyzdrojach
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (25 zł - Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Świnoujściu, Zagroda Pokazowa Żubrów Wolińskiego Parku Narodowego, Bunkier V3)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: Ogólne informacje o historii i specyficznej kulturze obszaru zwanego krainą 44 wysp, wiadomości o życiu i pracy dawnych mieszkańców tych ziem i związku ich kultury z wodą, ciekawostki o pozostałościach po II wojnie światowej.

		Emocje: uczucie ekscytacji towarzyszące odkrywaniu tajemnic historii II wojny światowej i eksplorowaniu miejsc o wyjątkowym krajobrazie i historii, relaks w kontakcie z przyrodą i krajobrazem.
--	--	--

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 58. Pakiet nr 14. Pomorze nieznanne

Pakiet nr 17. Pomorze nieznanne		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Pomorze Zachodnie to nie tylko plaża. Przekonają się o tym turyści wybierający trasę Pomorze nieznanne. Prowadzi ona przez miejsca pozostające z dala od turystyki masowej. Trasa ta to opowieść zarówno o najdawniejszych dziejach regionu (dziedzictwo zakonu Cystersów), jak i o jego historii najnowszej (fortyfikacje z II wojny światowej, pozostałości po Armii Czerwonej). Dla decydujących się na tę wyprawę turystów czekają emocje towarzyszące odkrywaniu tajemnic i miejsc zarezerwowanych dla najbardziej wytrwałych poszukiwaczy.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Lato
4.	Czas trwania	7 dni
5.	Grupy docelowe	Odkrywcy
6.	Punkt recepcyjny	Informacja Turystyczna na Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie Izba Regionalna w Bornym Sulinowie Świnoujście Podziemne Miasto – Fort Gerharda
7.	Zasięg, długość trasy	Darłowo - Malechowo - Paproty - Szczecinek - Borne Sulinowo - Kłomino - Wałcz - Strzalin - Tuczo - Mirosławiec - Bierzwnik - Cedynia - Szczecin (podziemny) – Świnoujście ; długość trasy ok. 520 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Darłowo – Muzeum Zamek Książąt Pomorskich Malechowo – Fort Marian - Muzeum Techniki Wojskowej Tytan Paproty - Gospodarstwo Edukacyjne “W Labiryntach” Dzień 2. Szczecinek – Umocnienia Wału Pomorskiego (schron, Muzeum Wału Pomorskiego i II Wojny Światowej) Borne Sulinowo – Umocnienia Wału Pomorskiego (izba regionalna, czołg pomnik T 34) + obiad Kłomino – wymarłe miasto, miasto duchów, była bateria rakiet średniego zasięgu Dzień 3. Wałcz – Muzeum Ziemi Wałeckiej - Skansen Fortyfikacyjny Strzalin – skansen fortyfikacyjny Mirosławiec – Umocnienia Wału Pomorskiego (Muzeum Walk o Wał Pomorski)

		Dzień 4. Bierzwnik – pocysterski zespół klasztorny Cedynia – pocysterski zespół klasztorny, wieża widokowa, Muzeum Regionalne Chojna - Hangary Stowarzyszenia Lotniczego Stratus w Chojnie Dzień 5. Szczecin – Podziemny Szczecin, Szczecińskie Centrum Informacji Turystycznej "Szmaragdowe - Źdroje" / schron OPL Dzień 6. Międzyzdroje - Gosań – najwyższy klif w Polsce ze schronami Baterii Artylerii Stałej – BAS 17. Międzyzdroje - Zalesie – Bunkier V3 (poligon doświadczalny niemieckiej broni odwetowej V3) Dzień 7. Świnoujście - Podziemne miasto (Fort Gerharda)
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Cystersów, Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji
10.	Produkt regionalny	Miód drahimski
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Agroturystyka, noclegi na wybrzeżu
13.	Operator	Informacja Turystyczna na Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, punkty i centra informacji na trasie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (100 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: ogólne informacje z zakresu historii Pomorza Zachodniego, ciekawostki o wybranych miejscach, nieznanymi jeszcze szerokiemu gronu turystów. Emocje: ekscytacja i zaciekawienie związane z odkrywaniem szczególnych miejsc, satysfakcja z poznawania specjalistycznej wiedzy, doznania estetyczne w kontakcie z niezwykłymi obiektami i otaczającym je krajobrazem.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 59. Pakiet W krainie Wikingów i Słowian

Pakiet nr 18. W krainie Wikingów i Słowian		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Pomorze Zachodnie ukształtowały wędrówki ludów. Przez długie wieki spotykające się tu plemiona tworzyły mozaikę kultur. Jak wyglądały spotkania kultur w pradziejach, można dziś zobaczyć na wyspie Wolin i w jej okolicach. Trasa W krainie Słowian i Wikingów prowadzi poprzez miejsca, gdzie ta historia jest ożywiana i gdzie turyści mogą z bliska zobaczyć jak żyło się tu w najdawniejszych czasach.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	3 dni
5.	Grupy docelowe	Rodzinni wczasowicze, Poszukiwacze relaksu, Odkrywczy
6.	Punkt recepcyjny	Wolin
7.	Zasięg, długość trasy	Wolin - Kołobrzeg – Czaplinek; długość trasy ok. 190 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Wolin - skansen Centrum Słowian i Wikingów Dzień 2. Kołobrzeg - Reduta Solna - Piracka przygoda Dzień 3. Czaplinek - Sławogród - skansen wczesnośredniowieczny
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji, Szlak Wikingów, Szlak Solny
10.	Produkt regionalny	Śledzik kołobrzesci
11.	Środek transportu	Samochód
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Szeroka baza noclegowa na wybrzeżu
13.	Operator	Stowarzyszenie Centrum Słowian i Wikingów
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (80 zł), noclegi (400 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: pogłębione informacje o pradziejach regionu, ciekawostki dotyczące codziennego życia i pracy dawnych mieszkańców Pomorza Zachodniego. Emocje: poczucie przeniesienia się w czasie, ekscytacja towarzysząca żywemu kontaktowi z historią, satysfakcja z poznawania specyficznych zjawisk i wyjątkowych miejsc, radość i dobra zabawa podczas próbowania na własnej skórze jak dawniej żyli i pracowali tutaj ludzie.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 60. Pakiet 7 dni All inclusive

Pakiet nr 19. 7 dni All inclusive		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyką	Kurorty nad Bałtykiem oferują coraz to wyższy poziom usług turystycznych. Pakiet Zachodniopomorskie All Inclusive powstał dla najbardziej wymagających turystów, którzy chcą mieć zapewnioną obsługę na najwyższym poziomie. Trasa łączy miejsca, które cechuje nie tylko atrakcyjność turystyczna, ale i najwyższa jakość usług turystycznych. Turyści korzystający z tej oferty w krótkim czasie poznają najważniejsze atrakcje regionu i równocześnie wypoczną w komfortowych warunkach.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Lato
4.	Czas trwania	7 dni
5.	Grupy docelowe	Turyści all inclusive, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie
7.	Zasięg, długość trasy	Cedynia - Szczecin - wybrzeże Bałtyku - Pojezierze Drawskie; długość trasy ok. 450 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Cedynia (hotel Klasztor) - Muzeum regionalne, wieża widokowa, grodzisko, Góra Czibora Szczecin - Zamek Książąt Pomorskich, Bazylika archikatedralna św. Jakuba, Muzeum Narodowe na Wałach Chrobrego Międzyzdroje - Promenada gwiazd, molo, Muzeum Wolińskiego Parku Narodowego, Muzeum Figur Woskowych, Bałtycki Park Miniatur, Planetarium Kołobrzeg - Konkatedra Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kołobrzegu, Muzeum Oręża Polskiego, promenada nadmorska i molo Połczyn Zdrój - pałac, kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, park zdrojowy Szczecinek – Muzeum Regionalne, Centrum Konferencyjne Zamek. Wake Park Szczecinek Siemczyno - pałac (miejsce wypadowe)
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Cysterski, Szlak Gryfitów, Droga św. Jakuba, Szlak św. Ottona, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Solny
10.	Produkt regionalny	Akacjowy miód cedyński, sielawa wędzona z Pojezierza Drawskiego, pierniki szczecińskie, śledzik kołobrzeski
11.	Środek transportu	Bus
12.	Baza noclegowa i	Hotel - klasztor w Cedyni, Hotele w Szczecinie, Międzyzdrojach,

	gastronomiczna	Kołobrzegu i Połczynie Zdroju, Pałac w Siemczynie.
13.	Operator	Punkt Informacji Turystycznej w Szczecinie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy, noclegi, wyżywienie, przewodnik, transport (2 000 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: ogólne informacje o najważniejszych zabytkach regionu, ciekawostki dotyczące wybranych miejsc dziedzictwa. Emocje: zaciekawienie i doznania estetyczne w kontakcie z wyjątkowym krajobrazem kulturowym i przyrodniczym Pomorza Zachodniego, poczucie komfortu i relaks dzięki możliwości korzystania z najwyższej jakości miejsc wypoczynku, satysfakcja z odwiedzania miejsc nieprzysłuchanych jeszcze turystyką masową i wciąż czekających na odkrycie.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 61. Pakiet Kulturowe Perły Pomorza Zachodniego

Pakiet nr 20. Kulturowe Perły Pomorza Zachodniego		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótka charakterystyka	Burzliwa historia i różnorodne wpływy kulturowe uczyniły z Pomorza Zachodniego region wyjątkowy pod względem dziedzictwa kulturowego. Wiele szczególnie ciekawych obiektów oczekuje tu wciąż na odkrycie przez turystów. Trasa "Perły Pomorza Zachodniego" otwiera przed zwiedzającymi tajemnice regionu, prezentując najważniejsze dla jego historii i kultury miejsca. Jest to najszybszy sposób by lepiej poznać dziedzictwo Pomorza Zachodniego.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany (Turyści zagraniczni)
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	3 dni
5.	Grupy docelowe	Turyści zagraniczni, Rodzinni wczasowicze, Turyści all inclusive
6.	Punkt recepcyjny	Szczecin - Zamek Książąt Pomorskich
7.	Zasięg, długość trasy	Szczecin - Stargard Szczeciński - Wolin - Kamień Pomorski - Kołobrzeg – Darłowo; długość trasy ok. 300 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Szczecin - Zamek Książąt Pomorskich, Bazylika archikatedralna św. Jakuba, Muzeum Narodowe na Wałach Chrobrego Stargard Szczeciński - Kolegiata pw. NMP Królowej Świata, Ratusz, Muzeum - Basteja Dzień 2. Wolin - skansen Centrum Słowian i Wikingów, Muzeum regionalne Kamień Pomorski - Pomnik Historii: zespół katedralny z konkatedrą św. Jana Chrzciciela i wirydarzem, Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej, Muzeum Kamieni Dzień 3. Kołobrzeg - konkatedra Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kołobrzegu, Muzeum Oręża Polskiego Darłowo - Zamek Książąt Pomorskich
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji, Szlak Cysterski, Droga św. Jakuba, Szlak św. Ottona, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki, Szlak Wikingów
10.	Produkt regionalny	Miód drahimski, ogórek kołobrzeski na solance, łośń kiszony z Kamienia Pomorskiego
11.	Środek transportu	Bus, samochód

12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Szeroka baza noclegowa na wybrzeżu
13.	Operator	Punkty i centra informacji na trasie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy i noclegi (350 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: szczegółowe informacje i ciekawostki o najważniejszych miejscach dziedzictwa na Pomorzu Zachodnim, ogólne informacje o historii regionu. Emocje: satysfakcja związana z efektywnym poznawczo doświadczaniem odkrywania w krótkim czasie tego, co najważniejsze w regionie, doznania estetyczne w kontakcie z najatrakcyjniejszymi zabytkami na Pomorzu.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 62. Pakiet Morze z dzieckiem

Pakiet nr 21. Morze z dzieckiem		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Polskie wybrzeże to ulubione miejsce wypoczynku dla rodzin z dziećmi. Idealnym dopełnieniem pobytu w nadmorskich kurortach są rodzinne wycieczki po najbliższej okolicy. Trasa Morze z dzieckiem (Niechorze i okolice) to propozycja wyprawy pozwalającej na wartościowe rodzinne spędzanie czasu. Wybrany obiekt dziedzictwa kulturowego towarzyszą tu ciekawe miejsca rozrywki dla całych rodzin, m.in.: Centrum Słowian i Wikingów w Wolinie czy Nadmorska Kolej Wąskotorowa
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Lato
4.	Czas trwania	1 dzień (8 godzin)
5.	Grupy docelowe	Rodzinni wczasowicze, Poszukiwacze relaksu
6.	Punkt recepcyjny	Punkt Informacji Turystycznej w Niechorzu - Muzeum Rybołówstwa Morskiego
7.	Zasięg, długość trasy	Niechorze - Rewal - Trzęsacz – Wolin; długość trasy ok. 55 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Niechorze - Muzeum Rybołówstwa Morskiego, Latarnia Morska, Park Miniatur Latarni Morskich, Motylarnia Przejażdżka kolejką wąskotorową (na trasie Pogorzelica - Trzęsacz) Rewal - Park Wieloryba, promenada nadmorska Trzęsacz - Multimedialne Muzeum na 15. Południku, ruiny kościoła na klifie Międzyzdroje – Park miniatur, Muzeum Figur Woskowych, Żubrowisko w Wolińskim Parku Narodowym
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Gryfitów, Szlak Latarni Morskich
10.	Produkt regionalny	Chleb szczeciński
11.	Środek transportu	Samochód, przejażdżka kolejką wąskotorową na trasie Trzęsacz – Pogorzelica
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Szeroka baza noclegowa na wybrzeżu
13.	Operator	Nadmorska Kolej Wąskotorowa w Rewalu, punkty i centra informacji na trasie

14.	Przybliżony koszt	Wstępy (90 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: Podstawowe informacje i ciekawostki o historii i kulturze Pomorza Zachodniego, pogłębione informacje o wybranych miejscach dziedzictwa, będących w związku ze specyfiką regionu rozwijającego się w powiązaniu z Bałtykiem. Emocje: połączenie satysfakcji płynącej ze zdobywania wiedzy i dobrej zabawy (edutainment), radość z wartościowego rodzinnego spędzania czasu.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 63. Pakiet Szlak wodniacki

Pakiet nr 22. Szlak wodniacki		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótka charakterystyka	Pomorze Zachodnie oferuje bogate możliwości uprawiania sportów wodnych. Odnajdą się tu zarówno miłośnicy żagli jak i wioseł. Szlak wodniacki łączy atrakcje dziedzictwa kulturowego, które można podziwiać, korzystając ze znajdujących się tu akwenów i szlaków wodnych.
2.	Rodzaj	Indywidualny
3.	Sezon	Lato
4.	Czas trwania	7 dni
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy, Turyści zagraniczni - żeglarze, wodniacy
6.	Punkt recepcyjny	Marina Yachting - przystań żeglarska w Szczecinie
7.	Zasięg, długość trasy	Szczecin - Nowe Warpno - Wapnica - Wolin - Kamień Pomorski - Dziwnów - Kołobrzeg – Darłowo; długość trasy ok. 390 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Mariny na trasie Zachodniopomorskiego Szlaku Żeglarskiego Dzień 1. Szczecin - Wały Chrobrego, Muzeum Narodowe, Zamek Książąt Pomorskich, bazylika archikatedralna pw. św. Jakuba Dzień 2. Nowe Warpno - ratusz, Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, pałac w Karsznie Dzień 3. Wapnica - ścieżka spacerowa: Jezioro Turkusowe - wzgórze Zielonka, grodzisko w Lubinie Międzyzdroje – Aleja Gwiazd, promenada nadmorska i molo. Dzień 4. Wolin - skansen Centrum Słowian i Wikingów, Muzeum regionalne Kamień Pomorski - konkatedra św. Jana Chrzciciela, Muzeum Dzień 5. Dziwnów - Aleja Gwiazd Sportu - promenada Dzień 6. Kołobrzeg - konkatedra Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kołobrzegu, Latarnia morska, molo i promenada nadmorska, Muzeum Oręża Polskiego Dzień 7. Darłowo - Zamek Książąt Pomorskich, Kościół Mariacki

9.	Szlaki kulturowe	Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji, Droga św. Jakuba, Szlak św. Ottona, Szlak Latarni Morskich, Szlak Wikingów
10.	Produkt regionalny	Śledzie po szczecińsku, pasztecik szczeciński, ogórek kołobrzeski na solance
11.	Środek transportu	Żaglówka, rower, pieszo
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Noclegi na łodzi lub szeroka baza noclegowa na trasie Zachodniopomorskiego Szlaku Żeglarskiego
13.	Operator	Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna ZROT, mariny na trasie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (200 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: ogólne informacje o historii Pomorza Zachodniego, pogłębione wiadomości i ciekawostki z zakresu rozwoju regionu w związku z wodą. Emocje: doświadczenie pogłębionego wglądu w historię regionu, satysfakcja z odkrywania nowych miejsc, zarówno tych najbardziej rozpoznawalnych w regionie jak i tych nieznanymi jeszcze szerokiemu gronu turystów.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 64. Pakiet Szlakiem Gryfitów

Pakiet nr 23. Szlakiem Gryfitów		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótka charakterystyka	Podróż po dawnym Księstwie Pomorskim szlakiem dynastii Gryfitów to propozycja nie tylko dla miłośników historii. Złoty Wiek Pomorza - kulturalny i gospodarczy rozkwit Księstwa Pomorskiego przypadający na przełom XVI i XVII wieku, pozostawił po sobie budowle i zabytki, które rozbudzają wyobraźnię. To także wspomnienie zapisanych w historii postaci Księstwa Pomorskiego: Warcisława I, Bogusława X, Racibora czy Bogusława XIV Szlak Gryfitów wiedzie przez najbardziej znane i rozpoznawalne obiekty, będące dumą Pomorza Zachodniego
2.	Rodzaj	Zorganizowany (wycieczki szkolne), indywidualny
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	2 dni
5.	Grupy docelowe	Odkrywcy – wycieczki szkolne
6.	Punkt recepcyjny	Szczecin
7.	Zasięg, długość trasy	Szczecin - Stargard Szczeciński - Kamień Pomorski - Koszalin – Darłowo; długość trasy 290 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Szczecin – Zamek Książąt Pomorskich, Muzeum Narodowe, Ratusz Staromiejski, bazylika archikatedralna pw. św. Jakuba Stargard Szczeciński – zabudowa, mury obronne, bramy, Kolegiata pw. NMP Królowej Świata, Muzeum Basteja Kamień Pomorski – konkatedra św. Jana Chrzciciela, Muzeum Ziemi Kamieńskiej Dzień 2. Koszalin – Muzeum Miejskie, Katedra pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny Darłowo – Muzeum Zamek Książąt Pomorskich, Kościół Mariacki
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji, Szlak św. Ottona, Szlak Cysterski, Droga św. Jakuba, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki
10.	Produkt regionalny	Śledzik szczeciński, pierniki szczecińskie, ogórek kołobrzeski
11.	Środek transportu	Bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Hotele na trasie w Szczecinie, szeroka baza noclegowa na wybrzeżu od Kamienia Pomorskiego do Darłowa
13.	Operator	Centrum Informacji Turystycznej Zamek w Szczecinie, centra i punkty

		informacji turystycznej na trasie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy i noclegi (250 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: ogólne informacje o historii Pomorza Zachodniego, pogłębione wiadomości i ciekawostki o rodzie Gryfitów. Emocje: doświadczenie pogłębionego wglądu w historię regionu, satysfakcja z odkrywania nowych miejsc, zarówno tych najbardziej rozpoznawalnych w regionie, jak i tych nieznanych jeszcze szerokiemu gronu turystów.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 65. Pakiet Cystersi – gospodarze Pomorza Zachodniego

Pakiet nr 24. Cystersi – gospodarze Pomorza Zachodniego		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Podróżowanie Szlakiem Cysterskim to nie tylko zwiedzanie klasztorów cysterskich, ale i swoista wyprawa w przeszłość, pełna refleksji nad duchowym życiem blisko natury, tak odległym i odmiennym od tego w obecnych czasach. Zapoznanie się z bogactwem cysterskiego dziedzictwa pozwoli zdecydowanemu na podróż turystyce, pogłębić wiedzę o europejskich korzeniach i da inspirację do tworzenia teraźniejszości i przyszłości
2.	Rodzaj	Zorganizowany (wycieczki szkolne)
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	2 dni
5.	Grupy docelowe	Odkrywcy – wycieczki szkolne, Rodzinni wczasowicze
6.	Punkt recepcyjny	Szczecin
7.	Zasięg, długość trasy	Szczecin – Kołbacz - Cedynia - Marianowo – Bierzwnik; długość trasy 310 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Szczecin – Muzeum Narodowe (pozostałości wyposażenia dawnych klasztorów cysterskich), Zamek Książąt Pomorskich, Ratusz Staromiejski Kołbacz – Pomnik Historii - kościół pocysterski, dom konwersów, dom opata Cedynia – dawne opactwo Cysterek Marianowo – dawne opactwo Cysterek Bierzwnik – kościół klasztorny, zabudowania poklasztorne, wirydarz
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Cystersów, Szlak Gryfitów, Szlak św. Ottona
10.	Produkt regionalny	Pasztecik szczeciński, cedyński miód akacjowy
11.	Środek transportu	Bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Baza noclegowa i gastronomiczna w Cedyni
13.	Operator	Centrum Informacji Turystycznej na Zamku w Szczecinie, Stowarzyszenie Spichlerz e Kołbaczu
14.	Przybliżony koszt	Wstępy i noclegi (250 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: ogólne informacje o historii Pomorza Zachodniego, pogłębione wiadomości i ciekawostki o Cystersach. Emocje: doświadczenie pogłębionego wglądu w historię regionu, satysfakcja z odkrywania nowych miejsc, zarówno tych najbardziej rozpoznawalnych w regionie, jak i tych nieznanymi jeszcze szerokiemu gronu turystów.

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 66. Pakiet W krainie gotyku i czarów

Pakiet nr 25. W krainie gotyku i czarów		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Stargardzki gotyk najwyższej europejskiej klasy to główny atut tej wycieczki. A po drodze można zobaczyć, co do dziś pozostało z potężnego zamku i zapoznać się z tragicznym losem szlachcianki Sydonii.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany (wycieczki szkolne)
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	1 dzień
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy – wycieczki szkolne, Rodzinni wczasowicze
6.	Punkt recepcyjny	Stargard Szczeciński
7.	Zasięg, długość trasy	Stargard Szczeciński – Suchań – Szadzko – Dobrzany – Marianowo; długość trasy 70 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Stargard Szczeciński – Muzeum Historyczno-Archeologiczne, Basteja, Brama Pyrzycka, Kolegiata pw. NMP Królowej Świata,, krzyż pokutny, Brama Młyńska Suchań – ceglana furta cmentarna, domy ryglowe Szadzko – relikty zamku książąt pomorskich (fosy i wały) Dobrzany – kościół św. Michała Archanioła, cmentarz komunalny Marianowo – kościół klasztorny, młyn z XIX w.
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Cysterski, Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki
10.	Produkt regionalny	Sieja miedwiańska, konfitura szczecińska z zielonych pomidorów
11.	Środek transportu	Bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Restauracja w Stargardzie Szczecińskim
13.	Operator	Basteja w Stargardzie Szczecińskim
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (50 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: ogólne informacje o historii Pomorza Zachodniego Emocje: doświadczenie pogłębionego wglądu w historię regionu, satysfakcja z odkrywania nowych miejsc, zarówno tych najbardziej rozpoznawalnych w regionie, jak i tych nieznanymi jeszcze szerokiemu gronu turystów.

Źródło: www.lubinus.pl

Tabela 67. Pakiet Między Regą a Wolinem

Pakiet nr 26. Między Regą a Wolinem		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótka charakterystyka	Na tę wycieczkę na pewno warto zabrać lornetkę, bo na trasie czeka kilka ciekawych punktów widokowych. Na szlaku można spotkać wikingów, zajrzeć do nastrojowego wirydarza i posłuchać wyjątkowych organów.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany (wycieczki szkolne)
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	1 dzień
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy – wycieczki szkolne, Rodzinni wczasowicze, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Wolin
7.	Zasięg, długość trasy	Wolin – Kamień Pomorski – Trzebiatów – Gryfice – Wolin; długość trasy ok. 160 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Wolin - skansen Centrum Słowian i Wikingów, Muzeum regionalne Kamień Pomorski – Pomnik Historii - zespół katedralny, Muzeum Ziemi Kamieńskiej Trzebiatów – zabudowa, obwarowania miejskie z XV w.; Pałac nad Młynówką; kościół pw. Macierzyństwa NMP + obiad Gryfice – wąskotorowe parowozy, kościół Mariacki
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Fortyfikacji, Szlak św. Ottona, Droga św. Jakuba, Szlak Gryfitów, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki, Szlak Wikingów
10.	Produkt regionalny	Łosoś kiszony z Kamienia Pomorskiego
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Restauracja w Trzebiatowie
13.	Operator	Stowarzyszenie Centrum Słowian i Wikingów Trzebiatowska Lokalna Organizacja Turystyczna „Ujście Regi”
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (50 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: pogłębione informacje o pradziejach regionu, ciekawostki dotyczące codziennego życia i pracy dawnych mieszkańców Pomorza Zachodniego. Emocje: poczucie przeniesienia się w czasie, ekscytacja towarzysząca żywemu kontaktowi z historią, satysfakcja z poznawania specyficznych zjawisk i wyjątkowych miejsc, radość i dobra zabawa.

Źródło: www.lubinus.pl

Tabela 68. Pakiet W dorzeczu Parsęty

Pakiet nr 27. W dorzeczu Parsęty		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Na tym szlaku można pospacerować romantyczną „Aleją miłości” i zobaczyć miejsce historycznych zaślubin z morzem. Można dowiedzieć się również, z jak nieprawdopodobnej przyczyny potrafiono stoczyć bitwę.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany (wycieczki szkolne)
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	2 dni
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy – wycieczki szkolne, Rodzinni wczasowicze, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Kołobrzeg
7.	Zasięg, długość trasy	Kołobrzeg – Karlino – Białogard – Szczecinek – Bobolice – Koszalin - Sianów - Kołobrzeg; długość trasy ok. 270 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Kołobrzeg - konkatedra Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kołobrzegu, Muzeum Oręża Polskiego, promenada nadmorska i moło Karlino – XIX-wieczny dwór, neogotycki spichlerz, kościół św. Michała Archanioła Białogard – brama i mury miejskie, gotycki kościół Narodzenia NMP Dzień 2. Szczecinek – ratusz, kościół pw. Narodzenia NMP, Bobolice – Muzeum Regionalne, Panteon Pamięci II Wojny Światowej Koszalin – Muzeum Miejskie, Katedra pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny Sianów - kościół św. Stanisława Kostki
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji, Szlak św. Ottona, Droga św. Jakuba, Szlak Solny, Szlak Hanzeatycki
10.	Produkt regionalny	Ogórek kołobrzeski na solance, kołobrzeska kiszona kapusta z beczki
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Baza gastronomiczna i noclegowa w miejscowościach na trasie
13.	Operator	Muzeum Oręża w Kołobrzegu, Szczecinecka Lokalna Organizacja Turystyczna, centra i punkty informacji na trasie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (100 zł), noclegi (150 zł)

15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe informacje z zakresu historii 6 miast zachodniej części województwa zachodniopomorskiego. Emocje: relaks i przyjemność czerpana z aktywnego spędzania czasu w atrakcyjnych miejscach, doznania estetyczne w kontakcie z malowniczymi zabytkami.
-----	--------------------------------------	--

Źródło: www.lubinus.pl

Tabela 69. Pakiet Między Odrą a Iną

Pakiet nr 28. Między Odrą a Iną		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	Podczas wycieczki tą trasą można ujrzeć, jak zmienił się Szczecin od czasów Lubinusa. Szlak prowadzi od miejskich aglomeracji po zacisze wiekowej lipy. Można poznać mało znany, lecz ciekawy Goleniów i zobaczyć pewnego błazna...
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany (wycieczki szkolne)
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	1 dzień
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy – wycieczki szkolne, Rodzinni wczasowicze, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Szczecin
7.	Zasięg, długość trasy	Szczecin – Szczecin Dąbie – Goleniów – Sowno; długość trasy ok. 89 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Szczecin – katedra św. Jakuba, Zamek Książąt Pomorskich, kościół św. św. Piotra i Pawła Szczecin Dąbie – kościół Mariacki Goleniów – brama Wolińska, kościół św. Katarzyny Sowno – kościół pw. św. Marii Magdaleny
9.	Szlaki kulturowe	Droga św. Jakuba, Szlak św. Ottona, Szlak Gryfitów, Szlak Fortyfikacji, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Hanzeatycki
10.	Produkt regionalny	Pasztecik szczeciński, pierniki, konfitura szczecińska z róży
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Restauracje w Szczecinie lub Goleniowie
13.	Operator	Centrum informacji Turystycznej na Zamku w Szczecinie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (40 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe informacje i ciekawostki z zakresu historii Pomorza Zachodniego. Emocje: relaks i przyjemność czerpana z aktywnego spędzania czasu w atrakcyjnych miejscach, doznania estetyczne w kontakcie z malowniczymi zabytkami.

Źródło: www.lubinus.pl

Tabela 70. Na południe od Szczecina

Pakiet nr 29. Na południe od Szczecina		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	W trakcie zwiedzania można cofnąć się zarówno w czasy świetności cystersów, jak i do wydarzeń II wojny światowej. Można obejrzeć studzienkę chrzcielną oraz miejsce, gdzie misterium zmieniło się w coś nieobliczalnego.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany (wycieczki szkolne)
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	1 dzień
5.	Grupy docelowe	Odkrywczy – wycieczki szkolne, Rodzinni wczasowicze, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Gryfino
7.	Zasięg, długość trasy	*Gryfino – Banie – Pyrzyce – Kołbacz - Gryfino; długość trasy ok. 85 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Gryfino – romańsko-gotycki kościół pw. Narodzenia NMP, mury obronne i brama Bańska (Krzywy Las w pobliskim Pniewie) Banie – granitowy romański kościół z XIII w., baszta Prochowa (dawna miejscowość cystersów) Pyrzyce – Studzienka św. Ottona, zabudowa – mury miejskie z bramami i basztami XIII-XV Kołbacz – zespół opactwa cysterskiego / kościół pw. NMP, Dom Konwersów, Dom Opata
9.	Szlaki kulturowe	Szlak Cysterski, Szlak św. Ottona, Szlak Fortyfikacji, Szlak Gryfitów,
10.	Produkt regionalny	Miody przelewickie
11.	Środek transportu	Samochód, bus
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Gryfino, Pyrzyce
13.	Operator	Centrum informacji Turystycznej na Zamku w Szczecinie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (20 zł) - dobrowolny datek na tacę
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe informacje i ciekawostki z zakresu historii Pomorza Zachodniego. Emocje: relaks i przyjemność czerpana z aktywnego spędzania czasu w atrakcyjnych miejscach, doznania estetyczne w kontakcie z malowniczymi zabytkami.

* Wg przewodnika wycieczka rozpoczyna się w niemieckiej miejscowości Gartz znajdującej się na zachodnim brzegu Odry, pakiety obejmują miejscowości na obszarze województwa zach.

Źródło: www.lubinus.pl

Tabela 71. Szlakiem św. Ottona

Pakiet nr 30. Szlakiem św. Ottona		
Lp.	Elementy składowe pakietu	Charakterystyka
1.	Krótką charakterystyka	W trakcie zwiedzania można prześledzić początki historii Pomorza Zachodniego związane z misją bp Ottona z Bambergu, zapoznać się z zabytkami architektury sakralnej w otoczeniu pięknej natury. Jest to doskonała okazja do żywej lekcji historii i religii, z wykorzystaniem np. gry miejskiej. Wycieczka lub pielgrzymka może być zorganizowana w częściach w formie krótkich jednodniowych wypraw bądź jako dłuższa kilkudniowa.
2.	Rodzaj	Indywidualny, zorganizowany (wycieczki szkolne, pielgrzymki parafialne)
3.	Sezon	Wiosna, lato, jesień
4.	Czas trwania	4 dni samochód / 10 dni rower
5.	Grupy docelowe	Pielgrzymi, Odkrywczy – wycieczki szkolne, Rodzinni wczasowicze, Turyści zagraniczni
6.	Punkt recepcyjny	Pyrzyce, Szczecin
7.	Zasięg, długość trasy	Pyrzyce – Brzesko – Kołbacz – Szczecin – Wolin – Lubin – Kamień Pomorski – Trzęsacz - Cerkwica – Kłoddkowo - - Kołobrzeg – Budzistowo – Białogard – Góra Chełmska – Święta Góra Polanowska; długość trasy ok. 400 km
8.	Przebieg trasy (atrakcje podstawowe i towarzyszące)	Dzień 1. Pyrzyce – studzienka św. Ottona, kościół poaugustiański, kościół NMP, mury obronna Brzesko –pomnik Ottona, sanktuarium MB Brzeskiej, Kołbacz – zespół opactwa cysterskiego / kościół pw. NMP, Dom Konwersów, Dom Opata Szczecin – Ratusz Staromiejski, Zamek Książąt Pomorskich, kościół św. Piotra i Pawła, katedra pw. Św. Jakuba, Narodowe Dzień 2. Wolin – fundamenty katedry z czasów Ottona Lubin – grodzisko Kamień Pomorski – katedra, Muzeum Ziemi Kamieńskiej Trzęsacz – ruiny kościoła na klifie Dzień 3. Cerkwica – studzienka św. Ottona Kłoddkowo – kościół MB Królowej Świata (w miejscu dawnego bazyliki) Białogard – kościół Narodzenia NMP Kołobrzeg – katedra, Muzeum Oręża Polskiego (pamiątki pielgrzymów) Dzień 4. Budzistowo – średniowieczny załazek Kołobrzegu (tu najprawdopodobniej pierwsze biskupstwo) Koszalin – Góra Chełmska Polanów – św. Góra Polanowska
9.	Szlaki kulturowe	Szlak św. Ottona, Szlak Cysterski, Droga św. Jakuba, Szlak Gotyku

		Ceglanego, Szlak Wikingów
10.	Produkt regionalny	Miody przelewickie, łosoś kiszony, ogórek kołobrzeski
11.	Środek transportu	Samochód, bus, rower
12.	Baza noclegowa i gastronomiczna	Szczecin, Kamień Pomorski, Trzęsacz, Białogard, Kołobrzeg, Polanów
13.	Operator	Centra i punkty informacji na trasie
14.	Przybliżony koszt	Wstępy (60zł), noclegi (900 zł)
15.	Doświadczenia poznawcze odbiorców	Wiedza: podstawowe informacje i ciekawostki z zakresu historii Pomorza Zachodniego w kontekście misji chrystianizacyjnej, poznanie obiektów architektury sakralnej związanych z początkami chrystianizacji Pomorza Zachodniego, Emocje: relaks i przyjemność czerpana z aktywnego spędzania czasu w atrakcyjnych miejscach, doznania estetyczne w kontakcie z malowniczymi zabytkami. Poszerzenie wiedzy na temat historii Pomorza Zachodniego.

Opracowanie własne, uczestnicy warsztatów

Tabela 72. Pakiety ofertowe Pomorza Zachodniego

Lp.	Nazwa pakietu	Grypy docelowe						Sezon				Czas trwania		Szlaki kulturowe				
		Poszukiwacze relaksu	Rodzinni wczasowicze	Odkrywcy	Pielgrzymi	Turyści all inclusive	Turyści zagraniczni	Wiosna	Lato	Jesień	Zima	1-dniowe	Wielodniowe	Szlak św. Ottona	Droga św. Jakuba	Szlak Cysterski	Szlak Gryfitów	Szlak Fortyfikacji
1.	Szczecin must see																	
2.	Szczecin i Police – pozostałości w wojnie																	
3.	Okolice Szczecina - pomniki historii																	
4.	Szlak miasteczek warownych																	
5.	Szlakiem 1. Armii Wojska Polskiego																	
6.	Ściśle tajne / совершенносекретно / strenggeheim																	
7.	„Bunkry są” W drodze nad morze i z powrotem																	
8.	Szlakiem Wału Pomorskiego																	
9.	Szlakiem od miecza do bomby atomowej																	
10.	Lasy i jeziora																	
11.	Twierdza Kołobrzeg																	
12.	Nadbałtyckie sacrum																	
13.	Księstwo Darłowskie																	
14.	Mały Szlak Jakubowy																	

15.	Twierdza Świnoujście																	
16.	Kraina 44 wysp																	
17.	Pomorze nieznanne																	
18.	W krainie Wikingów i Słowian																	
19.	7 dni All inclusive																	
20.	Kulturowe Perły Pomorza Zach.																	
21.	Morze z dzieckiem																	
22.	Szlak wodniacki																	
23.	Szlakiem Gryfitów																	
24.	Cystersi – gospodarze Pomorza Zach.																	
25.	W krainie gotyku i czarów																	
26.	Między Regą a Wolinem																	
27.	W dorzeczu Parsęty																	
28.	Między Odrą a Iną																	
29.	Na południe od Szczecina																	
30.	Szlakiem św. Ottona																	

Źródło: Opracowanie własne

18.1. Bramy szlaków

Bramy szlaków to rozwiązanie techniczne pozwalające na komunikację pakietów ofertowych potencjalnym odbiorcom. Bramy będą miały formę ekspozytorów przestrzennych, wyposażonych w multimedialny interfejs. Powinny mieć one formę niewielkich, ale atrakcyjnych wizualnie **kiosków multimedialnych przeznaczonych do ekspozycji wewnętrznej**. Każdy ekspozytor powinien zawierać:

- Część prezentacyjną - tablica, lub inna forma prezentacji, z krótkim opisem wszystkich szlaków dziedzictwa w woj. Zachodniopomorskim, zachęcająca do tego by skorzystać z oferty pakietowej,
- Część informacyjną - dostępny poprzez ekran dotykowy serwis on-line, poprzez który można dotrzeć do pogłębionych informacji o obiektach szlaku, wybrać i nabyć pakiet ofertowy (serwis bazuje na portalu e-turystyka, stanowi wybór treści związanych bezpośrednio ze szlakami kulturowymi i pakietami ofertowymi),
- Część promocyjną - stojak z ulotkami, mapami i innymi materiałami dotyczącymi szlaków

Bramy powinny być zaprojektowane w sposób na tyle atrakcyjny, by mogły realizować swoją podstawową funkcję, czyli **promować szlakową turystykę kulturową na Pomorzu Zachodnim**. Bramy połączone będą siecią teleinformatyczną, która pozwoli na centralne zarządzanie ich treścią przez organizatora szlaków. W bramy szlaków wyposażone zostaną wybrane punkty recepcyjne. Dla każdego z subregionów, organizujących pakiety ofertowe w przestrzeni województwa, wybrano 1 punkt recepcyjny. Znajdujące się w nim bramy szlaków, w formie interaktywnych ekspozytorów, pomogą organizatorom poszczególnych pakietów w zarządzaniu nimi. Treści eksponowane w bramach to:

- Informacje o szlakach - ogólne treści o ich przebiegu i idei, mapy i galerie,
- Informacje o wybranych obiektach ze szlaków - prezentacja najważniejszych miejsc wybranych z poszczególnych szlaków,
- Informacje o pakietach ofertowych - zasięg terytorialny (mapy), forma uczestnictwa (indywidualny / grupowy), cena oraz towarzysząca baza noclegowa i gastronomiczna.

By odpowiedzieć na potrzeby szerokiej grupy odbiorców, bramy powinny zawierać dodatkowo następujące funkcjonalności:

- Wyszukiwarkę obiektów, która pozwoli turystom znaleźć miejsca odpowiadające jego specyficznym potrzebom,
- Planer podróży, dzięki któremu turyści będą mogli tworzyć własne trasy w oparciu o obiekty wchodzące w skład szlaków dziedzictwa,
- System rezerwowania i nabywania udziału w zorganizowanych pakietach ofertowych.

Bramy szlaków nie mają w żadnym razie konkurować z punktami IT! Będą je uzupełniały o prezentację treści związanych z turystyką szlakową w regionie, jednocześnie promując atrakcje jego dziedzictwa kulturowego. Temu celowi powinna dodatkowo służyć ich forma - zarówno atrakcyjna jak i użyteczna oraz nawiązująca do tematyki prezentowanych na nich treści. Dzięki centralnemu

zarządzaniu treściami, bramy będą zawierały na bieżąco aktualizowane dane, co jest podstawą dla zbudowania zaufania turystów do korzystania z tej formy komunikacji z organizatorem.

Sugerowane lokalizacje bram w poszczególnych subregionach:

- I. Wolin - Świnoujście
 - a. Świnoujście - Fort Gerharda,
 - b. Wolin - Wioska Wikingów,
 - c. Kamień Pomorski.
- II. Kołobrzeg
 - a. Muzeum Oręża Polskiego. Historia Miasta, ul. AK 13,
 - b. Koszalin, pawilon na Rynku,
 - c. Trzebiatów, Pałac.
- III. Koszalin - Darłowo
 - a. Darłowo - Zamek Książąt Pomorskich.
- IV. Szczecinek
 - a. Szczecinek, Zamek, IT WakePark Szczecinek, Muzeum Regionalne
 - b. Borne Sulinowo, Budynek Kult-Oświatowy, IT
 - c. Wałcz, Skansen Fortyfikacyjny.
- V. Szczecin
 - a. Zamek Książąt Pomorskich (IT),
 - b. Centrum Dialogu Przełomy,
 - c. Cedynia, Klasztor Cedynia,
 - d. Stargard, Basteja.

19. Promocja szlaków

19.1. Kanały komunikacji

Komunikacja marketingowa szlaków kulturowych i pakietów ofertowych Pomorza Zachodniego powinna się opierać na jednoczesnym korzystaniu z czterech kanałów: reklamy, public relations, marketingu bezpośredniego i content marketingu. Każdy z nich ma swoją specyfikę, różną efektywność kosztową, a także różny wpływ na budowanie relacji z odbiorcą:

- **Reklama**
 - Funkcje: budowanie zasięgu oraz świadomości oferty,
 - Narzędzia: outdoor, ambient, reklama telewizyjna, radiowa i internetowa,
 - Wskazówki dla szlaków kulturowych regionu: zasoby szlakowe powinny się stać integralną częścią oferty turystycznej Pomorza Zachodniego promowanej w ogólnopolskich kampaniach, tak jak ma to miejsce np. w przypadku województwa śląskiego i tamtejszego Szlaku Zabytków Techniki.
- **Public Relations**
 - Funkcje: stały rozgłos, kreowanie wizerunku szlaków u ich odbiorców,

- Narzędzia: relacje z mediami, eventy, lobbying, sponsoring, patronaty, gadżety, targi, konferencje, konkursy, szkolenia itp.,
- Wskazówki dla szlaków kulturowych regionu: kontakty z dziennikarzami mediów regionalnych i ogólnopolskich (np. press toury), organizowanie wydarzeń specjalnych (np. święto szlaku – dobrą referencją jest święto Szlaku Zabytków Techniki – Industriada), budowanie partnerstw z podmiotami spoza szlaków kulturowych.
- **Marketing bezpośredni**
 - Funkcje: zdobycie nowych rynków zbytu, bezpośrednie dotarcie z ofertą do odbiorców oraz pośredników, precyzyjne dopasowanie oferty do ich oczekiwań,
 - Narzędzia: e-mailing, programy lojalnościowe, prezentacje i spotkania ofertowe, telemarketing itp.,
 - Wskazówki dla szlaków kulturowych regionu: z racji dużej kumulacji turystów w sezonie letnim w pasie nadmorskim są to narzędzia niezwykle skuteczne i rekomendowane; należy wykorzystać pomoc lokalnych organizacji turystycznych, biur podróży czy samych zarządców i administratorów poszczególnych obiektów szlakowych; duża część turystów wraca w te same miejsca wakacyjne, dlatego warto przygotować dla nich programy lojalnościowe.
- **Content marketing**
 - Funkcje: dostarczanie ciekawych i wartościowych treści, wzbudzenie oraz utrzymanie zainteresowania marką, budowanie społeczności wokół niej,
 - Narzędzia: geocaching, serwisy społecznościowe, blogi, e-booki, wideo, artykuły, prezentacje itp.,
 - Wskazówki dla szlaków kulturowych regionu: konieczne jest zebranie opowieści, legend, ciekawostek, zdjęć archiwalnych dotyczących obiektów szlakowych, jako atrakcyjnych treści do wykorzystania w komunikacji z dziennikarzami oraz w mediach społecznościowych.

19.2. Punkty styczności z odbiorcami – „pośrednicy”

Nowe podejście do strategii komunikacji, sprawdzone i przetestowane w marketingu komercyjnym bazuje na tzw. **punktach styczności (touchpoints)**, będących różnymi momentami kontaktu z konsumentem, dopasowanymi do jego stylu życia. Punkty, do których zaliczane będą zarówno standardowe formy reklamy, jaki i nietypowe działania ambientowe, budują u odbiorcy świadomość szlaków kulturowych, są źródłem informacji o nich oraz dostarczycielem argumentów do głębszego zainteresowania się ich ofertą.

Tabela 73. Punkty styczności z odbiorcami szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego

Lp.	Grupy odbiorców	Punkty styczności
1.	Poszukiwacze relaksu	• Nadmorska plaża • Hotele i pensjonaty • Restauracje • Punkty informacji turystycznej • Tablice informacyjne
2.	Rodzinni wczasowicze	• Wypożyczalnie rowerów i kajaków • Przewodniki turystyczne • Punkty informacji turystycznej • Turystyczny serwis www regionu • Parki rekreacyjne • Restauracje • Place zabaw • Tablice informacyjne
3.	Odkrywcy (w tym pielgrzymi)	• Portale społecznościowe • Wypożyczalnie rowerów i kajaków • Aplikacje mobilne • Hotele, pensjonaty • Przewodniki turystyczne • Punkty informacji turystycznej • Środki komunikacji publicznej • Prasa specjalistyczna • Tablice informacyjne • Turystyczny serwis www regionu • Parafie (pielgrzymi) • Prasa katolicka (pielgrzymi)
4.	Turyści all inclusive	• Hotele • Restauracje • Tablice informacyjne
5.	Turyści zagraniczni	• Przewodniki turystyczne • Biura podróży organizujące wyjazdy • Hotele

Źródło: Opracowanie własne

19.3. Działania promocyjne

Działania promocyjne podzielono na dwa etapy:

- Etap I. Prace przygotowawcze, start projektu (2016 rok)
- Etap II. Brama regionu, kampania wewnętrzna (lata 2017-2019)

Tabela 74. Etap I. Prace przygotowawcze, start projektu (2016 rok)

Lp.	Zadanie	Opis	Harmonogram	Koszty (netto)
1.	Baza zdjęć	Sesja zdjęciowa najważniejszych obiektów szlakowych. Zdjęcia do późniejszego wykorzystania w działaniach promocyjnych. Fotograficzna dokumentacja wydarzeń organizowanych na szlakach.	maj 2016	40 000 zł
2.	Materiały promocyjne szlaków	Przygotowanie oraz wydrukowanie materiałów promocyjnych szlaków kulturowych i pakietów ofertowych w layoucie województwa. Następnie ich dystrybucja do punktów informacji turystycznej całego województwa.	czerwiec 2016	30 000 zł
3.	Tablice szlakowe	Przygotowanie krótkich opisów, wyprodukowanie oraz zamontowanie przy obiektach szlakowych tablic informacyjnych (ok. 400 szt.).	czerwiec-sierpień 2016	80 000 zł
4.	Szlaki kulturowe w serwisach regionalnych	Umieszczenie i ujednolicenie opisów szlaków kulturowych, w tym także pakietów ofertowych, w serwisach regionalnych, w tym szczególnie w serwisie e-turystyka.	czerwiec 2016	20 000 zł
5.	Szlaki kulturowe w Wikipedii	Stworzenie dla każdego ze szlaków osobnej strony w Wikipedii (opisy oraz zdjęcia).	czerwiec 2016	brak
6.	Materiały prasowe o szlakach	Przygotowanie dla mediów regionalnych i ogólnopolskich komunikatów prasowych o otwarciu nowych szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego.	czerwiec 2016	5 000 zł
7.	Stała rubryka w prasie regionalnej	Redagowanie stałej rubryki w którejś z codziennych gazet regionalnych (Kurier Szczeciński lub Gazeta Wyborcza Szczecin) poświęconej szlakom kulturowym i poszczególnym obiektom. Publikacje pod tym samym szyldem (np. Opowieści ze szlaków Pomorza Zachodniego) powinny się ukazywać regularnie, np. raz w tygodniu przez cały rok. Działanie to ma na celu budowanie świadomości szlaków wśród mieszkańców regionu.	Początek - lipiec 2016	25 000 zł
8.	Ambasador szlaku	Wybór rozpoznawalnej osoby do roli ambasadora szlaków. Kimś takim z pewnością mógłby być Aleksander Doba, mieszkaniec Polic, który jako pierwszy samotnie przepłynął kajakiem Atlantyk, za co przez National Geographic został nagrodzony	Początek - czerwiec 2016	30 000 zł

		tytułem Podróżnika Roku 2015. Razem z nim będzie można odkrywać mniej znane fragmenty województwa – obiekty szlakowe. Rolę ambasadora szlaków mogą pełnić także inni znani podróżnicy bądź sportowcy, aktorzy wywodzący się z Pomorza Zachodniego.		
9.	Konkurs „Przetarcie nowych szlaków”	Konkurs skierowany do zachodniopomorskich szkół, którego główną nagrodą będzie wyjazd na zieloną szkołę w formie tygodniowej wycieczki rowerowej. Uczestnikami takiej wycieczki będą uczniowie (ok. 20 osób), którzy zakwalifikują się do finału wojewódzkiego. Trasa wycieczki będzie przebiegała najciekawszym fragmentem Zachodniopomorskiego Szlaku Gryfitów. Tematyka konkursu powinna być związana z historią regionu. Organizację konkursu należy wykorzystać do promocji szlaków wewnątrz województwa (patronaty medialne, wsparcie samorządów lokalnych, sponsorzy itp.).	marzec-czerwiec 2016	50 000 zł
10.	Otwarcie szlaku militarnego – w szyku bojowym	Wydarzenia specjalne organizowane w nadmorskich miejscowościach z wykorzystaniem kolumny zabytkowych pojazdów bojowych oraz grupy rekonstrukcyjnej. Kolumna w ciągu 7 dni wakacji odwiedziaby 10 nadmorskich miejscowości, aranżując po drodze m.in. takie działania jak pokazy sprzętu wojskowego, testy sprawnościowe, kuchnia polowa itp.. Partnerzy projektu: Fort Gerharda, Muzeum Oręża Polskiego, grupy rekonstrukcyjne.	lipiec 2016	30 000 zł
11.	Zawody geocachingowe ("geocachingowe dni dziedzictwa")	Cykl 3 wydarzeń organizowanych na poszczególnych szlakach, polegających na przeprowadzeniu zawodów geocaching na ich wybranych odcinkach. Zawody adresowane są do społeczności geocachingu i miłośników regionu. Każde z cyklu wydarzeń trwa 1 dzień, podczas którego uczestniczące drużyny poszukują skrzynek na wyznaczonym obszarze. Zawodom towarzyszą spotkania i prezentacje poświęcone tematyce krajoznawczej związanej ze szlakiem. Elementem wydarzeń są także warsztaty z geocachingu dla początkujących.	sierpień-wrzesień 2016	25 000 zł
12.	Strefa szlakowa	Szlak powinien się promować podczas największych wydarzeń kulturalnych, turystycznych, rozrywkowych organizowanych na terenie województwa	Początek - październik 2016	70 000 zł (wykonanie Strefy), 25 000 zł

		zachodniopomorskiego, takich jak np. Festiwal Słowian i Wikingów. Skutecznym do tego narzędziem będzie stworzenie „Strefy szlaków” jako mobilnej ekspozycji prezentującej ofertę szlakową (trasy, pakiety ofertowe), do ustawienia w dowolnej przestrzeni. Strefa zajmowałaby od 8 do 16 m ² i służyła do organizacji warsztatów, spotkań, prezentacji, pokazów merytorycznie związanych z dziedzictwem kulturowym Pomorza Zachodniego. Strefa mogłaby także być częścią ekspozycji regionu na targach turystycznych. Przynajmniej w pierwszych latach funkcjonowania szlaków wokół strefy można byłoby organizować wydarzenia szlakowe.		rocznie (wydarzenia w regionie)
--	--	---	--	------------------------------------

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 75. Etap II. Bramy regionu, kampania wewnętrzna (lata 2017-2019)

Lp.	Zadanie	Opis	Harmonogram	Koszty
1.	Lekcje szlakowe	Opracowanie kompletu lekcji szlakowych z wykorzystaniem wybranych obiektów (np. Podziemne Trasy Szczecina, Fabryka benzyny syntetycznej w Policach, Muzeum Oręża Polskiego, Muzeum Wału Pomorskiego w Szczecinku). Konspekty powinny być przygotowane we współpracy nauczycieli z opiekunami obiektów. Ważna jest różnorodność tematyki (historia, geografia, język polski) oraz poziomu kształcenia (szkoły podstawowe, gimnazja, licea). Partnerem projektu może być Zachodniopomorskie Kuratorium Oświaty.	marzec-czerwiec (przygotowanie), październik (dystrybucja w szkołach) 2017	50 000 zł
2.	Bramy szlaków	Projekt szerzej opisany w rozdziale 18.1	2017-2018	20 000 – 60 000 zł
3.	Press tour	Zaproszenie dziennikarzy z mediów regionalnych i ogólnopolskich, a także blogerów turystycznych do odwiedzenia najciekawszych obiektów należących do zachodniopomorskich szlaków kulturowych. Czas trwania wyjazdu to 3-4 dni.	maj 2017	50 000 zł
4.	Wewnętrzna kampania promocyjna szlaków	Należy wykorzystać obecność ponad 2 milionów turystów w sezonie na Pomorzu Zachodnim, kierując do nich kampanię promującą szlaki kulturowe i ich pakiety ofertowe. Sugerowany czas to lipiec-sierpień, a kanały dotarcia to: ambienty na plaży, outdoor w miejscowościach nadmorskich,	lipiec-sierpień 2017/2018/ 2019	400 000 zł rocznie

		mobilna wystawa zdjęć obiektów szlakowych wraz z ich opisami (8 lokalizacji – po 1 na tydzień), spotkania z ambasadorem szlaków, relacje na mediach społecznościowych itp. Kampania powinna być kontynuowana w kolejnych latach. Druga część kampanii wewnętrznej skierowana byłaby bezpośrednio do mieszkańców regionu, a jej przesłaniem byłyby słowa zachęty do włączenia się społeczności lokalnych w akcję inwentaryzacji dziedzictwa kulturowego (identyfikacji i waloryzacji) Pomorza Zachodniego. Partnerami zarządców szlaków w tej akcji byłby samorządy lokalne, szkoły, organizacje pozarządowe, domy kultury itp.		
5.	Mobilna wystawa szlaków	Poza sezonem letnim, wspomniana w poprzednim zadaniu wystawa powinna krążyć po całym województwie, trafiając do 7 największych miast: Szczecina, Koszalina, Stargardu Szczecińskiego, Kołobrzegu, Świnoujścia, Szczecinka i Wałcza po 7 dni. Jej odbiorcami będą mieszkańcy Pomorza Zachodniego. Wystawa powinna być umieszczana na centralnych placach miast bądź w galeriach handlowych. Wystawa może być także towarzyszyć dużym, o ustalonej renomie imprezom kulturalnym, takim jak Festiwal Gwiazd czy Festiwal Słowian i Wikingów.	maj-czerwiec, wrzesień- październik 2017	21 000 zł
6.	Akademia szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego	Cykl szkoleń adresowanych do przedstawicieli obiektów szlakowych dotyczących funkcjonowania szlaków (zarządzanie, promocja, finanse, tematyizacja itp.).	2017-2019	30 000 zł rocznie
7.	Pakiet „Mieszkaniec na szlaku”	Publikacja insertów, spacerowników i cyklów artykułów poświęconych szlakom w prasie lokalnej. Organizacja spotkań dla mieszkańców w lokalnych instytucjach kultury poświęconych lokalnemu dziedzictwu włączonemu do szlaków. Organizacja konkursów, warsztatów dla najmłodszych wokół tematyki szlaków. Promocja szlaków podczas lokalnych wydarzeń dla mieszkańców (stoiska promocyjne szlaków – Strefa szlaku). Prowadzenie doradztwa dla mieszkańców w zakresie możliwości podejmowania aktywności w ramach turystyki kulturowej (zaangażowanie mieszkańców do nowych	Początek – luty 2017	70 000 zł rocznie

		pakietów ofertowych szlaków). Wolontariat dla mieszkańców.		
--	--	---	--	--

Źródło: Opracowanie własne

19.4. Harmonogram

Tabela 76. Harmonogram działań promocyjnych

Lp.	Zadanie	Lata			
		2016	2017	2018	2019
1.	Baza zdjęć				
2.	Materiały promocyjne szlaków				
3.	Tablice szlakowe				
4.	Szlaki kulturowe w serwisach regionalnych				
5.	Szlaki kulturowe w Wikipedii				
6.	Materiały prasowe o szlakach				
7.	Stała rubryka w prasie regionalnej				
8.	Ambasador szlaku				
9.	Konkurs „Przetarcie nowych szlaków”				
10.	Otwarcie szlaku militarnego				
11.	Zawody geocachingowe				
12.	Stefa szlaków				
13.	Lekcje szlakowe				
14.	Bramy szlaków				
15.	Press tour				
16.	Wewnętrzna kampania promocyjna szlaków				
17.	Mobilna wystawa szlaków				
18.	Akademia szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego				
19.	Pakiet „Mieszkaniec na szlaku”				

Źródło: Opracowanie własne

19.5. Źródła finansowania¹³⁹

Żaden z produktów turystyki kulturowej typu szlak nie ma zdolności samofinansowania swojej działalności. Przy kreowaniu, funkcjonowaniu i rozwijaniu szlaku niezbędne są środki finansowe, które przekazuje organizator szlaku lub są one pozyskiwane ze źródeł zewnętrznych.

¹³⁹ Na podstawie prezentacji przygotowanej przez UMWZP pt. *Możliwości finansowania i perspektywy rozwoju szlaku cysterskiego na Pomorzu Zachodnim* (Forum Szlaku Cysterskiego – Cedyń – 4.09.2015)

Poniżej zaprezentowano źródła finansowania wybranych działań związanych z rozwojem szlaków kulturowych zlokalizowanych na terenie Pomorza Zachodniego. Z pewnością duże nadzieje można wiązać z Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Zachodniopomorskiego 2014-2020”.

Tabela 77. Potencjalne źródła finansowania rozwoju szlaków kulturowych

Lp.	Nazwa programu	Charakterystyka programu
1.	Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego 2014-2020	W RPO WZ nie ma priorytetu inwestycyjnego dedykowanego konkretnie turystyce, wsparcie projektów o charakterze turystycznym będzie możliwe w ramach dwóch priorytetów: - Oś priorytetowa 4 – NATURALNE OTOCZENIE CZŁOWIEKA (Działanie 4.1 Dziedzictwo kulturowe, Działanie 4.9 Rozwój zasobów endogenicznych), - Oś priorytetowa 1 – GOSPODARKA, INNOWACJE, NOWOCZESNE TECHNOLOGIE.
2.	Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020	Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich: badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej oraz ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego.
3.	Europejska Współpraca Terytorialna 2014-2020	INTERREG V A (Meklemburgia/Brandenburgia/Polska): Oś IV Natura i kultura (6 cel tematyczny – zachowanie i ochrona środowiska naturalnego oraz wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami), Program Południowy Bałtyk: Oś 2. Wykorzystanie potencjału środowiskowego i kulturowego obszaru Południowego Bałtyku na rzecz niebieskiego i zielonego wzrostu (Cel szczegółowy 2.1 Lepsze wykorzystanie zasobów naturalnych i dziedzictwa kulturowego poprzez przekształcenie ich w zrównoważone atrakcje turystyczne), Oś 5. Zwiększenie zdolności współpracy podmiotów lokalnych na obszarze Południowego Bałtyku na rzecz niebieskiego i zielonego wzrostu (Cel szczegółowy 5 Poprawa zdolności do współpracy lokalnych podmiotów działających na obszarze Południowego Bałtyku poprzez udział w sieciach transgranicznych), INTERREG CENTRAL EUROPE (Austria, Chorwacja, Czechy, Polska, Słowacja, Słowenia, Węgry, wybrane regiony Niemiec, wybrane regiony Włoch): Oś priorytetowa 3 Współpraca w zakresie zasobów naturalnych i kulturowych na rzecz trwałego wzrostu gospodarczego w Europie Środkowej (3.2 Poprawa zdolności zrównoważonego

		wykorzystywania zasobów i dziedzictwa kulturowego).
4.	Fundusze norweskie i EOG	Program Norweskiego Mechanizmu Finansowego i Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego to forma bezzwrotnej pomocy zagranicznej przyznanej przez Islandię, Liechtenstein, Norwegię Polsce i innym państwom członkowskim Unii Europejskiej, której celem jest ochrona, zachowanie i udostępnianie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.
5.	Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko	Program współfinansuje działania w obszarze Zagospodarowanie przestrzeni turystycznej. Oś VIII dotyczy wprost Ochrony Dziedzictwa Kulturowego i Rozwoju Zasobów Kultury (priorytet inwestycyjny 6 c): zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój.
6.	Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa 2014-2020	Oś II: E-administracja i otwarty urząd, a w niej – Poddziałanie 2.3.2. cyfrowe udostępnianie zasobów kultury, Działanie 2.4 Tworzenie usług i aplikacji wykorzystujących e-usługi publiczne i informacje sektora publicznego.
7.	Program Europejskiej Współpracy Terytorialnej Południowy Bałtyk	W programie zapisano m.in.: • Oś II. Wykorzystanie potencjału środowiskowego i kulturowego obszaru Południowego Bałtyku na rzecz niebieskiego i zielonego wzrostu (a niej - Cel szczegółowy 2.1. Lepsze wykorzystanie zasobów naturalnych i dziedzictwa kulturowego poprzez przekształcenie ich w zrównoważone atrakcje turystyczne), • Oś V. Zwiększenie zdolności współpracy podmiotów lokalnych na obszarze Południowego Bałtyku na rzecz niebieskiego i zielonego wzrostu (a niej - Cel szczegółowy 5. Poprawa zdolności do współpracy lokalnych podmiotów działających na obszarze Południowego Bałtyku poprzez udział w sieciach transgranicznych).
8.	Europejski Program Współpracy Terytorialnej Meklemburgia-Pomorze Przednie/Brandenburgia/Polska 2014-2020	Program proponuje m.in.: Oś IV Natura i kultura: 1. Cel szczegółowy - Wzrost atrakcyjności wspólnego dziedzictwa naturalnego. Program stawia sobie za cel wspólne, staranne rozwijanie dziedzictwa kulturowego i naturalnego, a także powiązanie istniejących miejsc dziedzictwa naturalnego i kulturowego (np. poprzez powiązanie ze sobą infrastruktury turystycznej szlaków zwiększenie ich stopnia transgranicznej znajomości i wykorzystanie wspólnej oferty skierowanej do mieszkańców pogranicza i turystów.
9.	Programu Operacyjnego Wiedza, Edukacja, Rozwój 2014-2020	Program proponuje m.in.: • Oś II Efektywne polityki publiczne dla rynku pracy, gospodarki i edukacji, a niej – ○ Działanie 2.2. Wsparcie na rzecz zarządzania

		strategicznego przedsiębiorstw oraz budowy przewagi konkurencyjnej na rynku oraz ○ Działanie 2.8 Rozwój usług społecznych świadczonych w środowisku lokalnym. • Oś IV Innowacje społeczne i współpraca ponadnarodowa, a niej Działanie 4.3 Współpraca ponadnarodowa
10.	Europa dla obywateli	W ramach Komponentu 1. Pamięć europejska dofinansowanie mogą uzyskać projekty zachęcające do refleksji na temat europejskiej różnorodności kulturowej i szeroko rozumianych wspólnych wartości.
11.	Program Horyzont 2020	Program ramowy „Horyzont 2020” to największy w historii program finansowania badań naukowych i innowacji w Unii Europejskiej. Jego budżet to ponad 77 mld EUR. Jednym z trzech filarów programu są wyzwania społeczne, zawierający obszar pn. <i>Europa w zmieniającym się świecie – integracyjne, innowacyjne i refleksyjne społeczeństwa</i> : przekazywanie europejskiego dziedzictwa kulturowego, korzystanie z przeszłości, modelowanie 3D dla dostępu do dóbr kultury UE.
12.	Program COSME 2014-2020	Program został utworzony w celu zapewnienia przedsiębiorcom lepszego dostępu do finansowania i ułatwienia ekspansji na terenie Europy. W ramach tego programu realizowane są m.in. zadania dotyczące tworzenia środowiska sprzyjającego powstawaniu i rozwijaniu działalności gospodarczej m.in. przez wsparcie poszczególnych sektorów, ze szczególnym uwzględnieniem turystyki
13.	Kreatywna Europa 2014-2020	Od 2016 r. w ramach komponentu międzysektorowego Programu „Kreatywna Europa 2014–2020” ma zostać uruchomiony system poręczeń finansowych na rzecz sektora kultury i sektora kreatywnego. Fundusz gwarancyjny będzie dysponować budżetem 121 mln euro.

Źródło: Opracowanie własne

Oprócz ww. programów dostępne są także otwarte konkursy ofert – na podstawie ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie organizowane przez:

- Fundusz Inicjatyw Obywatelskich,
- Ministerstwo Sportu i Turystyki,
- Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Ministerstwo Edukacji Narodowej,
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi,
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego,
- Narodowe Centrum Kultury przy Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Narodowe Centrum Nauki,
- Narodowy Instytut Dziedzictwa,
- Urząd Marszałkowski,
- Urzędy Gmin.

Istnieje także możliwości pozyskiwania środków w ramach konkursów grantowych organizowanych przez firmy, np. banki, firmy telekomunikacyjne, energetyczne, ubezpieczeniowe itp.

20. Wnioski i rekomendacje

- Szlaki powinny się stać narzędziem budowania tożsamości Pomorza Zachodniego i świadomości pozwalającym mieszkańcom poznać i poczuć historię oraz dziedzictwo kulturowe ich regionu,
- Promocja szlaków kulturowych powinna być na stałe zintegrowana z promocją pozostałych walorów turystycznych Pomorza Zachodniego,
- Niezwykle ważna jest cykliczność i spójność prowadzonych akcji promocyjnych, dlatego proponowana w niniejszym dokumencie wewnętrzna kampania reklamowa szlaków kulturowych powinna na stałe wpisać się w kalendarz działań promocyjnych prowadzonych przez Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego oraz Zachodniopomorską Regionalną Organizację Turystyczną,
- Biorąc pod uwagę obecnie obowiązujące w turystyce trendy oraz stopień zaawansowania rozwoju obiektów należących do szlaków największy potencjał do przyciągnięcia nowych turystów ma Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji. Tym bardziej że takie obiekty, jak Fort Gerharda, Centrum Słowian i Wikingów Wolin Jomsborg Vineta, Podziemny Szczecin oraz Muzeum Oręża Polskiego już teraz są w czołówce największych atrakcji regionu. Obiekty te mogą w przyszłości dzielić się swoim doświadczeniem z pozostałymi obiektami szlakowymi, umożliwiając im pełnienie podobnej roli co one w innych częściach regionu,
- W komunikacji marketingowej szlaków warto wykorzystać wizerunek znanych, rozpoznawalnych postaci, których działalność oraz osobowość współgrają z charakterem marki szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego. Obecnie najlepszymi kandydatami do roli ambasadora szlaków wydają się być Aleksander Doba, Marek Kamiński, Beata Pawlikowska, Monika Pyrek, Marek Kolbowicz.

Załącznik nr 1. Charakterystyki szlaków

Tabela 1. Charakterystyka Pomorskiej Drogi św. Jakuba

Pomorska Droga św. Jakuba	
WYDARZENIA	SZCZECIN – Jarmark Jakubowy (lipiec) KOSZALIN – 4 razy w roku Jarmark Jamneński KOŁOBRZEG – Targ Solny (maj) Św. Góra Polanowska – Góra Chełmska (Koszalin) – pielgrzymka szlakiem Świętych Gór Pomorza KAMIEŃ POMORSKI – Dni Kultury Chrześcijańskiej „Ottonalia” (przełom czerwca/lipca) KAMIEŃ POMORSKI – Międzynarodowy Festiwal Organowy (czerwiec – sierpień) KAMIEŃ POMORSKI – Festiwal Współczesnej Kultury Ludowej (lipiec) TRZEBIATÓW – Trzebiatowskie spotkania kultur „Sąsiady” TRZEBIATÓW – Ogólnopolski Festiwal Pieśni Chrześcijańskiej „Cecyliada”
HISTORIA, TRADYCJA, SYMBOLE, LEGENDY	– Droga św. Jakuba to istniejący od ponad tysiąca lat szlak pielgrzymowania indywidualnego, rozpoczyna się od progu własnego domu i prowadzi do grobu św. Jakuba Apostoła w Santiago de Compostella w Hiszpanii – Legenda mówi, że grób św. Jakuba został odnaleziony dzięki deszczowi spadających z nieba gwiazd – Tradycyjnie szlak kończy się na średniowiecznym końcu świata, po dojściu pielgrzym symbolicznie palił swoją odzież i buty, kąpał się w wodach oceanu i odrodzony wracał do swojego domu – Na Drogach św. Jakuba rodziła się i kształtowała Europa, dlatego uznany został za europejski szlak kulturowy, – Za pierwszy na świecie przewodnik turystyczny uznawana jest V księga XII wiecznego Kodeksu Papieża Kaliksta opisująca pielgrzymowanie do grobu św. Jakuba – Symbolem szlaku jest muszla, którą pielgrzymi mocują na swoim ekwipunku lub odzieży. – Szlak w każdym kraju przez który wiedzie znakowany jest żółtą muszlą na niebieskim tle lub żółtymi strzałkami Średniowieczna opowieść o bratobójcy z miejscowości Osieki w pobliżu Góry Chełmskiej, który udał się do Santiago w pielgrzymce pokutnej, a nie zaznawszy ukojenia miał się w Santiago dowiedzieć, że odkupienie da mu pielgrzymka na Górę Chełmską.
CIEKAWOSTKI	– wiele miejsc na Pomorskiej Drodze św. Jakuba pokrywa się z lokalnymi szlakami pielgrzymkowymi i wpisującymi się w historię i tradycję regionu, np. Szlak Świętych Gór Pomorza, pielgrzymki na Jasną Górę, Szlak Cysterski, Szlak św. Ottona, Szlak Gryfitów, Szlak Gotyku Ceglanego itp. – Szlak przemierzany jest przez setki tysięcy osób rocznie z całego świata, niezależnie od wyznania – KOŁOBRZEG – Muzeum Oręża Polskiego – w zbiorach XV-wieczna muszla pielgrzymia – świadectwo dawnego pielgrzymowania do Santiago znaleziona podczas badań archeologicznych na kołobrzesckiej starówce (z

	charakterystycznymi otworami) oraz wykonana w nowoczesnej technologii interaktywna gablota transparentna prezentująca pamiątki pielgrzymie – KOŁOBRZEG - katedra – predella ołtarza przedstawiająca pielgrzymów jakubowych w drodze, motyw muszli jakubowej na obrazie „Rycerz na cmentarzu” z 1492 r. przy wejściu na emporę organową – IWIECINO – kościół „Końca Świata” – Szlak św. Gór Pomorza: Góra Polanowska – Góra Chełmska: znane od średniowiecza miejsca kultu – OSIEKI – miejsce „cudu krwawiącej hostii” – LULEWICE – Lulewicka Golgota – KRAINA W KRATKĘ – zabudowa w konstrukcji szachulcowej – TRZEBIATÓW – miasto czterech kultur, – DOMACYNO (w okolicach Karlina) – 9 m statua - Matki Bożej Królowej Światów, dar Filipińczyków dla narodu polskiego – KOSZALIN – skansen i muzeum fascynującej kultury jamneńskiej – wyspa kultury ludowej Pomorza
MIEJSCA PRZYRODNICZO CENNE	– KOŁOBRZEG – Szlak Dębów Kołobrzeskich, Las Kołobrzeski – GÓRA WARBLEWSKA - punkt widokowy – Aleje bukowe Ostrowiec i Jacinki – Naclaw (ponad 600 dwustuletnich buków) – Szlak św. Gór Pomorza: Góra Polanowska – Góra Chełmska (wieża widokowa) – Wzgórze widokowe Zielonka – Piaskowa Góra – Jezioro Turkusowe – Czarnocin - Park Natury Zalewu Szczecińskiego – SZCZECIN – Szczeciński Park Krajobrazowy, Cmentarz Centralny – ŚWINOUJŚCIE – park zdrojowy – MIĘDZYDZROJE - Woliński Park Narodowy – DOBRZYCA – Ogrody Hortulus – LUBIN – punkt widokowy na Zalew Szczeciński (Grodzisko Lubin) – TRZEBIATÓW – Królewski Gaj – KAMIEŃ POMORSKI – Park Zdrojowy – ŚWINOUJŚCIE – Park Zdrojowy
PAMIĄTKI	Paszport Pielgrzyma, muszla pielgrzyma
PRODUKTY TRADYCYJNE	KOŁOBRZEG – ogórek kołobrzeski SZCZECIN – pasztecik szczeciński, paprykarz szczeciński, pierniki szczecińskie, śledzie po szczecińsku KAMIEŃ POMORSKI – łosoś wędzony
CZŁONKOWIE EUROPEJSKIEJ SIECI DZIEDZICTWA KULINARNEGO	SZCZECIN – Browar <i>STARA KOMENDA</i>, Restauracja <i>CHIEF</i>, <i>HOTEL PARK</i>, Restauracja <i>ZAMKOWA</i>, Restauracja <i>NA KUNCU KORYTARZA</i>, <i>GÓRNA</i> Roman Balewicz, <i>TAST</i> Jan Tabiński, Zespół Szkół nr 6 – Centrum Kształcenia Praktycznego KAMIEŃ POMORSKI – <i>RYBY</i> Natalia Zubowicz
ORGANIZACJE SPOŁECZNE	Kościóły różnych wyznań na szlaku oraz organizacje i wspólnoty kościelne SZCZECIN – Fundacja „Szczecińska” SZCZECIN – Fundacja „Dzieło św. Jakuba” GÓRA CHEŁMSKA - Szentszacki Instytut Sióstr Maryi IWIECINO – Stowarzyszenie Na Rzecz Rozwoju Wsi Iwiecino

	WIERCISZEWO – Stowarzyszenie Ziemi Wierciszewskiej KOŁOBRZEG – Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Oręża Polskiego SŁAWNO – Fundacja „Dziedzictwo” SŁAWNO - Fundacja na rzecz zabytkowej świątyni Mariackiej w Sławnie Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna Gminna Organizacja Turystyczna w Sianowie Lokalna Organizacja Turystyczna Dorzecza Parsęty w Karlinie Trzebiatowska Lokalna Organizacja Turystyczna „Ujście Regi” Świnoujska Lokalna Organizacja Turystyczna Goleniowska Lokalna Organizacja Turystyczna Kamieńska Lokalna Organizacja Turystyczna Stepnicka Organizacja Turystyczna „Nie tylko dla Orłów” LOT „Region Kołobrzeg” Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Stepnickiej Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Pomorza Środkowego Związek Miast i Gmin Dorzecza Parsęty Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna Oddziały PTTK na obszarze Szlaku Stowarzyszenia agroturystyczne Inne organizacje pozarządowe na obszarze szlaku
INSTYTUCJE PUBLICZNE	Jednostki samorządu terytorialnego miejscowości przez które przebiega szlak Placówki oświatowe i instytucje kultury w gminach przez które przebiega szlak KOSZALIN – Muzeum w Koszalinie KOŁOBRZEG – Muzeum Oręża Polskiego KAMIEŃ POMORSKI - Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej SZCZECIN – Muzeum Narodowe (ul. Staromłyńska) Agencje rozwoju regionalnego Izby rzemieślników i małej przedsiębiorczości, Zachodniopomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Barzkowicach
PRZEDSIĘBIORCY I PASJONACI	Biuro Pielgrzymkowe „Santiago”, Szczecin Wycieczki z przewodnikiem– Przewodnik turystyczny, Koszalin Dudowie.pl – Przewodnicy turystyczni, wydawcy, Szczecin Dworek Osiecki – Osieki (międzynarodowe plenery malarskie) Zagroda Gośław – Gośław (warsztaty w zabytkowej zagrodzie) Hortulus – Dobrzyca – ogrody tematyczne LUBIN - grodzisko STARY JAROSŁAW - Tadeusz Konieczny - prywatne muzeum KOŁOBRZEG – Jarosław Jerry Bogusławski – rekonstruktor, pasjonat historii żeglarstwa KOŁOBRZEG – Romuald Wiśniewski – rzeźbiarz GOŚŁAW – ks. Czesław Margas – caminowicz MIĘDZYDZROJE – Julianna Rogowska – poetka, malarka

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 2. Charakterystyka Zachodniopomorskiej Pętli Szlaku Cysterskiego

Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego	
WYDARZENIA	BIERZWNIK – Trzy Dni na Szlaku Cysterskim, Międzynarodowe Targi Wyrobów Klasztornych KOŁBACZ – Festiwal wędrowny „Na gotyckim szlaku” (sierpień/wrzesień) MARIANOWO – Międzynarodowe Spotkania Artystów
CIEKAWOSTKI	KOŁBACZ – rozeta z fasady kościoła pocysterskiego w Kołbaczu uważana jest za najbardziej monumentalny przykład detalu inspirowanego francuskimi katedrami w Europie Środkowo-Wschodniej¹⁴⁰. WINNIKI – jedno z czterech współczesnych cysterskich miejsc odnowy duchowej (placówka duszpasterska opactwa w Wąchocku)
HISTORIA, TRADYCJA, SYMBOLE, LEGENDY	Zachodniopomorska Pętla Szlaku Cysterskiego stanowi część Szlaku Cysterskiego w Polsce, który wspólnie z dziedzictwem pocysterskim w Europie uznany został za Europejski Szlak Cysterski, Zakon powstał w XI w. we Francji, Od XII w. zakony cysterskie rozprzestrzeniły się po całej Europie, niosąc modlitwę, naukę, pracę i cywilizację, Cystersi zapoczątkowali budownictwo z cegły, im zawdzięczamy styl gotycki, Świetnie znali łacinę i przepisywali liczne księgi papieskie bulle, traktaty filozoficzne, teologiczne, medyczne, przygotowywali dokumenty o charakterze prawnym, Zakon funkcjonował stale przez ponad 900 lat, Do Polski i na Pomorze Zachodnie przybyli w XII wieku, Aktualnie w Polsce aktualnie działają cztery opactwa, a na Pomorzu Zachodnim jeden Cysterski Dom Rekolekcyjny – Miejsce Odnowy Duchowej w Winnikach, jest to filia zakonu z Wąchocka celem jest „powrót do źródeł” – modlitwa i praca
WARSZTATY	WINNIKI - kurs pisania ikon cykliczne warsztaty archeologiczne dla dzieci i młodzieży MARIANOWO – Dom Chlebowy – pieczenie chleba
PAMIĄTKI	IWIĘCINO – Cysterska gra karciana „Piotruś”¹⁴¹
MIEJSCA PRZYRODNICZO CENNE	WOLIN – Woliński Park Narodowy, Wapnica – Jezioro Turkusowe SZCZECIN – Szczeciński Park Krajobrazowy, Jezioro Szmaragdowe CEDYNIA – Rezerwat Bielinek, Rezerwat Wrzosowiska Cedyńskie, najdalej na zachód wysunięty punkt geograficzny Polski (zakręt Odry koło Starego Kostrzyna), wieża widokowa, Góra Czcibora, CEDYNIA – Dolina Miłości, Cedyński Park Krajobrazowy GLINNA – Ogród Dendrologiczny KOŁBACZ – Jezioro Miedwie WIERCISZEWO – daglezje zielone

¹⁴⁰ http://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/1,34959,14628208,Slynnarozeta_w_Kolbaczu_jeszcze_piekniejsza

¹⁴¹ <http://www.debol1.linuxpl.info/blog/uncategorized/cysterska-gra-karciana-piotrus/#more-119>

PRODUKTY TRADYCYJNE	BIERZWNIAK – miody z Lasu Świętej Marii CEDYNIA – Akacjowy miód cedyński KOŁBACZ / STARGARD – sieja miedwieńska (sieja miedwiańska), miedwieńskie (miedwiańskie) ryby wędzone SZCZECIN – pasztecik szczeciński, paprykarz szczeciński, konfitura pierniki szczecińskie, śledzie po szczecińsku
CZŁONKOWIE EUROPEJSKIEJ SIECI DZIEDZICTWA KULINARNEGO	SZCZECIN – Browar <i>STARA KOMENDA</i>, Restauracja <i>CHIEF</i>, <i>HOTEL PARK</i>, Restauracja <i>ZAMKOWA</i>, Restauracja <i>NA KUNCU KORYTARZA</i>, <i>GÓRNA</i> Roman Balewicz, <i>TAST</i> Jan Tabiński, Zespół Szkół nr 6 – Centrum Kształcenia Praktycznego STARGARD SZCZECIŃSKI – BUILDING TRADE AND SERVICE COMPANY MODEHPOLMO CO. LTD FISH FARM <i>MIEDWIE</i> CEDYNIA – pasieka Miody Jana
ORGANIZACJE SPOŁECZNE	Jednostki samorządu terytorialnego zrzeszone w OGÓLNOPOLSKIM STOWARZYSZENIU GMIN CYSTERSKICH: ZAŁOŻYCIELE: Gmina Marianowo, Gmina Krzęcin, Gmina Stare Czarnowo, Gmina Recz, Gmina Bierzwnik CZŁONKOWIE: Gmina Węgorzyno, Gmina Pełczyce, Gmina Cedynia, Gmina Moryń BIERZWNIAK – Ogólnopolskie Stowarzyszenie Gmin Cysterskich, Stowarzyszenie Ochrony Dziedzictwa Pocysterskiego w Bierzwniku/Marienwalde KOŁBACZ – Stowarzyszenie „Spichlerz” RECZ – Towarzystwo Miłośników Recza IWIĘCINO – Stowarzyszenie Na Rzecz Rozwoju Wsi Iwęcino Lokalne Grupy Działania funkcjonujące na obszarze Szlaku Oddziały PTTK na obszarze Szlaku Kościół na obszarze miejscowości na Szlaku Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna Zachodniopomorska Izba Turystyki Inne organizacje pozarządowe na obszarze szlaku Instytucje kultury i placówki oświatowe na obszarze szlaku
PRZEDSIĘBIORCY I PASJONACI	CEDYNIA – Hotel i Restauracja „Klasztor Cedynia” CEDYNIA – Zbigniew Bogdanowicz – właściciel prywatnej kolekcji etnograficznej

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 3. Charakterystyka Zachodniopomorskiego Szlaku Gryfitów

Zachodniopomorski Szlak Gryfitów	
WYDARZENIA	SZCZECIN - 2.02 z okazji rocznicy ślubu Bogusława X z Anną Jagiellonką odbywają się na Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie inscenizacje uroczystości ślubnych, zwiedzanie Zamku DARŁOWO – Bieg Eryka – lipiec KOŁBACZ – Festiwal wędrowny „Na gotyckim szlaku” (sierpień/wrzesień) MARIANOWO – Międzynarodowe Spotkania Artystów Wiele miejscowości i obiektów „na szlaku” uczestniczy w Europejskiej Nocy Muzeów (maj) oraz Europejskich Dni Dziedzictwa (wrzesień)
CIEKAWOSTKI	Słowiańska dynastia panująca na Pomorzu Zachodnim w XI-XVII w. biorąca swą nazwę od Gryfa, którego używali na swych pieczęciach. Władzę w księstwie dziedziczył męski potomek, a w przypadku kandydowania kilku spadkobierców, rządili oni wspólnie. Podział ziemi następował w myśl zasady zależności jednego władcy od drugiego, a powstające pomiędzy nimi konflikty nie miały charakteru zbrojnego, lecz ekonomiczno-prawny. Gryfici byli mecenasami nauki i sztuki (ufundowali uniwersytet w Gryfii - Greifswald). Według zachowanych dokumentów pierwszym historycznym przedstawicielem był Wacław I, ostatnim - Bogusław XIV (zm. 1637)¹⁴².
HISTORIA, TRADYCJA, SYMBOLE, LEGENDY	DARŁOWO - legenda o skarbie króla Eryka na zamku darłowskim oraz opowieść o mieszkańcach Darłowa zamykających bramę przed królem Erykiem SOWNO – legenda o Mikołaju Hinze MARIANOWO – legenda o Sydonii von Borck, która przyczyniła się do wymarcia książąt z dynastii Gryfitów, TRZĘSACZ – legenda o jednym z pierwszych kościołów na Pomorzu KAMIEŃ POMORSKI – legenda o diable, który za pomocą Głazu chciał zniszczyć budującą się katedrę STARGARD – legenda o morzu czerwonym w Stargardzie oraz inne legendy zebrane w antologii podań, legend i baśni związanych z historią Pomorza Zachodniego pt. „W Krainie Gryfitów”
MIEJSCA PRZYRODNICZO CENNE	DARŁOWO – Park Króla Eryka z pomnikiem z okazji 600-lecia koronacji króla Eryka DĄB „Marcin Luter” – zasadzony 1.XI.1817 r. na pamiątkę 300-lecia reformacji (przy kościele mariackim) SZCZECIN – Puszcza Bukowa, Jezioro Szmaragdowe, Cmentarz Centralny, Różanka, Park Kasprowicza, Park Żeromskiego, TRZEBIATÓW – Królewski Gaj, SZCZECINEK – Park miejski, Jezioro Trzesiecko KAMIEŃ POMORSKI – Park Zdrojowy,
WARSZTATY	STARGARD, SZCZECIN – lekcje muzealne
PRODUKTY	KOŁBACZ / STARGARD – sieja niedwieńska (sieja niedwiańska),

¹⁴² <http://www.ipomorze.pl/gryfici,5001.html>

TRADYCYJNE	miedwieńskie (miedwiańskie) ryby wędzone SZCZECIN – pasztecik szczeciński, paprykarz szczeciński, pierniki szczecińskie, śledzie po szczecińsku KAMIEŃ POMORSKI – łosoś kiszony DARŁOWO – potrawy z gęsiny
CZŁONKOWIE EUROPEJSKIEJ SIECI DZIEDZICTWA KULINARNEGO	SZCZECIN – Browar <i>STARA KOMENDA</i>, Restauracja <i>CHIEF</i>, <i>HOTEL PARK</i>, Restauracja <i>ZAMKOWA</i>, Restauracja <i>NA KUNCU KORYTARZA</i>, <i>GÓRNA</i> Roman Balewicz, <i>TAST</i> Jan Tabiński, Zespół Szkół nr 6 – Centrum Kształcenia Praktycznego STARGARD SZCZECIŃSKI – BUILDING TRADE AND SERVICE COMPANY MODEHPOLMO CO. LTD FISH FARM <i>MIEDWIE</i> KAMIEŃ POMORSKI – <i>RYBY</i> Natalia Zubowicz
PAMIĄTKA	
ORGANIZACJE SPOŁECZNE	DARŁOWO – Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna KOŁBACZ – Stowarzyszenie „Spichlerz” MARIANOWO – Stowarzyszenie Kobiet Aktywnych „Yes Sydonia” Szczecinecka Lokalna Organizacja Turystyczna, Trzebiatowska Lokalna Organizacja Turystyczna Kamieńska Lokalna Organizacja Turystyczna Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna Lokalne Grupy Działania i Lokalne Grupy Rybackie na obszarze Szlaku Fundacja Ścieżkami Pomorza Fundacja Gloria Griffin Fundacja Rozwoju Regionalnego Bielik Oddziały PTTK na obszarze Szlaku Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna Zachodniopomorska Izba Turystyki Izby rzemieślnicze i małej przedsiębiorczości Inne organizacje pozarządowe na obszarze Szlaku
INSTYTUCJE PUBLICZNE	Jednostki samorządu terytorialnego objęte szlakiem, Instytucje kultury placówki oświatowe w miejscowościach na Szlaku Agencje rozwoju regionalnego

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 4. Charakterystyka Zachodniopomorskiego Szlaku św. Ottona

Zachodniopomorski Szlak św. Ottona	
WYDARZENIA	KAMIEŃ POMORSKI – Jarmark św. Ottona (pierwszy weekend lipca) TRZĘSACZ Festiwal Sacrum non profanum (sierpień)
CIEKAWOSTKI	Św. Otton jest patronem Pyrzy, archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej oraz bamberskiej i berlińskiej. Jest orędownikiem w przypadku gorączki oraz wścieklizny. Jego wspomnienie liturgiczne obchodzone jest w Kościele katolickim i ewangelickim 30 czerwca, a w Kościele katolickim w Polsce - 1 lipca. W Bawarii jest bardziej znany i czczony jako uzdrowiciel niż jako apostoł.
HISTORIA, TRADYCJA, SYMBOLE, LEGENDY	Lubin – grodzisko, jedno z najważniejszych odkryć archeologicznych związanych z okresem chrystianizacji św. Ottona TRZĘSACZ – legenda o jednym z pierwszych kościołów na Pomorzu KAMIEŃ POMORSKI – legenda o diable, który za pomocą Głazu chciał zniszczyć budującą się katedrę Lipa św. Ottona i diabeł w Szadzku
MIEJSCA PRZYRODNICZO CENNE	SZCZECIN – Szczeciński Park Krajobrazowy, Jezioro Szmaragdowe, Cmentarz Centralny, Park Kasprowicza, Różanka, Park Żeromskiego TRZĘSACZ – nadmorski klif PRZELEWICE – ogród dendrologiczny KAMIEŃ POMORSKI – Park Zdrojowy Woliński Park Narodowy LUBIN – Miejsce widokowe na Zalew Szczeciński, grodzisko, wzgórze widokowe, KOŁOBRZEG – Las Kołobrzeski, POLANÓW – św. Góra Polanowska
WARSZTATY	STARGARD, SZCZECIN – lekcje muzealne
ORGANIZACJE SPOŁECZNE	Fundacja „Szczecińska” Wolińskie Stowarzyszenie Historyczne Kamieńska Lokalna Organizacja Turystyczna Organizacje pozarządowe i wspólnoty kościelne Lokalne Grupy Działania na obszarze Szlaku Oddziały PTTK na obszarze Szlaku Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna Zachodniopomorska Izba Turystyki
INSTYTUCJE PUBLICZNE	Jednostki samorządu terytorialnego gmin na Szlaku Placówki oświatowe w miejscowościach na Szlaku Kościoły różnych wyznań chrześcijańskich w gminach na Szlaku
PRODUKTY TRADYCYJNE	PRZELEWICE K. PYRZYC – miody przelewickie SZCZECIN – pasztecik szczeciński, paprykarz szczeciński, pierniki szczecińskie, śledzie po szczecińsku KAMIEŃ POMORSKI – łoś kiszony

	KOŁOBRZEG – ogórek kołobrzeski
CZŁONKOWIE EUROPEJSKIEJ SIECI DZIEDZICTWA KULINARNEGO	SZCZECIN – Browar <i>STARA KOMENDA</i>, Restauracja <i>CHIEF</i>, <i>HOTEL PARK</i>, Restauracja <i>ZAMKOWA</i>, Restauracja <i>NA KUNCU KORYTARZA</i>, <i>GÓRNA</i> Roman Balewicz, <i>TAST</i> Jan Tabiński, Zespół Szkół nr 6 – Centrum Kształcenia Praktycznego STARGARD SZCZECIŃSKI – BUILDING TRADE AND SERVICE COMPANY MODEHPOLMO CO. LTD FISH FARM <i>MIEDWIE</i> KAMIEŃ POMORSKI – <i>RYBY</i> Natalia Zubowicz

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 5. Charakterystyka Zachodniopomorskiego Szlaku Fortyfikacji

Zachodniopomorski Szlak Fortyfikacji	
WYDARZENIA	KOŁOBRZEG – Święto Twierdzy Kołobrzeg (maj) ŚWINOUJŚCIE – Dni Twierdzy na Wypach (wrzesień) BORNE SULINOWO – Zlot Pojazdów Militarnych (sierpień i luty) WOLIN – Warsztaty Archeologii Eksperymentalnej (lipiec) WOLIN – Festiwal Słowian i Wikingów DARŁOWO – Międzynarodowy Zlot Historycznych Pojazdów Wojskowych (lipiec)
WARSZTATY	WOLIN – warsztaty Archeologii Eksperymentalnej (Centrum Słowian i Wikingów) KOŁOBRZEG – lekcje muzealne
HISTORIA, TRADYCJA, SYMBOLE, LEGENDY	KOŁOBRZEG – legenda o Jakubie Adebarze z Kołobrzegu
MIEJSCA PRZYRODNICZO CENNE	SZCZECIN – Szczeciński Park Krajobrazowy, Jezioro Szmaragdowe, Cmentarz Centralny, CEDYNIA – Dolina Miłości, Cedyński Park Krajobrazowy, Wrzosowiska Cedyńskie GLINNA – Ogród Dendrologiczny PRZELEWICE – Ogród Dendrologiczny DRAWNO – Drawieński Park Narodowy STARE DRAWSKO – Drawski Park Krajobrazowy, Iński Park Krajobrazowy WOLIN – Woliński Park Narodowy – wzgórze Gosań (najwyższy klif w Polsce) WAPNICA – jeziorko Turkusowe Geopark „Kraina Lodowcowa nad Odrą” WAŁCZ – ogród dendrologiczny w Wałczu KAMIEŃ POMORSKI – Park Zdrojowy PNIEWO k/Gryfina – Krzywy Las BORNE SULINOWO – Wrzosowiska Kłomińskie KOŁOBRZEG – Las Kołobrzeski ŚWINOUJŚCIE – Park Zdrojowy
PAMIĄTKI	KOŁOBRZEG – solanka kołobrzeska
PRODUKTY TRADYCYJNE	CEDYNIA – akacjowy miód cedyński GWDA – chleb gwdowski KOŁBACZ / STARGARD – sieja miedwieńska (sieja miedwiańska), miedwieńskie (miedwiańskie) ryby wędzone KOŁOBRZEG – ogórek kołobrzeski PRZELEWICE K. PYRZYK – miody przelewickie STARE DRAWSKO – miód drahimski STARE DRAWSKO – sielawa wędzona z Pojezierza Drawskiego SZCZECIN – pasztecik szczeciński, paprykarz szczeciński, pierniki szczecińskie, śledzie po szczecińsku SZWECJA K. WAŁCZA – kiszka szwedzka

	WAŁCZ – miody wałeckie
CZŁONKOWIE EUROPEJSKIEJ SIECI DZIEDZICTWA KULINARNEGO	SZCZECIN – Browar <i>STARA KOMENDA</i>, Restauracja <i>CHIEF</i>, <i>HOTEL PARK</i>, Restauracja <i>ZAMKOWA</i>, Restauracja <i>NA KUNCU KORYTARZA</i>, <i>GÓRNA</i> Roman Balewicz, <i>TAST</i> Jan Tabiński, Zespół Szkół nr 6 – Centrum Kształcenia Praktycznego STARGARD SZCZECIŃSKI – BUILDING TRADE AND SERVICE COMPANY MODEHPOLMO CO. LTD FISH FARM <i>MIEDWIE</i> STARE ŁYSOGÓRKI – Restauracja <i>ODRA</i> CHOJNA – Pasieka <i>MIODY CHOJEŃSKIE</i> Jerzy & Elżbieta Kłós CZAPLINEK – Pasieka <i>KÓSZKA</i> BIAŁY BÓR – Ekologiczne gospodarstwo rolne <i>EKOKNIAŻ</i> GWDA WIELKA – Handel obwoźny Lech Szlaz PRZELEWICE – Pasieka <i>MIODY PRZELEWICKIE</i>, Firma handlowo-usługowa <i>IRGO</i> Ireneusz Jung
ORGANIZACJE SPOŁECZNE I INSTYTUCJE PUBLICZNE	POLICE – Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Polickiej <i>SKARB</i> WOLIN – Stowarzyszenie Centrum Słowian i Wikingów <i>Wolin-Jomsborg-Wineta</i> SZCZECINEK – Ogólnopolskie Stowarzyszenie Turystyczno-Historyczne Jazda 4x4 KOŁOBRZEG – Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu KOŁOBRZEG – Towarzystwo Opieki nad Zabytkami SIEMCZYNO – Henrykowskie Stowarzyszenie w Siemczynie Oddziały PTTK na obszarze Szlaku Lokalne Organizacje Turystyczne na obszarze Szlaku Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna Zachodniopomorska Izba Turystyki Lokalne Grupy Działania na obszarze Szlaku Agencje rozwoju regionalnego Izby rzemieślnicze i małej przedsiębiorczości Jednostki samorządu terytorialnego na obszarze Szlaku Instytucje kultury i placówki oświatowe na obszarze Szlaku
PRZEDSIĘBIORCY I PASJONACI	SZCZECIN – Centrum Turystyki <i>MAGNOLIA</i> - Podziemny Szczecin KOŁOBRZEG – Tadeusz Waśko – rekonstruktor, pasjonat żeglugi KOŁOBRZEG – Wiktor Szostało – artysta-rzeźbiarz

Źródło: Opracowanie własne

Załącznik nr 2. Warstwy mapowe dla poszczególnych obszarów

Załącznik nr 3. Graficzna identyfikacja szlaków kulturowych Pomorza Zachodniego